

Faculteit Letteren en Wijsbegeerte
Vakgroep Nieuwste Geschiedenis
Academiejaar 2007-2008

**BIJDRAGE TOT DE STUDIE VAN DE BELGISCHE
PUBLIEKE OPINIE TEGENOVER DE DUITSE
DREIGING IN DE AANLOOP NAAR DE TWEEDE
WERELDOORLOG.
EEN STATUS QUAESTIONIS VAN HET
ONDERZOEK NAAR BERICHTGEVING IN DE
NEDERLANDSTALIGE DAGBLADPERS IN BELGIË
TEN OPZICHTE VAN DE EVOLUTIE VAN DE
DUITSE DREIGING TIJDENS DE JAREN 1933-
1939 AANGEVULD MET NIEUW ONDERZOEK
NAAR 'DE COURANT'**

Onderzoekspaper tot het behalen
van de graad Master in de Geschiedenis

Gerd Van de Kauter

Studentennummer 20041891

Master Geschiedenis

Promotor Prof. Dr. Bruno De Wever

Dankwoord

Bij deze zou ik graag diegenen bedanken die rechtstreeks of onrechtstreeks hebben bijgedragen aan de totstandkoming van deze scriptie.

Eerst en vooral wil ik graag mijn ouders, Marnix en Jeanine Van de Kauter-De Rocker bedanken voor zowel de financiële als de morele steun die zij mij gaven, waardoor ik in staat ben geweest deze scriptie te schrijven, als sluitstuk van mijn opleiding als historicus. Ook een dankwoord voor mijn moeder, die steeds de tijd nam om mijn teksten nauwkeurig na te lezen.

Vervolgens gaat mijn dank ook naar mijn promotor, Prof. Dr. Bruno De Wever, zonder wiens professionele kennis, hulp en begeleiding ik geen scriptie van deze kwaliteit had kunnen afleveren.

Daarnaast wil ik ook nog volgende personen bedanken: mijn vriendin Sofie De Stoop voor haar morele steun, alsook mijn vrienden Kenneth Lasoen en Jerina Van der Borght voor het nalezen van mijn teksten. Ook een dankwoord voor mijn andere familie, vrienden, kennissen en medestudiegenoten bij wie ik het afgelopen jaar raad kon vragen en die mij voorzagen van de welkome momenten van ontspanning tussen de werk- en studiemomenten in.

Inhoud

INLEIDING	5
HOOFDSTUK 1: HISTORISCHE CONTEXT: DE DUITSE DREIGING ZOALS HIJ WAS	9
1.1. DE DUITSE NATIONAAL-SOCIALISTISCHE IDEOLOGIE EN HAAR EXPANSIONISME.....	9
1.1.1. De Duitse nationaal-socialistische ideologie en haar expansionistische doelstellingen.....	9
1.1.2. Waarom het Duitse nationaal-socialisme een breed draagvlak had.....	15
1.2. HITLERS MACHTSÜBERNAHME (1933).....	20
1.2.1. De economische crisis en het eerste falen van de Volkenbond.....	20
1.2.2. De ondergang van de Weimarrepubliek en de vestiging van de nazi-dictatuur.....	21
1.3. HET DUITSE NATIONAAL-SOCIALISTISCHE EXPANSIONISME IN DE PRAKTIJK (1933-1939)	23
1.3.1. De eerste fase van de nazi-diplomatie (1933-1936).....	23
1.3.2. De agressieve fase van de nazi-diplomatie (1937-1938).....	26
1.3.3. De kwestie Polen en het begin van de Tweede Wereldoorlog (1938-1940).....	29
1.4. BESLUIT	31
HOOFDSTUK 2: HISTORISCHE CONTEXT: DE BELGISCHE HOUDING IN RELATIE TOT DE INTERNATIONALE ONTWIKKELINGEN IN DE JAREN 1933-1939	33
2.1. BELGIË IN DE INTERNATIONALE VERHOUDINGEN TIJDENS HET INTERBELLUM.....	33
2.2. DE BELGISCHE PERS EN DE ONAFHANKELIJKHEIDSPOLITIEK	38
2.3. DE BELGISCHE PERS EN DE DUITSE 'VIJFDE COLONNE' IN BELGIË	41
HOOFDSTUK 3: STATUS QUAESTIONIS VAN HET ONDERZOEK NAAR DE HOUDING VAN DE BELGISCHE NEDERLANDSTALIGE DAGBLADPERS TEN OPZICHTE VAN DE DUITSE DREIGING IN DE AANLOOP NAAR DE TWEEDE WERELDOORLOG	43
3.1. INLEIDING	43
3.1. De Belgische Pers.....	43
3.2. Methodologische aspecten.....	46
3.2. DE KATHOLIEKE DAGBLADPERS	49
3.2.1. Het Handelsblad.....	52
3.2.2. De Gentenaar en De Landwacht.....	54
3.2.3. Het Nieuws van den Dag.....	55
3.2.4. Het Volk.....	56
3.2.5. Gazet Van Antwerpen	59
3.2.6. De Standaard, De Morgenpost en Het Nieuwsblad	64
3.2.7. Het Belang van Limburg.....	74
3.3. DE LIBERALE DAGBLADPERS	75
3.3.1. Het Laatste Nieuws.....	76
3.3.2. De Nieuwe Gazet	82
3.3.3. Gazet van Gent.....	83
3.4. SOCIALISTISCHE DAGBLADPERS	84
3.4.1. Vooruit.....	87
3.4.2. Volksgazet	93
3.5. DE COMMUNAUTAIRE DAGBLADPERS	96
3.5.1. Het VNV en haar dagbladpers.....	96
3.5.2. Besluit.....	106
3.6. DE "NEUTRALE" DAGBLADPERS.....	107
3.7. BESLUIT	108
HOOFDSTUK 4: CASE-STUDY: DE HOUDING VAN DE COURANT TEN OPZICHTE VAN DE DUITSE DREIGING EN DE IMPACT VAN HET BEGINSSELAKKOORD VAN DE KVV MET HET VNV UIT 1936 EN HAAR NASPEL OP DE BERICHTGEVING VAN DE COURANT MET BETREKKING TOT HET VNV, HAAR DAGBLAD VOLK EN STAAT EN HUN HOUDING TEN OPZICHTE VAN DE DUITSE DREIGING	113
4.1. INLEIDING	113
4.2. DE COURANT ALGEMEEN.....	117
4.3. DE COURANT EN DE DUITSE DREIGING.....	119
4.3.1. Besluit.....	132

4.4. DE COURANT TEN OPZICHTE VAN HET VNV EN HAAR DAGBLADPERS.....	132
4.4.1. <i>Besluit</i>	137
BESLUIT	138
BIBLIOGRAFIE	141
BIJLAGEN	147

Inleiding

In deze scriptie, die een bijdrage wil leveren aan de studie van de Belgische publieke opinie tegenover de Duitse dreiging in de aanloop naar de Tweede Wereldoorlog is het enerzijds de bedoeling om een beknopt, doch zo volledig mogelijk overzicht te bieden van de huidige stand van zaken inzake het onderzoek naar de berichtgeving in de Nederlandstalige dagbladpers in België ten opzichte van de evolutie van de Duitse dreiging tijdens de jaren 1933-1939. Uit literatuurstudie bleek immers dat het reeds gevoerde onderzoek naar dit onderwerp enorm gefragmenteerd en detailspecifiek is en dat enig algemeen, maar volledig overzicht van het onderzoek hiernaar onbestaande is. Door het samenstellen van een overzichtelijke status quaestionis wordt het eindelijk mogelijk zich een duidelijk beeld te vormen van welke elementen reeds onderzocht werden en welke hiaten zich nog in dit onderzoeksveld bevinden. Het geeft de geïnteresseerde lezer ook de mogelijkheid zich een totaalbeeld te vormen van de situatie doorheen de lectuur van één werk, zonder het hele gamma aan afzonderlijke studies te moeten raadplegen. Anderzijds vormt deze scriptie een poging om het onderzoek op dit terrein te verrijken door nieuw onderzoek te voeren, met name naar de houding van het nog niet onderzochte dagblad 'De Courant' ten opzichte van de Duitse dreiging. Ook de houding van dit dagblad ten opzichte van het VNV en haar dagblad *Volk en Staat* werd onderzocht.

Eerst en vooral een woordje over de afbakening van deze scriptie: vanwege de ruime hoeveelheid aan literatuur over dit thema en de rijkdom van het Belgische perslandschap, alsook het gebrek aan tijd voor het schrijven van een ruimere masterproef gedurende de masteropleiding geschiedenis, werd gekozen voor een studie van de Belgische Nederlandstalige pers. Hierdoor bleef het onderzoeksterrein beperkt tot het Vlaamse landsgedeelte. In de tijd werd gekozen voor een afbakening van 1933 tot 1939, meer bepaald het moment waarop Hitler de macht overnam in Duitsland en het moment waarop nazi-Duitsland België binnenviel. Het beginpunt werd gekozen omdat Hitler vanaf dat moment de kans zou krijgen zijn doelstellingen in de praktijk te brengen en er dus echt sprake was van een 'Duitse dreiging', hoewel dit toen nog niet door elk persorgaan als dusdanig werd geïnterpreteerd. Het eindpunt werd gekozen vanwege het feit dat de Duitse dreiging vanaf 10 mei 1939 voor België niet langer een schrikbeeld maar een feit werd, alsook dat de persvrijheid na de vestiging van de Duitse macht niet langer bestond, wat de studie van een oprechte persmening niet langer mogelijk maakt. Het spreekt vanzelf dat elke afbakening in tijd en ruimte arbitrair is en voor discussie vatbaar blijft. Dat verschillende auteurs zulke verschillende keuzes maken inzake de afbakening van hun onderzoek, zorgt ervoor dat veel literatuur slechts bruikbaar was voor specifieke onderdelen van de hier afgebakende periode. De hiaten op dit onderzoeksterrein bevinden zich dan ook verspreid over de hele periode en het volledige perslandschap.

Vervolgens is het belangrijk op te merken dat de visies zoals deze in de pers naar voren kwamen niet zomaar vereenzelvigd kunnen worden met “dé publieke opinie”. Volgens Putseys bestaat er niet zoiets als dé publieke opinie, maar is de publieke opinie niets anders dan wat gemeten wordt door onderzoekers. Wel is het zo dat sommige mensen zich over sommige gebeurtenissen een mening vormen, dat onderzoekers wijzen op het bestaan van verschillende meningen en dat er op die manier groepen en dus ook een publieke opinie ontstaat. Ook kan de relatie media en publieke opinie niet gezien worden als éénrichtingsverkeer, maar is er sprake van een wederzijdse invloed. Welk effect wilden de media bij het publiek bereiken, welk effect werd ook effectief bereikt en welk effect had het publiek op de media? Redacties schreven immers niet enkel voor maar ook vanuit een groep. De media geven slechts een vervormd beeld van de werkelijkheid en dragen ook bij tot de vorming van het wereldbeeld van het ruimere publiek. In welke mate en op welke manier de media effectief bijdragen aan de vorming van een publieke opinie hangt sterk samen met de receptie van de media, hoe de media ontvangen worden door het publiek. Receptie-onderzoek vereist echter een confrontatie met het publiek uit die periode, iets wat steeds moeilijker wordt naarmate het publiek van die tijd komt te overlijden. Daarnaast hanteert men bij receptie-onderzoek een compleet andere onderzoeksmethode dan de *close reading*-methode gehanteerd bij het krantenonderzoek waarover deze scriptie handelt. Ook onze gebrekkige kennis over de relatie tussen krant en lezer in de onderzochte periode zorgt ervoor dat we niet weten in welke mate we over de ‘openbare mening’ kunnen spreken. Het zou dus onjuist zijn om te spreken over een onderzoek waarvan de resultaten gelden voor “dé publieke opinie”, vandaar dat de titel suggereert dat het slechts onze bedoeling is een bijdrage te leveren aan het onderzoek naar die publieke opinie en meer specifiek aan het onderzoek naar de houding van de pers. Te allen tijde dienen we ons bewust te blijven van het feit dat de pers ook maar een selectieve informatiebron is en als nadeel heeft dat het geen goede bron voor echte ‘feiten’ is, dat het vaak onduidelijk is hoe de informatie in de pers tot stand kwam of via welke kanalen, alsook dat zoals we zagen de kennis over de verhouding tussen pers en publiek beperkt is. Toch blijft de pers onmisbaar als onderdeel van een ruimer opinie-onderzoek, aangezien we op zijn minst informatie krijgen over welke visies de openbare mening vrij intensief ingelicht en beïnvloed hebben.¹

De scriptie werd als volgt opgebouwd: in een eerste hoofdstuk zal de nodige context aangebracht worden i.v.m. de Duitse dreiging zelf. Een historiek van de opkomst en vestiging van het nationaal-

¹ KONGS (L.), *Bijdrage tot de studie van de Belgische openbare mening tegenover de opkomst van het nationaal-socialisme. Een onderzoek over de jaren 1928-1930 in 'De Standaard', 'Gazet van Antwerpen', 'Het Volk' en 'Vooruit'*. Gent, RUG, 1969, pp. 3-5, 10-14; PUTSEYS (J.), “Radio en publieke opinie tijdens de Tweede Wereldoorlog”. In: CALLEWAERT (W.), *Van bevrijding naar vrijheid. De media tijdens en na de Tweede Wereldoorlog. Acta van het Colloquium van 1-2 september 1989 te Antwerpen*, Brussel, VUB-Press, 1990, pp. 70-71; VANDEBUERIE (S.), *Buitenlands nieuws in de Belgische pers tijdens het interbellum. Een inhoudsanalyse van de buitenlandse berichtgeving in De Standaard en Vooruit*. Gent, RUG, 2003, p. 4.

socialisme en haar expansionisme in de jaren '30 moet ons in staat stellen een beter beeld te krijgen van wat deze Duitse dreiging nu eigenlijk betekende. Een poging tot het vatten van de nationaal-socialistische ideologie moet de lezer ook meer inzicht in de situatie geven.

Vervolgens zal in een tweede hoofdstuk de Belgische situatie geschetst worden. Welke positie nam België in de internationale situatie in? Hoe kwam de zelfstandigheidspolitiek tot stand en welke houding zou de regering aannemen ten opzichte van de pers in deze moeilijke omstandigheden? Deze context is onontbeerlijk voor wie de houding van de Belgische pers ten opzichte van de internationale ontwikkelingen wil begrijpen.

Het derde hoofdstuk bevat de status quaestionis van het onderzoek naar de berichtgeving in de Nederlandstalige dagbladpers in België ten opzichte van de evolutie van de Duitse dreiging tijdens de jaren 1933-1939. Na een korte inleiding inzake de Belgische Nederlandstalige dagbladpers in het algemeen en enkele algemene opmerkingen die van belang zijn bij de studie van deze pers wordt per opiniestroming een overzicht aangeboden van alle Belgische Nederlandstalige dagbladen en de resultaten van eerder gevoerd onderzoek naar hun houding ten opzichte van de Duitse dreiging. Afhankelijk van welke onderzoeksresultaten voor handen waren werd hier ruime aandacht besteed aan de houding van elk blad ten opzichte van het nazisme in het algemeen, de repressie vanwege het nazi-regime, het Belgisch zelfstandigheidsbeleid alsook de morele neutraliteit, de Volkenbond, internationale diplomatie en de Duitse expansionistische acties. Hoewel de opkomst en machtsgreep van Hitler niet tot het temporeel afgebakende onderzoeksonderwerp behoort werd de houding van de verschillende dagbladen hier tegenover wel kort geschetst, afhankelijk van de beschikbare literatuur hierover, aangezien verondersteld wordt dat deze houding rechtstreeks in verband staat met de houding van deze persorganen tijdens de bestudeerde periode. Uiteraard werd per dagblad beoordeeld waar zich nog hiaten in het reeds gevoerde onderzoek bevinden.

Hierna volgt het vierde en laatste hoofdstuk, dat deze scriptie voorziet van nieuw krantenonderzoek. Er werd gekozen voor een studie naar het katholieke KVV-dagblad 'De Courant', waar nog geen eerder onderzoek naar gevoerd was. Het gevoerde bronnenonderzoek richt zich voornamelijk op twee luiken: in het eerste luik was het de bedoeling een bijdrage te leveren aan het bestaande onderzoek naar de houding van de Belgische Nederlandstalige pers ten opzichte van de Duitse dreiging d.m.v. nieuw onderzoek. Hiervoor werden alle edities die ooit van het dagblad verschenen zijn onderzocht door middel van een techniek van *close reading* om op die manier de houding van het blad te bepalen ten opzichte van de internationale gebeurtenissen in de periode van september 1937 t.e.m. april 1939. We vragen ons hierbij ook af in welke mate de visie van 'hét officiële KVV-dagblad' overeenkwam met de houding van andere minder gebonden katholieke dagbladen. Een tweede luik heeft betrekking op het akkoord van 8 december 1936 tussen het VNV en de KVV en de invloed van het vroegtijdig geaborteerde akkoord op de houding van het KVV-dagblad *De Courant* tegenover het VNV en haar dagblad *Volk en Staat*. Hoewel *De Courant* pas

gelanceerd werd nadat dit akkoord alweer afgevoerd was, valt het, met het oog op de kartellijsten KVV-VNV die nog opkwamen bij de gemeenteraadsverkiezingen van 1938, binnen de verwachtingen dat deze verhouding nog een rol speelde en is het de bedoeling te onderzoeken op welke manier deze samenwerking een invloed heeft uitgeoefend op de houding van *De Courant* ten opzichte van het VNV en *Volk en Staat*, alsook op het oordeel van *De Courant* over de houding van het VNV en *Volk en Staat* ten opzichte van de Duitse dreiging. In welke mate was *De Courant* een voorstander van concentratie? Koesterde *De Courant* sympathieën voor het VNV en uit dit zich in een terughoudendheid om de zogenaamde *deutschfreundlichkeit* van VNV en *Volk en Staat* te veroordelen? Durfde het dagblad – in de hoop dat een katholieke concentratie toch nog mogelijk was – zich kritisch op te stellen ten opzichte van het VNV en haar dagblad? Deze vragen worden hopelijk beantwoord na de toepassing van een *close reading* op de edities van *De Courant*. In bijlage werden ook enkele weergaven van artikels uit het onderzochte dagblad toegevoegd, om de lezer een beter beeld te geven van hoe de berichten in het blad oogden.

In de hoop dat het gevoerde literatuur- en bronnenonderzoek deze vragen op een bevredigende manier zal kunnen beantwoorden wordt nu aangevangen met het eerste hoofdstuk.

Hoofdstuk I: Historische context: de Duitse dreiging zoals hij was

Voor we ons verdiepen in de visie van de Belgische Nederlandstalige pers op de Duitse dreiging is het belangrijk dat we deze Duitse dreiging eerst eens beter onderzoeken. Hoe reëel was deze dreiging? Waar kwam het Duitse expansionisme vandaan en op welke manier zat deze vervat in de nationaal-socialistische ideologie? Zou een intensiever onderzoek naar deze ideologie – of het serieuzer nemen ervan – de eigentijdse mens in staat hebben gesteld te voorspellen wat er op het punt stond te gebeuren? Om deze vragen te beantwoorden zullen we ons in dit hoofdstuk verdiepen in het expansionistische aspect van de Nationaal-Socialistische ideologie, alsook in het verloop van de gebeurtenissen in de aanloop naar de Tweede Wereldoorlog die een rechtstreekse uiting waren van deze ideologie.

I.1. De Duitse nationaal-socialistische ideologie en haar expansionisme

Dit onderdeel van deze contextschets is onder meer gebaseerd op het al wat oudere werk van Schneiders, Endenburg en Schüddekopf, allen auteurs van algemene, doch gevatte werken die zich richten op de nationaal-socialistische – en ruimer fascistische – ideologie. Een noodzakelijke aanvulling hierop vormen uiteraard enkele nieuwe werken zoals dat van Kallis dat nog maar dateert uit 2000 en zich specifiek richt op het Duits en Italiaans expansionisme, alsook de meer algemene werken uit respectievelijk 2003 en 2004 van Morgan en Paxton die het fascistische fenomeen tijdens het begin van de 20ste eeuw behandelen. Natuurlijk kunnen ook enkele autoriteiten op het vlak van holocaustonderzoek – maar breder dus ook de nationaal-socialistische ideologie – niet ontbreken, zodat ook elementen uit het werk van onder meer Kershaw, Marrus, Nolte en Bauer een goede aanvulling bieden.

I.1.1. De Duitse nationaal-socialistische ideologie en haar expansionistische doelstellingen

Een theorie die ons kan helpen begrijpen waar het nationaal-socialistische expansionisme vandaan kwam is de 'laatkomerstheorie' zoals beschreven in het werk van Kallis², die verklaart waarom expansionisme een langetermijnfactor is geworden in de ideologie van het Italiaanse en Duitse nationalisme. Deze theorie legt de nadruk op de late staatsvorming en modernisering die Duitsland, maar ook Italië, doormaakte. De eenmaking van beide staten vond niet plaats in een geografisch of politiek vacuüm, maar berustte op de incorporatie van gebieden die voorheen deel uitmaakten van

² KALLIS (A.), *Fascist Ideology. Territory and Expansionism in Italy and Germany, 1922-1945*. London/New York, Routledge, 2000, 286 p.

andere politieke entiteiten. Het feit dat het als natie moeilijk werd om zo laat nog de status van natiestaat te claimen, versterkte de gevoelens van nationaal bewustzijn, en motiveerde beide naties om alle taalgenoten te verenigen. Deze gevoelens werden alleen maar versterkt door de opkomst van nationalistische organisaties die een nationale renaissance promootten.

De nazistische doelstelling van het veroveren van een *Lebensraum* voor het Duitse volk was dus nog een vervolgverhaal van een eerder niet afgewerkte unificatie. Dit irredentisme vereiste echter niet noodzakelijk een agressieve veroveringspolitiek binnen Europa. Vlak na de oorspronkelijke Duitse eenmaking leek men het nog aanvaardbaar te vinden dat bepaalde Duitstalige gebieden buiten de grenzen van de nieuwe natiestaat vielen, in ruil voor de erkenning van die staat. Er waren immers ook andere en minder agressieve mogelijkheden om de eigen invloed uit te breiden: economische infiltratie binnen Europa – informeel imperialisme – en overzeese expansie in de koloniale gebieden. Koloniale expansie zou een oplossing bieden voor de andere Duitse doelstelling: de status van grootmacht verkrijgen. Duitsland wilde uitbreiden voor haar eigen ontwikkeling en prestige, en streefde naar de positie van grootmacht door zich van de limieten te bevrijden die het land tot een laatkomer hadden gemaakt. In die periode was het zo dat elke grootmacht om aanzien te verwerven veel gebieden moest controleren. Hoewel het Duitse Rijk reeds eerder de mogelijkheid had om in het koloniale spel mee te spelen zou Bismarck ervoor opteren een vredespolitiek te voeren. Om het voortbestaan van het net ontstane Duitsland te beschermen zou hij er vooral voor proberen zorgen dat de andere grootmachten zich verzwakten in een koloniale machtsstrijd. Tegen de tijd dat de Duitse en Italiaanse staten zich later eindelijk zouden richten op het verwerven van kolonies, stonden beide naties echter onder een enorme tijdsdruk en kregen ze te maken met een beperkte politieke en geografische flexibiliteit om enige gebiedsuitbreiding te bereiken, aangezien de meest begerenswaardige koloniale gebieden reeds ‘verdeeld’ waren. Grootmachten als Groot-Brittannië en Frankrijk hadden er eeuwen over gedaan om te staan waar ze nu stonden, en Duitsland en Italië moesten dit nu inhalen in enkele decennia om te kunnen concurreren met de andere grootmachten. Uiteindelijk wou men vooral uitbreiden omwille van het prestige dat eraan verbonden was, de economische voordelen die men kon behalen waren minder belangrijk. De resterende koloniale gebieden waren immers niet de meest lucratieve, en men beschouwde de expansie in deze gebieden eerder als een soort investering voor toekomstige expansie in de regio eens de omstandigheden daar rijp voor waren. Mogelijke koloniale verwezenlijkingen boden dus geen overdreven prestigieuze perspectieven, maar toch bleef het Duitse irredentisme nog marginaal tot in het begin van de 20ste eeuw. De instabiliteit in Europa voor de Eerste Wereldoorlog zou dit echter veranderen, en stimuleerde de ontwikkeling van een sterk irredentistisch element in de Duitse nationalistische ideologie. Het *Kleindeutschland* dat in 1871 ontstond werd als een *Vorstat* – een tijdelijke staat in transitie – gezien en men hoopte op een ineenstorting van Oostenrijk-Hongarije zodat een *Großdeutschland* mogelijk werd. Koloniale gebieden

konden ook niet langer het gebrek aan Europees grondgebied vervangen, aangezien het belang van macht binnen het continentaal systeem steeds belangrijker werd, en de economische factor steeds meer aan belang moest inboeten ten voordele van de prestigefactor. Toen men tijdens de Eerste Wereldoorlog dan eindelijk de kans zag de territoriale wensen te vervullen, liep het echter fout af. De zogenaamde *dolkstoot* zou anders beslissen, en sinds het Tsaristische Rusland ineengestort was keken de Duitsers naar het oosten als dé mogelijkheid tot het uitbreiden van hun *Lebensraum*. Dit zou het *Leitmotif* vormen voor het toekomstige expansiebeleid.³

Wat waren nu precies de doelstellingen van de Duitse nationaal-socialistische beweging? De werkelijke exacte doelstellingen van Hitlers buitenlands beleid blijven omstreden, toch kunnen we stellen dat Hitlers primaire doelstelling was om eerst en vooral de vernederende vredesvoorwaarden van het *Diktat van Versailles* teniet te doen, iets wat ook letterlijk in het partijprogramma van de NSDAP stond. Hij zou eerst gelijkberechtiging qua bewapening eisen en het Duitse Rijk terug tot een sterke staat maken. Vervolgens zou het Duitse volk het recht, dat haar omwille van haar grootsheid toekwam, in de praktijk brengen door een groot *Lebensraum* – territorium in het oosten om zich volledig te kunnen ontplooien – te veroveren, eens het Rijk haar krachten had herwonnen. Hitler zou de oude expansionistische ambities radicaliseren en de bestaande ideologische, economische, historische, racistische en geopolitieke principes samensmelten in een denksysteem dat expansie naar het oosten als dé oplossing voor de Duitse grieven vooropstelt. Wegens de superioriteit van het Arische ras had het Duitse volk volgens het nationaal-socialisme ook recht op een groter grondgebied. Dit scenario hield een volledige bevolkingsherstructurering van het Europese grondgebied in, en alle niet-Ariërs en *untermenschen* moesten daarvoor meer oostwaarts wijken, zodat de Duitsers de plaats konden innemen die hen toekwam. Vanwege hun spirituele superioriteit was er het historisch recht van de ‘getalenteerde’ volkeren om de ruimte evenredig aan de kwaliteit van hun activiteiten te bezitten. Expansionisme wordt hier het natuurlijke verlengde van een hogere morele, culturele en biologische orde. De macht zou gaan naar het sterkste volk, alles draaide rond ‘the survival of the fittest’. Op een historisch-ideologisch niveau werden de claims op deze oostelijke gebieden ook gelegitimeerd door de historische band van het Duitse volk met deze gebieden. Men verwees hiervoor naar de Middeleeuwse *Drang nach Osten*-beweging en de kolonisatie door de Teutoonse Ridderorde. Nu het Tsaristische Rusland vernietigd was door de judeo-bolsjevistische dreiging was de Sovjet-Unie erg verzwakt, en het moment was gekomen waarop het Duitse volk het gebied waarop het recht had mocht – neen, uit zelfbehoud tegen de linkse dreiging MOEST – opeisen. Hillgruber formuleerde de intussen algemeen aanvaarde these dat Nazisme uiteindelijk op twee ideologische pijlers rustte. De eerste pijler behelst het idee van de verovering van een *Lebensraum*

³ *Ibidem*, pp. 6-26; SCHNEIDERS (P.) en ENDENBURG, (M.), *Fascisme en nationaal-socialisme*. Utrecht, Spectrum, 1986, pp. 37-39.

voor het Germaanse volk. De tweede pijler ziet het als een noodzaak om het Joodse gevaar – ook wel vereenzelvigd met de judeo-bolsjevistische dreiging – te elimineren. We moeten er ons wel van bewust zijn dat het jodenhaat uit die periode slechts één aspect van het Duitse nationaal-socialisme uitmaakte en dat Hillgruber dus veel te ver gaat wanneer hij stelt dat de volledige Tweede Wereldoorlog zou zijn ontketend om tot de judeocide te kunnen overgaan.⁴ Zoals eerder aangehaald had de verovering van het *Lebensraum* dus weinig te maken met het Italiaanse ‘expansionismo’ dat vooral gericht was op de verovering van een koloniaal imperium, en Hitler liet reeds vroeg blijken dat het hem om de gebieden ten oosten van Duitsland te doen was. In zijn ‘*Mein Kampf*’ viel onder andere het volgende te lezen:

“de kracht van ons volk wortelt niet in koloniën, maar in de grond van het vaderland in Europa. Ga er niet van uit dat de veiligheid van het rijk verzekerd is als het niet in staat is eeuwenlang elke afstammeling van ons volk een eigen stuk grond te verschaffen. Vergeet niet dat het heiligste recht op deze wereld het recht is op dat stuk grond dat men zelf wil bebouwen, en het heiligste offer dat bloed dat men voor deze grond vergiet”.

Hitler zou zich ook niet inhouden zich op die manier te blijven uitspreken in zijn toespraken:

“Wij gaan te gronde als wij niet meer de kracht bezitten ons die hoeveelheid grond en bodem te verschaffen die wij nodig hebben”

of

*“Onze voorouders, die nog niet verpest waren door het pacifisme, hebben dit probleem opgelost doordat ze kolonisten naar het oude gebied in het Oosten stuurden en voor het Duitse volk uiteindelijk landen veroverd hebben. Thans is dit proces opeens afgelopen, omdat het Duitse volk de kracht ontbrak deze kolonisatiepolitiek verder te voeren. Om grond en bodem te veroveren moet men kracht bezitten. Deze schuilt in de eenheid. Dat wil zeggen, een volk mag slechts één doel voor ogen hebben en niet worden afgeleid door andere problemen...”*⁵

⁴ BACHARACH (W.Z.), “Antisemitism and Racism in Nazi Ideology.” In: BERENBAUM (M.) en PECK (A.J.), eds. *The Holocaust & History. The known, the unknown, the disputed & the re-examined*. Bloomington and Indianapolis/Washington, Indiana University Press in association with the United States Holocaust Memorial Museum, 1998, pp. 68-69; BAUER (Y.), “On the Place of the Holocaust in History.” In: *Holocaust and Genocide Studies*, 2, 1987, 2, pp. 654-655; KALLIS (A.), *op.cit.*, pp. 38-39, 47-48, 55; KERSHAW (I.), *The Nazi Dictatorship: Problems & Perspectives of Interpretation*. London, Arnold, 2000, pp. 248-249; MARRUS (M.R.), *The Holocaust in History*. London, Penguin Books, 1987, pp. 51-52; NOLTE (E.), *Het fascisme: van Mussolini tot Hitler*. Amsterdam, Het Parool, 1969, pp. 74-75 ; SCHNEIDERS (P.) en ENDENBURG, (M.), *op. cit.*, pp. 75-76; VAN DE MEERSCHE (P.), *Internationale politiek 1815-1945 (Overzicht en interpretaties)*. Leuven, Acco, 1998, pp. 212.

⁵ KALLIS (A.), *op. cit.*, pp. 38-40; NOLTE (E.), *op.cit.*, p. 133-134.

Wat was Hitler dan van plan met België? De meest waarschijnlijke optie is dat het land zou ophouden te bestaan, en zou worden ingelijfd bij het Groot-Germaanse Derde Rijk. Toch heeft Hitler deze beslissing op de lange baan geschoven zolang hij België door een *Militärverwaltung* liet besturen. Hier heeft de aanwezigheid van Leopold III zeker toe bijgedragen: de monarchie bleef behouden en Hitler verduidelijkte dat het niet de bedoeling was alles wat eengemaakt kon worden ook één te maken. Zijn beschrijving van de plaats die België in het Duitse Reich zou innemen bleef echter vaag. Pas na de deportatie van Leopold naar Duitsland begin juni 1944 zou het militaire bestuur worden vervangen door een *Zivilverwaltung* en leek het alsof er een beslissing was genomen over het Belgische lot.⁶

Een van de meest eigenaardige aspecten van het nationaal-socialisme is dat deze ideologie als meest radicale vorm van 'fascisme' niet op de waarheid van zijn doctrine berust, maar op het geloof in een historische lotsverbondenheid van het Duitse volk. Als een van de meest 'romantische' denkrichtingen draait deze hele stroming rond de mystieke eenheid van de leider met het historische lot van zijn volk. Onder leiding van de Führer ontwikkelt zich een sterk identiteitsbewustzijn en een hecht groepsgevoel. Het draait om een soort van organisch, integraal nationalisme die de etnische natie – bepaald door het bloed, de *Blut und Boden*-gedachte! – als een natuurlijke, organicistisch functionerende gemeenschap, met een specifiek eigen traject van nationale geschiedenis en tradities zag. Politiek transformeert zich hier in esthetiek: het gaat niet om een ideologie waarbij redelijk debat centraal staat, maar om een stroming waarbij de onmiddellijke gedeelde ervaring van belang is. Men doet enkel een beroep op instinct en gevoelens, er is geen plaats voor gezond verstand en de objectieve waarheid is minder belangrijk dan wat woorden en beelden kunnen bereiken. De nazistische ideologie bouwde ook verder op de ideeën uit het einde van de 19de eeuw die een reactie vormden tegen het vooruitgangsgeloof, de rede en de wetenschap. De invloed van de nieuwe sociale wetenschappen (psychologie, sociaal darwinisme,...) en de 'wetenschappelijke' ontdekking van de irrationele krachten achter het menselijk handelen was voelbaar in alle Europese landen. Deze ideeën zouden al snel hun invloed op het politiek denken uitoefenen, zodat zij in een vervormde versie een politiek van elitisme, racisme, geweld en oorlog, verbonden aan nationalisme en identiteit legitimeerden. Het nationaal-socialisme maakte gretig gebruik van de 19de-eeuwse wetenschappen en wendde deze wetenschappen verkeerd aan door hen te instrumentaliseren op een semi-wetenschappelijke manier en zo de eigen irrationele doeleinden te ondersteunen. Daarnaast was het nationaal-socialisme ook een echte 'anti-beweging'. Daarom heeft men ook steeds een vijand nodig om zich tegen af te zetten en voor de nazi's waren dit alle ondergeschikte rassen – joden, Slaven, latino's, zwarten en indianen – die het Duitse bloed verdunnen en zo het Duitse ras verzwakten. Men

⁶ VELAERS (J.) en VAN GOETHEM (H.), *Leopold III: de Koning, het Land, de Oorlog*. Tielt, Lannoo, 1994, p. 590; VAN DEN WIJNGAERT (M.), DE WEVER (B.), MAERTEN (F.), e.a., *België tijdens de Tweede Wereldoorlog*. Antwerpen, Standaard Uitgeverij, 2004, pp. 49-50.

baseerde zich op sociaal-darwinistische opvattingen en ging uit van een organicistische werking van de natie: een biologisch lichaam dat bedreigd werd door onzuivere elementen.⁷

Vervolgens belanden we aan bij het militaristische aspect van de nationaal-socialistische ideologie: Geweld en militarisme wordt verheerlijkt en er is de wil om oorlog te voeren om de eigen doelen te verwezenlijken. Actie en oorlog zijn onvermijdelijk en legitiem, de krijg maakt binnen deze ideologie een noodzakelijk onderdeel van het menselijk leven uit. Volgens Schüddekopf en Morgan had het nationaal-socialisme een speciale band met oorlog, omdat dit het klimaat was waarin het zich best kon ontwikkelen. Het bewind van Hitlers regime was eigenlijk een permanente uitzonderingstoestand, nodig om de natie naar haar lotsbestemming te leiden. De nazi's zagen de natie in oorlog als het werkende model van de antiparlementaire autoritaire en corporatistische orde die zij als alternatief zagen. Oorlog was een manier om de decadente bourgeoisie moraal te overstijgen, en men wilde dit soort samenleving ook in vreedstijd invoeren om zo de scheiding tussen oorlog en vrede te verwijderen en de natie veel effectiever voor te bereiden op oorlog. Actie was een machtig wapen tegen normalisering en stagnatie en zorgde voor de nodige spirituele mobilisatie. Het was ook een bron van ervaring, bruikbaar om beter de nationale behoeften en belangen te kunnen behartigen. Door een ijzersterke interne organisatie – het verwijderen van tegenstanders van het regime en 'bedreigende' elementen, en de morele versterking van het volk door middel van propaganda – zou Hitler ervoor zorgen dat een nieuwe dolkstoot in een volgende oorlog onmogelijk werd. De verzwakking van de staat moest verdwijnen en alle 'ontbindende' elementen zoals partijen, mediadiversiteit, kerkgenootschappen, parlement en wetenschap – allen teruggebracht op het angstaanjagende beeld van 'de jood' – moesten samen met het volledige liberale stelsel aan hun einde komen. Toch was deze organisatie van de maatschappij en de militarisering geen doel op zich! Het was de uitdrukking van een bepaalde levenshouding, maar deze levenshouding stond volledig in functie van de eigenlijke hoofddoelstelling. Het hele nationaal-socialistische denken draait om actie, de uiteindelijke doelstelling, en het bereiken van die doelstelling. Het negatieve verleden wordt geherinterpreteerd of afgeschreven, zodat er plaats vrijkomt voor een renaissance. We mogen de anti-houding van deze ideologie dus niet reduceren tot een vernietigende reactie op de kortetermijn crisis, maar moeten deze bekijken als een biologische perceptie van de geschiedenis als een proces van geboorte, triomf, ineenstorting en hergeboorte. Deze hergeboorte kan er alleen komen als de unificatie van Duitsland verder wordt gezet. Men zet zich dus niet volledig af tegen het verleden, maar keurt alleen het Duitse beleid af dat ervoor had gezorgd dat Duitsland de Eerste Wereldoorlog had verloren. Hitler ziet het als zijn taak de draad weer op te pakken waar Bismarck deze bij zijn pensioen had neergelegd. De nazi's zouden pogen het laatste stadium van de unificatie

⁷ KALLIS (A.), *op. cit.*, pp. 45-47, 53; MORGAN (P.), *Fascism in Europe, 1919-1945*. London/New York, Routledge, 2003, pp. 16-19, 24; NOLTE (E.), *op.cit.*, pp. 134-135, 318; PAXTON (R.O.), *The Anatomy of Fascism*. London, Allen Lane, 2004, pp. 18-20; SCHNEIDERS (P.) en ENDENBURG, (M.), *op. cit.*, pp. 37-39, 51-52; SCHÜDDEKOPF (O.), *Grote stromingen der 20e eeuw. Fascisme*. Den Haag, W. Gaade B.V., 1972, p. 156.

waar te maken. Unificatie was echter geen eindpunt: Het ging slechts om een voorwaarde voor grootsheid, en het begin van nationale glorie. Het ging om een project met een open einde.... De nadruk ligt dan ook niet op een politiek programma, maar op de acties die zich voltrokken. Hitler heeft zijn kiezers nooit met loze beloftes willen bedriegen. Men streefde bepaalde algemene doelstellingen na, maar de manier waarop die bereikt werden zou de leider op het moment zelf bepalen. Machiavelli's leuze 'het doel heiligt de middelen' was hier ook effectief van toepassing: men verwierp elke universele waarde die niet in overeenstemming was met het succes van het uitverkoren Duitse volk in een Darwiniaanse strijd voor overheersing. De Duitse romantiek was immers doordrongen van een antidemocratische, antirationele en antiliberaal gezindheid. De romantici waren vervuld van de droombeelden dat het Germaanse ras de wereld iets unieks te bieden had. Dit volk en het lot dat het nastreefde was belangrijker dan de mensheid of individuele rechten. Cultureel particularisme is een essentieel onderdeel van deze denkrichting. Men zag het eigen volk als uitverkoren om in een universele missie niet alleen de eigen natie, maar de volledige Europese cultuur tegen de verderfelijke internationale krachten van het judeo-bolsjevisme te beschermen, en dit bood Hitler ook een symbolische legitimatie voor territoriale expansie. Het mag dus duidelijk zijn dat het nationaal-socialisme een inherent antichristelijke en antihumane beweging is.⁸ Dit alles in beschouwing genomen kunnen we zonder enige twijfel stellen dat wanneer Hitler aan de macht zou komen een oorlog quasi onvermijdelijk zou zijn. Enkel oorlog kon de fascistische doelstellingen verwezenlijken en zo goed als alle aspecten van deze ideologie stonden in het teken van deze doelstellingen.⁹

1.1.2. Waarom het Duitse nationaal-socialisme een breed draagvlak had

Een heel belangrijk aspect van de opkomst van het nationaal-socialisme is de context waarin dit kon gebeuren. Deze context was de crisis van het "Versailles-systeem", de naoorlogse economische en politieke orde, die intern gebaseerd was op de kapitalistische economie en de parlementaire democratie, en internationaal op het Volkenbondstelsel. De Eerste Wereldoorlog was een oorlog voor de democratie geweest, en overheden bedankten hun volkeren voor de steun die ze hadden gekregen tijdens de oorlog door ze te belonen met een betere postoorlogse samenleving. In naam van het zelfbeschikkingsrecht werden naties vrijgemaakt van de druk van multinationale rijken en ontstonden verscheidene nieuwe staten uit o.a. de as van het verdwenen Oostenrijk-Hongarije. In staten die wel reeds bestonden werd de democratie versneld en versterkt, bv. in België werd het Algemeen Enkelvoudig Stemrecht ingevoerd. De parlementaire democratie en de nationale zelfbeschikking leek te triomferen, maar dit was echter slechts tijdelijk, want al gauw zou de

⁸ KALLIS (A.), *op. cit.*, pp 33-44, 55-57; MORGAN (P.), *loc. cit.*; NOLTE (E.), *loc. cit.*; PAXTON (R.O.), *loc. cit.*; SCHNEIDERS (P.) en ENDENBURG, (M.), *loc. cit.*; SCHÜDDEKOPF (O.), *loc. cit.*

⁹ MORGAN (P.), *op. cit.*, p. 177.

democratie in veel landen opnieuw verdwijnen. Morgan¹⁰ onderscheidt drie problemen waardoor de parlementaire democratie gedestabiliseerd werd:

Een eerste probleem vormden de nationaal-etnische spanningen. Volgens de logica van het naoorlogse zelfbeschikkingsrecht moest men in principe rekening houden met de volkswil van elke aanwezige minderheid in een staat. Het democratisch systeem waarin men hoort rekening te houden met alle belangengroepen kon zich echter moeilijk vestigen in de staten die uit de as van het Oostenrijk-Hongaarse Rijk ontstonden, aangezien zij niet minder multinationalaam waren dan hun voorganger. De regeringen die aan het hoofd van die staten stonden behartigden echter vooral de belangen van de dominante etnische groep, met als gevolg protest van de kleine belangengroepen, irredentisme en contra-irredentisme. Het gevolg hiervan was politieke instabiliteit, als logische uitkomst van de naoorlogse regeling.

Een tweede probleem was de bedreiging vanuit linkerhoek. Na de Russische Revolutie zat de schrik er in Europa goed in, zeker aangezien de Sovjet-Unie aanstuurde op een internationale revolutie. Een algemene Europese revolutie zat er echter niet aan te komen, wat duidelijk bleek uit de vele revolutionaire pogingen die tijdens het interbellum vroegtijdig de grond werden ingeboord. Toch bleef de angst aanwezig, en de ideologische antipathie ten opzichte van het communisme verhinderde normale diplomatieke relaties en maakte samen met andere problemen, zoals de slechte sociaal-economische toestand, vooral in de Oost-Europese landen een democratisch systeem onmogelijk. De bolsjewistische dreiging werd vooral vanuit de politieke rechterkant veralgemeend naar elke linkse formatie, en net in Centraal- en Oost-Europa – de landen nabij de Sovjet-Unie – werden linkse politieke formaties heftig onderdrukt, zodat de essentie van het pluralistische democratische systeem er geen kans maakte. Terwijl socialistische partijen in West-Europa zo steeds meer aanhang verwierven en in democratische staten voor het eerst werden opgenomen in regeringen, zou de groeiende invloed van links in minder democratische landen net de opkomst van extreem-rechtse bewegingen stimuleren.

De derde bron van politieke instabiliteit waren de economische problemen na de Eerste Wereldoorlog. De landen van het vroegere Oostenrijk-Hongarije waren nu hun onderlinge vrijhandelszone kwijt en werden concurrerende staten. De nieuwe grensindeling bemoeilijkte zo bepaalde handelscontacten die vroeger veel gemakkelijker te onderhouden waren. Wanneer daar nog eens de wereldwijde economische crisis bijkwam en de meeste landen zich terugtrokken in een protectionistisch isolement, had dit zware gevolgen voor de Centraal- en Oost-Europese landen. Dit bemoeilijkte de opkomst van stabiele democratieën nog meer, en de klassieke democratische regeringen slaagden er niet in de economische problemen op te lossen. De crisis van het systeem maakte de weg vrij voor politieke alternatieven.

¹⁰ *Ibidem*, pp. 6-13.

Deze problemen die de vestiging van een stabiel democratisch regime bemoeilijkten waren dan nog eens extra groot in Duitsland, en daar gingen ze gepaard met de opkomst van een sterke nationalistische beweging. Reeds voor de Eerste Wereldoorlog voelden Duitse nationalistenvrijden zich in het Oostenrijkse gedeelte van het Habsburgse Rijk bedreigd door de toenemende invloed van o.a. Tsjechen en andere minderheden. Het Duitse nationalisme bouwde sinds de late 19de eeuw verder op populistisch Pan-Germanisme, waar Hitler mee in aanraking kwam tijdens zijn studententijd in Wenen.¹¹ Ook al was er in andere landen eveneens een sterk nationalisme aanwezig, toch heeft het enkel in Duitsland zo een extreme rol gespeeld. Dit had meerdere oorzaken, onder andere het feit dat tegenkrachten zoals liberalisme, internationale samenwerkingsbereidheid en politieke emancipatie te zwak waren om voldoende weerwerk te bieden. De revoluties in Duitsland en Italië waren immers maar zwak geweest, de burger was onmondig gebleven en de nationale eenheid kwam tot stand via oorlogen. Ook de beperkte mate van centralisatie in Duitsland, en de grote zelfstandigheid van de deelstaten, maakte dat de democratie er niet kon groeien. Zelfs na de Eerste Wereldoorlog bleef de oude autoritaire samenleving bestaan onder een dun laagje democratisch vernis. De keizer was verdwenen, maar de generaals bleven. De sociaal-democraten zouden hun steun verlenen aan de conservatieve legerleiding om tegen het rode gevaar op te kunnen boksen.¹²

De Eerste Wereldoorlog en zijn gevolgen op cultureel, sociaal en politiek vlak zorgden er vervolgens voor dat er een vruchtbare voedingsbodem ontstond waarop dit nationalisme zich enorm kon versterken.

Cultureel gezien werd optimisme en vooruitgang vervangen door pessimisme, onzekerheid en twijfel over de toekomst. In brede kring leefden gevoelens van nostalgie en verlangens naar de grandeur van het eens machtige Duitse Rijk. De nieuwe Weimarrepubliek was sober, saai en had noch de overtuigingskracht, noch de pracht en praal van het oude Duitse Keizerrijk, terwijl de romantiek van het nationaal-socialisme aan die gevoelens tegemoet kwam en een vangnet bood voor de verwarring in deze moderne en zakelijke tijden, gekenmerkt door de 'onttovering' van de wereld en de anonimiteit en massificatie van de moderne samenleving.

Sociaal gezien liep Duitsland vol rusteloze veteranen die geen blijf wisten met hun woede en frustraties. Schüddekopf spreekt van fascisme als *"behalve een bewuste reactie van de bourgeoisie en door wrok beheerste revolte van de kleine burgerij, ook de gewelddadige revolutie van ontwortelde soldaten tegenover de onwerkelijke maar schrikwekkende dreiging van een socialistische revolutie in een door oorlog diep geschokt land"*. Datgene wat de soldaten tijdens de Eerste Wereldoorlog aan het front hadden meegemaakt zorgde ervoor dat zij er niet in slaagden zich te reïntegreren in de samenleving. De combinatie met jonge onervaren, maar heel radicale jonge soldaten die nooit aan het front waren

¹¹ PAXTON (R.O.), *op. cit.*, pp. 24-26.

¹² SCHNEIDERS (P.) en ENDENBURG, (M.), *op. cit.*, pp. 51-52, 68-69.

geweest was des te gevaarlijker. Volgens Schüddekopf waren de frontervaringen van vele fascistische leiders tijdens de “Groote Oorlog” van beslissende betekenis geweest. Morgan voegt hier aan toe dat er een soort “loopgravengemeenschap” ontstond, die zichzelf zag als een model en basis voor veranderingen in de naoorlogse samenleving. De nadruk op hiërarchie, macht en autoriteit bij deze groep zouden mee bijdragen tot de uitwerking van het charismatische leiderschap van de Führer.

Politiek gezien werd het systeem gehypothekeerd omdat de staat te kampen kreeg met sociale en economische problemen waarvan men niet in staat was ze op te lossen. In dit klimaat kende het Duitse nationalisme een grote groei, want waar was het eens zo machtige Duitse Rijk naartoe? De Duitsers beschouwden het *Diktat van Versailles* als een onrechtvaardige regeling en de ‘dolkstoot’-legende zorgde ervoor dat men al snel op zoek ging naar zondebokken om de schuld te geven van het plotse verlies van de oorlog: de Joden en de roden. De onvrede met de slechte afloop van de Eerste Wereldoorlog was groot en ook het gebiedsverlies kon men moeilijk verkroppen. Veel veteranen van de Eerste Wereldoorlog sloten zich aan bij extreme groepen, zowel aan de linker als aan de rechterzijde. De linkse agitatie die een hoogtepunt kende in de Spartakisten-opstand zorgde ook voor een sterke antisocialistische beweging. Naast de arbeidersklasse zocht ook de middenstand steun bij het fascisme: men had schrik van de rode dreiging, maar voelde zich anderzijds ook niet gesteund door de conservatieve en liberale partijen die er waren voor de betere standen. Aangezien de grote politieke stromingen van toen – liberalisme, conservatisme en socialisme – geen bevredigende resultaten boekten, er niet in slaagden de linkse dreiging weg te werken en de leiding van de Weimarrepubliek er niet in slaagde de eigentijdse problemen grondig aan te pakken werd er al snel ruimte gecreëerd voor een nieuwe denkstroom. In de grond van de zaak was de NSDAP de moderne en vastbesloten personificatie van het ‘oude Duitsland’. Volgens Nolte lag de economische crisis op zich niet aan de basis van de opkomst van de NSDAP, maar was de crisis enkel verantwoordelijk voor de snelle en spectaculaire groei van de aanhang van die partij. Zelfs in een economisch goede situatie zou de NSDAP steeds meer stemmen behaald hebben en zou de aanhang in een brede en zeer uiteenlopende bevolkingslaag steeds gegroeid zijn. Er was nood aan een sterke leider en het nationaal-socialisme slaagde er wel in de territoriale en klassenconflicten te overstijgen: door de arbeidersklasse in de natie te integreren, door gebruik van brute kracht en het verwijderen van “onzuivere” elementen uit de samenleving. Het nationaal-socialisme zou de problemen niet oplossen door vrede, maar door oorlog.... Het trieste verleden werd vergeten doordat men zich een geïdealiseerde voorstelling van een puur volk met een ideale toekomstige volksgemeenschap voor ogen hield. Enkel de zuiverheid van het superieure Arische ras kon een uitweg bieden, en als essentiële anti-beweging had het nationaal-socialisme dus ook een vijand nodig om zich tegen af te zetten: alle andere minderwaardige rassen, vooral het Joodse ras dat de Duitse samenleving tegelijk van binnenuit als van buitenaf – de judeo-bolsjevistische dreiging vanuit de Sovjet-Unie – zou

proberen vernietigen. De consequenties van het sociaal Darwinisme dat werd aangehangen door de nazi's was dat men deze "bedreigingen" met alle mogelijk middelen moest bestrijden.¹³

¹³ KERSHAW (I.), *loc. cit.*; MORGAN (P.), *op. cit.*, pp. 19, 25-26; NOLTE (E.), *op. cit.*, pp. 131-132, 146-149; PAXTON (R.O.), *op. cit.*, pp. 27-32; SCHNEIDERS (P.) en ENDENBURG, (M.), *op. cit.*, pp. 39, 53-54, 69, 75; SCHÜDDEKOPF (O.), *op. cit.*, pp. 157-159, 163-166.

I.2. Hitlers Machtsübernahme (1933)

I.2.1. De economische crisis en het eerste falen van de Volkenbond

In oktober 1929 gebeurde het ondenkbare: de Amerikaanse effectenmarkt stortte als een kaartenhuisje in elkaar, de Crash van Wall Street was een feit. De Crash was het gevolg van een onregelmatig financieel-economisch systeem. In het Westen was er tijdens de jaren twintig een discrepantie gegroeid tussen productie- en afzetmogelijkheden, en het bank- en kredietstelsel dat hier mede verantwoordelijk was liep ook uit de hand terwijl de beurspeculatie alle recordcijfers brak. Men dacht niet aan overheidsinterventie, hoewel dit het enige was dat nog enige orde op zaken had kunnen stellen om het financieel-economisch systeem te redden. Na de Crash verlamde de hele Amerikaanse handelseconomie en wat begon als een beurscrash, mondde weldra uit in een crisis van het liberaal-economisch systeem op wereldvlak. De politiek-diplomatieke gevolgen van een zo diepgaande en wereldverspreide crisis konden uiteraard niet lang uitblijven. Dit brengt ons naar het begin van de jaren dertig, toen de crisis vrijwel uitzichtloos leek. De grens tussen het politieke, het militaire en het economische werd steeds kleiner. Landen trokken zich binnen de eigen landsgrenzen terug en namen een protectionistische houding aan.¹⁴

Het is in deze context dat we de Japanse aanval op Mantsjoerije uit 1931 kunnen plaatsen. Ook Japan werd immers zwaar getroffen door de internationale economische crisis en industriële recessie, en kreeg in het buitenland te maken met protectionisme. Deze situatie ondersteunde mee het ontstaan van het geloof in een 'Japanse lotsbestemming'. Mantsjoerije, China en Korea bekleedden een belangrijke positie in de Japanse lotsbestemming en deze gebieden dienden ingeschakeld te worden in de 'Greater East Asia Co-Prosperty Sphere' onder politiek leiderschap van Japan. Bijgevolg werd in september 1931 geheel Mantsjoerije onder Japanse militaire controle gebracht, in navolging van het door Japanse militairen uitgelokt Moekden-incident. Helaas was de reactie van de Volkenbond die hierop volgde uiterst zwak en bleef deze beperkt tot een veroordeling van de Japanse daad. Daarop verliet Japan de Volkenbondorganisatie, maar een effectieve reactie bleef uit aangezien de grote mogendheden volledig in beslag genomen werden door hun eigen problemen. Dit was dan ook de eerste grote klap die de Volkenbondorganisatie te verwerken kreeg en voor het eerst werd de geloofwaardigheid van het systeem van collectieve veiligheid zwaar aangetast. De moraal van het verhaal was dat expansionisme loont.¹⁵

¹⁴ VAN DE MEERSSCHE (P.), *op.cit.*, pp. 205-208.

¹⁵ *Ibidem.*

I.2.2. De ondergang van de Weimarrepubliek en de vestiging van de nazi-dictatuur

Hoewel we de ineenstorting van de Weimarrepubliek onmogelijk kunnen reduceren tot één oorzaak, zullen de sociale gevolgen van de economische crisis de politieke crisis ongetwijfeld versneld hebben. De regering slaagde er niet in voor economische beterschap te zorgen, met als gevolg dat zowel de werkloze arbeiders en bedienden als de geruïneerde middenstandklasse hun vertrouwen in de Weimarrepubliek verloren. Pogingen van buitenaf om de Duitse situatie te verbeteren, zoals bv. het zogenaamde Hoover-moratorium van 1931 – Duitsland kreeg een jaar uitstel voor het betalen van herstelbetalingen – en later de afsluiting van de herstelbetalingen met de Conferentie van Lausanne in 1932, boden weinig verbetering. Als gevolg van het einde van de herstelbetalingen hadden de ontvangende Europese landen trouwens niet genoeg geld om Amerikaanse leningen terug te betalen, en Amerikaanse financiële kringen zetten de Amerikaanse Senaat onder druk om een isolationistische houding ten opzichte van Europa aan te nemen. In deze context van onzekerheid werd de drang naar een sterke leider, een Führer, enorm versterkt. Verder trachtten zowel extreem-linkse als extreem-rechtse partijen de uitzichtloze sociaal-economische toestand uit te buiten in het eigen voordeel. Voor deze groepen was het ook gemakkelijk om de schuld voor alle moeilijkheden af te wentelen op het *Diktat van Versailles*. Zo vonden de nationaal-socialisten de ideale voedingsbodem bij de door de crisis getroffen kleine middenstand en werklozen. De ellende werd verweten aan de corrupte partijstaat, de joden en de roden. Hitler en de NSDAP speelden in op de situatie met hun eisen voor een ‘Nieuwe Orde’, waarbij de economie terug een kans zou krijgen dankzij een grootscheepse politiek van openbare werken en het versterken van de natie tot één groot Duitsland dat het Duitse volk zou geven waar het recht op had. Het *Diktat van Versailles* zou men naar de historische prullenmand verwijzen.¹⁶

Naarmate de sociaal-economische toestand uitzichtlozer werd, wonnen de nazi's zetels in de Reichstag. Bij de presidentsverkiezingen van 1932 stelde Hitler zich zelfs kandidaat! Hoewel hij er niet in slaagde te winnen van Hindenburg haalde Hitler nog meer dan 1/3 van de stemmen. Uit angst voor een staatsgreep van links besloten de meeste Duitse financiers en industriëlen Hitler financieel te steunen, en dat geld stond de nazi's toe uitgebreide propaganda en massamanifestaties te bekostigen, waardoor zij bij de volgende verkiezingen in staat waren de sterkste politieke fractie te worden. Na het mislukken van zijn voorgangers, werd Hitler op 30 januari 1933 uiteindelijk kanselier, een positie die hij mede aan de druk van de grootindustrie te danken had. Terwijl de industriële en financiële kringen toen nog hoopten Hitler als instrument te kunnen gebruiken, zouden zij zich al snel realiseren hoe erg zij zich hadden misrekend. Ook Von Papen was er van overtuigd dat de nazi's gemakkelijk aan het lijntje konden gehouden worden door hun veel beter geschoolde politieke

¹⁶ PALMER (R.), COLTON (J.) en KRAMER (L.), *A History of the Modern World*. Boston, McGraw-Hill, 2002, pp. 751, 773, 792; VAN DE MEERSCHE (P.), *op. cit.*, pp. 208-210.

partners. Hij ging er van uit dat alle eigenlijke beslissingen zouden genomen worden door de niet-nazi meerderheid in het kabinet.¹⁷

Maar hoewel er slechts drie nazi's in de nieuwe regering zaten, was Hitler wel 'wettig' hoofd van de uitvoerende macht. Toch moest hij om "presidentieel kanselier" te worden een parlementaire meerderheid achter zich krijgen, en daarvoor had hij de steun van het katholieke Zentrum nodig. De nazi's zorgden er echter voor dat de onderhandelingen mislukten, weigerden nog verder te discussiëren en wist president Hindenburg ervan te overtuigen dat er nieuwe – en volgens Hitlers bedoelingen ook laatste – verkiezingen moesten komen. De verkiezingscampagne die volgde was bijzonder scherp en het werd de andere partijen bijna onmogelijk om een normale campagne te voeren. Eigenlijk begon het proces van de 'gleichschaltung' nu reeds, en de nazi's startten met de eliminatie alle niet-nazigezinde elementen. De Sturmabteilungen (S.A.) en Schutzstaffeln (S.S.) gaven alvast een voorsmaakje van wat een land onder leiding van de nazi's te wachten stond. In de aanloop naar de verkiezingen werd het de communisten en de andere linkse partijen extreem moeilijk gemaakt en zij werden gehinderd op alle mogelijk manieren. Het toppunt was de georkestreerde Reichstagbrand van 27 februari 1933 die door een communist zou zijn gesticht. Duizenden communisten werden gearresteerd en de doodstraf werd opnieuw ingesteld voor politieke misdrijven. Pas na de verkiezingen – waarbij Hitler trouwens slechts 44% en dus geen volstrekte meerderheid haalde – werd de Communistische Partij buiten de wet gesteld. Dat had alles te maken met het feit dat de communistische kiezers anders misschien voor de sociaal-democraten zouden stemmen, iets wat geen onderdeel van Hitlers plannen uitmaakte. Met de steun van o.a. de Nationalisten werden in maart 1933 vervolgens bijzondere volmachten aan Hitler toegekend. Ook hier had Hitler nog de steun van het Zentrum nodig, maar om reden van zelfbehoud besloot de politieke formatie zijn steun toe te zeggen. Hitler was nu niet langer afhankelijk van de president of de Reichstag om zijn decreten of wetten door te voeren. Vanaf nu zou de 'Gleichschaltung' radicaal worden doorgevoerd en alle partijen behalve de NSDAP werden verboden. Toen president Hindenburg een jaar later stierf zou Hitler zich ook nog eens de presidentiële bevoegdheden toe-eigenen en zou hij voortaan bekend staan als de Reichsführer.¹⁸

¹⁷ VAN DE MEERSSCHE (P.), *op. cit.* pp. 210-211; GOETHALS (E.), *De Belgische kranten en de overwinning van het Nazisme in Duitsland*. Brussel, VUB, 1967, p. 68.

¹⁸ VAN DE MEERSSCHE (P.), *op. cit.*, pp. 211-212; GOETHALS (E.), *op. cit.*, pp. 68-71.

I.3. Het Duitse nationaal-socialistische expansionisme in de praktijk (1933-1939)

I.3.1. De eerste fase van de nazi-diplomatie (1933-1936)

Een eerste doelstelling die Hitler zich stelde was de annulatie van het *Diktat van Versailles*. Reeds op de Ontwapeningsconferentie in Genève werd de principiële gelijkberechtiging van Duitsland geëist. Toen dit niet werd toegestaan zou Duitsland in september 1932 de Ontwapeningsconferentie verlaten. Even later zouden de grote mogendheden toch de principiële gelijkberechtiging aan Duitsland toestaan – nog voor de *Machtsübernahme* door Hitler. Maar vanaf mei 1933 zou Hitler de onmiddellijke toepassing van deze principiële militaire rechten opeisen. Toen de Führer geen vrede kon nemen met de ontwijkende antwoorden die volgden verliet Duitsland op 19 oktober 1933 de Volkenbond. Deze houding werd vervolgens door een referendum in Duitsland goedgekeurd met een meerderheid van 90%! Aldus begon Duitsland in het geheim en in snel tempo verder te bewapenen.¹⁹ Deze kwestie was echter nog maar het uitgangspunt voor een verder liggend en principiële doel: de Volkenbond ‘tot inslapen brengen’, d.w.z. het beginsel van de collectieve veiligheid opzij schuiven en daarmee de voorwaarde scheppen voor de overgang van rechtsgelijkheid van de staat naar de ‘volkse’ zelfbeschikking.²⁰

Reeds in juli 1934 rinkelde de eerste echte alarmbel in Europa: de Oostenrijkse kanselier Dollfuss werd vermoord door Oostenrijkse nationaal-socialisten en een *Anschluss* leek imminent. Mussolini mobiliseerde aan de Oostenrijkse grens, maar Hitler achtte de tijd nog niet rijp om actie te ondernemen. De andere grootmachten – Frankrijk, Groot-Brittannië, Italië, maar ook de Sovjet-Unie – waren na dit voorval echter wel op hun hoede en besloten onderlinge contacten te leggen.²¹

Na enige kalme maanden bedacht Pierre Laval dat een gunstige regeling van het Saarland-probleem misschien wel tot betere betrekkingen tussen Duitsland en Frankrijk zou kunnen leiden. Frankrijk voerde daarom weinig propaganda om de bevolking van het Saargebied te overtuigen voor aansluiting bij Frankrijk te kiezen. Zo geschiedde en in januari 1935 opteerde het gebied met ongeveer 90% voorstanders voor een aanhechting bij Duitsland. Ondanks de vreedzame woorden van Hitler die hierop volgden, werd enige tijd later de algemene dienstplicht in Duitsland heringevoerd en kende het Duitse leger een uitbreiding. Hitler verantwoordde deze schending van het Verdrag van Versailles door deze als een reactie op een aankondiging van verhoogde Britse militaire inspanningen voor te stellen.²²

In april 1935 werd te Stresa een conferentie samengeroepen waar Frankrijk, Groot-Brittannië en Italië verklaarden “zich met alle aangepaste middelen te verzetten tegen elk unilateraal

¹⁹ VAN DE MEERSSCHE (P.), *op. cit.*, pp. 212-213.

²⁰ NOLTE (E.), *op. cit.*, pp. 184-185.

²¹ VAN DE MEERSSCHE (P.), *op. cit.*, pp. 213-216.

²² *Ibidem.*

opzeggen van de verdragen waardoor de vrede in Europa in het gedrang zou komen”. Dit zogenaamde Stresa-front was echter van korte duur, aangezien Italië vooral de reactie van de westerse mogendheden i.v.m. de Italiaanse acties in Afrika wou milderden, en het twee maanden later ook al ontkracht werd door een navaal akkoord van Groot-Brittannië met nazi-Duitsland (aangezien dit akkoord niet te rijmen viel met de naoorlogse vredesverdragen). Het Stresafront viel volledig uit elkaar toen Italië in het najaar Abessinië aanviel, en de Volkenbond sancties eiste tegen Italië. De sancties van de Volkenbond hinderden Italië echter maar weinig en hadden als gevolg dat Italië in de armen van de enige mogendheid werd gedreven die Italië niet voor zijn acties had veroordeeld: Duitsland. Hier kunnen we het begin van de as Rome-Berlijn situeren. Het is hoogst waarschijnlijk dat Hitler zijn plannen niet meteen verder had durven doorzetten als Italië hem niet in de rug zou gedekt hebben. Iets wat hierop wijst is bv. het feit dat Hitler tijdens de Oostenrijkse crisis van 1934 zijn kans voor een Anschluss nog niet waagde, deels omdat er toen nog tegenstand van Italië te verwachten viel. Als reactie op het Duits-Brits navaal akkoord, de isolationistische houding van de Verenigde Staten en de onbetrouwbaarheid van Mussolini besloot Frankrijk een verdrag met de Sovjet-Unie te sluiten. Beide landen zouden ook een bijstandverdrag met Tsjecho-Slowakije sluiten.²³

Nu het Stresa-front uiteen was gevallen gebruikte Hitler het Frans-Sovjetrussisch akkoord als excuus om het gedemilitariseerde Rijngebied te herbezetten. Dit werd gerechtvaardigd door het feit dat Frankrijk met dat verdrag de Locarno-akkoorden geschonden zou hebben. Op 7 maart 1936 zei Duitsland “naar het voorbeeld van Frankrijk” het Locarno-verdrag op en werd het Rijnland door een “symbolische troepenmacht” bezet. De reacties van de Westerse grootmachten op deze ernstige schending van het Verdrag van Versailles was uiterst zwak, want zowel Frankrijk als Groot-Brittannië voelden weinig behoefte om tot actie over te gaan. Men besloot de zaak voor de Volkenbond te brengen, maar de Volkenbondleden bleken tot weinig meer bereid dan ‘plechtige verklaringen’. Diplomatieke acties werden extra bemoeilijkt doordat Hitler bij een nieuw referendum weer de massale goedkeuring kreeg van het Duitse volk. Deze actie was voor Hitler het eerste grote risico inzake buitenlandse politiek dat hij nam, en de westerse mogendheden beseften niet dat dit het moment was waarop men had moeten ingrijpen om de zaken niet erger te maken dan ze al waren. Nu de Volkenbond zo machteloos bleek werd duidelijk dat een nieuwe wereldoorlog goed mogelijk was, en de kleine Europese landen trokken hier hun conclusies uit. De appeasement-politiek van de democratische grootmachten zou het onveiligheidsgevoel bij de kleinere staten doen toenemen, zodat zij voor een meer onafhankelijke koers zouden opteerden.²⁴

Nog datzelfde jaar was een ander conflict uitgebroken: de Spaanse burgeroorlog. Dit interne conflict groeide al snel uit tot een internationaal conflict: Mussolini hoopte door steun aan Franco economische en strategische voordelen te bekomen voor zijn *Mare-nostrum*-politiek, terwijl Hitler

²³ NOLTE (E.), *loc. cit.*; VAN DE MEERSSCHE (P.), *loc. cit.*

²⁴ LOUYET (P.), *België in de Tweede Wereldoorlog. Deel 1: De verloren vrede 1918-1939*. Antwerpen, Nederlandsche boekhandel, 1973, p. 95; VAN DE MEERSSCHE (P.), *op. cit.*, pp. 216-217.

hoopte dat een dictatoriaal Spanje zijn invloed op Frankrijk zou laten gelden én dat Mussolini nog meer van de westerse mogendheden zou vervreemden en in het Duitse kamp zou terecht komen. Het is weinig waarschijnlijk dat Franco zijn dictatuur had kunnen vestigen zonder de steun van Duitsland en Italië. Frankrijk en Groot-Brittannië (alook België) verkozen een politiek van non-interventie, maar de Sovjet-Unie steunde de Spaanse republikeinen. Op deze manier had de Spaanse burgeroorlog grote gevolgen voor de Europese diplomatieke verhoudingen: nazi-Duitsland en fascistisch Italië groeiden naar elkaar toe.²⁵

²⁵ NOLTE (E.), *op. cit.*, p. 252; VAN DE MEERSSCHE (P.), *op. cit.*, pp. 220-222.

I.3.2. De agressieve fase van de nazi-diplomatie (1937-1938)

Vanaf 1937 vond Hitler dat de tijd rijp was om zijn ambities in het oosten te verwezenlijken. De hevige angst voor oorlog onder de democratische grootmachten maakte hen onmachtig en zowel Groot-Brittannië, Frankrijk, de Sovjet-Unie als de Verenigde Staten hadden hun handen vol met interne problemen. Daarnaast was Hitler ervan overtuigd dat als Groot-Brittannië kon worden geneutraliseerd ten opzichte van het gebeuren in Centraal-Europa, de andere mogendheden en vooral Frankrijk niet geneigd zouden zijn te interveniëren. De nazi-diplomatie concentreerde zich dus prioritair op Groot-Brittannië en het feit dat de Britten steeds een realpolitieke houding aangenomen hadden tegenover Duitsland en weinig belangen in Centraal-Europa te verdedigen hadden, werkte alleen maar in het voordeel van Hitler.²⁶

In maart 1938 achtte Hitler de grondig beïnvloede Oostenrijkse publieke opinie voldoende voorbereid om de Anschluss door te voeren. Italië trachtte nog éénmaal een deal te sluiten met Groot-Brittannië waarbij het de onafhankelijkheid van Oostenrijk zou garanderen in ruil voor erkenning van de aanhechting van Abessinië en de Italiaanse belangen in het Middellandse Zeegebied, maar Groot-Brittannië ging niet op het voorstel in. Hitler overhandigde de Oostenrijkse kanselier een ultimatum, waarin werd geëist dat de leider van de Oostenrijkse nazi-partij, Seys-Inquart in de regering zou worden opgenomen. Toen Groot-Brittannië en Frankrijk geen waarborgen verleenden probeerde de Oostenrijkse kanselier Schuschnigg nog te ontsnappen door een referendum voor te stellen i.v.m. de toekomst van Oostenrijk. Hitler reageerde fel en eiste dat het – volgens hem volstrekt overbodige – referendum werd ingetrokken en de initiatiefnemer ontslag nam. Op 12 maart 1938 werden de Duitse troepen toegelaten de Duits-Oostenrijkse grens te overschrijden en een dag later was de Anschluss een feit. Een referendum dat volgde in Duitsland toonde aan dat 99,8% van het Duitse volk de Anschluss toejuichte. Frankrijk reageerde met een protestnota die door Hitler werd afgedaan als een “ontoelaatbare inmenging in interne aangelegenheden” en Groot-Brittannië bleef ondertussen vasthouden aan haar *appeasement*-politiek.²⁷

Hitlers volgende stap was de aanhechting van Sudetenland bij Duitsland. Dit was de eerste echt moeilijke opgave voor de nazi's, aangezien Tsjecho-Slowakije over formele garanties beschikte van de mogendheden die de staat na de Eerste Wereldoorlog in het leven hadden geroepen, in het bijzonder van Frankrijk en de Sovjet-Unie. Het interessante aan Sudetenland was dat zich daar de belangrijke verdedigingsgordel van de staat bevond, waardoor Tsjecho-Slowakije na verlies ervan uiterst kwetsbaar zou zijn en Duitsland tegelijk weer een stuk sterker. Wat het land het meeste kwetsbaar maakte was het probleem met de interne verhoudingen: in Sudetenland kreeg de *Sudeten Deutsche Partei* van Konrad Henlein steeds meer aanhangers, en de Sudeten-Duitsers eisten meer

²⁶ VAN DE MEERSSCHE (P.), *op. cit.*, pp. 224-225.

²⁷ *Ibidem*, pp. 225-226.

autonomie op. De nazi's steunden de SDP financieel en organisatorisch en bereidden hun slag voor door in te spelen op de 'rechtmatige eisen' van de Sudeten-Duitsers. Verschillende democratische staten zagen ergens wel in dat het zelfbeschikkingsrecht moest worden toegepast, en ook Groot-Brittannië zag er wel de redelijkheid van in. Wanneer een Britse gezant de Tsjechoslowaakse regering Benès probeerde te overhalen om een meer toegeeflijke houding aan te nemen en de Sudeten-Duitsers toch een autonoom statuut kregen, bleek het verhaal nog niet ten einde: zowel Henlein als Hitler eisten de volledige vrijheid op voor Sudetenland, wat eigenlijk neerkwam op een aanhechting bij nazi-Duitsland. Aangezien een gewapend conflict in de lucht hing vloog Chamberlain zelf naar Berchtesgaden om Hitler tot rede te brengen, maar dit leverde geen resultaat op. Na overleg met de Fransen besloot men Tsjecho-Slowakije aan te raden zich bij de afstand van gebieden met een meerderheid Duitsers neer te leggen, wat de regering Hodza ook deed. Bij een volgende onderhoud te Bad Godesberg stelde Hitler echter nog hardere eisen en het volledige Sudetengebied moest binnen een tijdsperiode van 48 uur ontruimd zijn. Het werd duidelijk dat Hitler enkel op de totale ontmanteling van Tsjecho-Slowakije uit was en een gewapend conflict had nog nooit zo dichtbij geleken. Het militaire apparaat werd in staat van paraatheid gebracht, maar hoewel Frankrijk, Tsjecho-Slowakije, de Sovjet-Unie en Groot-Brittannië op dit punt nog in staat waren geweest de As militair gezien te overtroeven, werd er toch nog geen actie ondernomen: Frankrijk was te verscheurd door binnenlandse twisten, de Sovjet-Unie was te intensief bezig met interne zuiveringen en Groot-Brittannië had nog steeds een grotere afkeer van Stalin dan van Hitler. Uiteindelijk trachtte Chamberlain nog éénmaal de vrede te behouden en stelde hij een vredesconferentie voor, die enkel doorging omdat Mussolini erin slaagde Hitler te overtuigen hier aan mee te werken. Op de conferentie van München op 29 september 1938 bleef Hitler standvastig bij zijn eisen, uitgezonderd enkele kleine toegevingen. Hij benadrukte echter dat het Sudetenland zijn laatste territoriale ambitie was. Daarom werd omwille van het behoud van de vrede uiteindelijk toegegeven aan Hitlers eisen. De staten die Tsjecho-Slowakije in het leven hadden geroepen tekenden op deze conferentie dus het doodvonnis van de staat. De publieke opinie in de democratische landen reageerde opgelucht op de afloop van de feiten, maar Chamberlain zelf wist wel beter: de overlevingskansen van Tsjecho-Slowakije waren nog maar erg klein.²⁸

Zulke ingrijpende geopolitieke wijzigingen hadden zich in Europa al eeuwenlang niet meer voorgedaan zonder een oorlog, maar het was Hitler wel gelukt en hij maakte handig gebruik van de oorlogsangst die door Europa dwaalde. Enerzijds zou men de neutraliteit en vredeswil van de Oslolanden prijzen, anderzijds bleef Hitler waarschuwen dat enkel een uiterst strikte neutraliteitspolitiek aanvaardbaar was.²⁹

²⁸ NOLTE (E.), *op. cit.*, p. 279-280; VAN DE MEERSSCHE (P.), *op. cit.*, pp. 227-232.

²⁹ VAN DE MEERSSCHE (P.), *loc. cit.*

Hierna volgde de verdere aftakeling van Tsjecho-Slowakije, waarbij nazi-Duitsland de toestemming gaf aan Polen om de belangrijke industriële streek van Teschen in te lijven, en waarbij Duitsland zelf Bohemen en Moravië nam. Aanleiding hiertoe was een conflict tussen de leider van de Slowaakse bevolkingsgroep en de Tsjechoslowaakse regering. Nadat de Slowaken volledige onafhankelijkheid eisten werd de president naar Berlijn ontboden, waar hij gedwongen werd het Duitse 'protectoraat' over Bohemen, Moravië en de 'onafhankelijke staat Slowakije' te accepteren. Even later zou Hitler ook het Litouwse Memelgebied 'onder Duitse bescherming' nemen. De democratische mogendheden werden bevestigd in hun vrees dat Hitler zijn woord zou breken: het Sudetenland was inderdaad niet Hitlers laatste territoriale eis gebleken.³⁰

³⁰ *Ibidem*, pp. 232-233.

1.3.3. De kwestie Polen en het begin van de Tweede Wereldoorlog (1938-1940)

Na de eliminatie van Tsjecho-Slowakije wilde Hitler afrekenen met de laatste restanten van het *Diktat van Versailles*: de Vrijstad Danzig en de zogenaamde Danziger Corridor. Deze kwestie begon echter nog op een redelijk vriendschappelijke manier; tenslotte hadden Polen en Duitsland vrij vriendschappelijke betrekkingen onderhouden. Zo hadden zij een niet-aanvalsverdrag gesloten – aangezien Polen weinig vertrouwen had in de Franse waarborgen –, en we mogen ook niet vergeten dat Polen had mogen meegenieten van de desintegratie van Tsjecho-Slowakije. Juist vanwege deze ‘vriendschappelijke verhouding’ werd aan Polen eind 1938 een meer ‘bevredigende’ oplossing i.v.m. Danzig en de Corridor gevraagd: men wou de vrijstad Danzig terug Duits maken en een verkeersverbinding met het Duitse gebied. Men verzekerde dat Polen de haven kon blijven gebruiken en bood aan het niet-aanvalspact te verlengen. De Poolse regering reageerde echter niet meteen op het voorstel en wanneer geruchten de rond deden dat de nazi’s mobiliseerden voelde Polen reeds de hete adem van Nazi-Duitsland in zijn nek. Groot-Brittannië en Frankrijk zouden zich niet langer door Hitler laten bedriegen en (her)bevestigden hun garanties aan Polen. In maart 1939 voelde de Poolse regering zich sterk genoeg om de Duitse eis af te wijzen, met als gevolg dat Hitler het niet-aanvalspact met Polen verbrak. Vervolgens hield de Führer zich echter een tijdje kalm omdat er gesprekken tussen de Sovjet-Unie, Frankrijk en Groot-Brittannië aan de gang waren en hij beseftte dat een tweefrontenoorlog absoluut vermeden moest worden. Omwille van verschillende redenen, waar we nu niet op in zullen gaan, waren de onderhandelingen met de Sovjet-Unie echter een verloren zaak en in augustus werd duidelijk dat de onderhandelingen op niets uitliepen. Het moment was gekomen waarop Hitler had gewacht om een monsterverbond te sluiten: op 23 augustus 1939 werd het Duits-Russische Molotov-von Ribbentrop niet-aanvalspact ondertekend. Niets stond de vernietiging van Polen nog in de weg en een vierde verdeling van het land was nakend.³¹

Ondanks enkele laatste tevergeefse pogingen tot het onderhandelen van een diplomatieke oplossing, viel het Duitse leger op 1 september 1939 Polen binnen. Toch liet Hitler nog steeds uitschijnen dat hij bereid was de strijd op te schorten als Polen bereid zou blijken over een compromis te onderhandelen. Groot-Brittannië vond echter dat het terugtrekken van de troepen aan zulke onderhandelingen moest voorafgaan. Frankrijk was eerst nog wat terughoudend om een ultimatum te stellen, maar op drie september zouden zowel Groot-Brittannië als Frankrijk een ultimatum aan Duitsland overhandigen, waarbij werd geëist dat de invasie in Polen werd gestaakt. Na een negatieve reactie vanwege Hitler zouden zij Duitsland de oorlog verklaren. Dit veranderde echter niets aan de situatie aangezien de Fransen en Britten niet tot actie overgingen. De Fransen achtten een doorbraak doorheen de Duitse Siegfried-linie onmogelijk en aldus werden de Polen aan hun lot overgelaten. Beide landen voelden zich onvoldoende voorbereid voor een militair treffen en

³¹ *Ibidem*, pp. 213, 233-237.

zouden nu pas ernstig werk maken van de nodige voorbereidingen. Nochtans had men volgens sommigen een vroege overwinning in de wacht kunnen slepen als men Duitsland na diens inname van Polen – toen het Duitse leger op zijn zwakst was en de bevoorrading begon te haperen – had teruggeslagen.³²

Europa was nu in een periode van Schemeroorlog aanbeland, waarin de strijdende mogendheden zich intensief voorbereidden op een oorlog, maar waarin van een militaire confrontatie tussen de twee blokken nog geen sprake was. Intussen maakte de Sovjet-Unie wel van de situatie gebruik om de Baltische staten in te lijven, en ook Finland moest er aan geloven – ondanks het feit dat dit land erin slaagde het een hele winter tegen de Russen uit te houden. De enige reactie hierop was het schrappen van de Sovjet-Unie uit de Volkenbond, aangezien Noorwegen en Zweden niet bereid waren hun neutraliteit op het spel te zetten door doorgang te verlenen aan de geallieerde troepen.³³

Hitlers volgende stap was een aanval op Denemarken en Noorwegen: het Duitse leger slaagde erin om Denemarken binnen de 24 uur onder Duitse controle te brengen (8-9 april 1940), en enkele dagen later waren reeds enkele belangrijke Noorse havensteden veroverd. Op deze manier wou Hitler risico's op de noordflank vermijden. Nu kwamen de geallieerden echter wel in actie en ze ondernamen een tegenaanval op Noors gebied. Het expeditieleger van de geallieerden moest echter al gauw terugtrekken, niet alleen omdat het onvoldoende groot en voorbereid was, maar ook omdat de Duitsers nu het westfront openden. De neutraliteit van Zweden werd op aanvraag van de Sovjet-Unie wel gerespecteerd. Op 10 mei 1940 werd de nachtmerrie van de meeste Belgen dan toch waarheid: de Duitsers vielen België binnen...³⁴

³² *Ibidem*, pp. 213, 246-252.

³³ *Ibidem*, pp. 213, 252-253.

³⁴ *Ibidem*, pp. 213, 254-255.

I.4. Besluit

Dit hoofdstuk zou een beter beeld moeten geven van de belangrijkste aspecten van het Duitse expansionisme, dat een product was van zowel langetermijn-structuren in de Duitse geschiedenis, aspecten van de nationaal-socialistische ideologie, als van de reële internationale politieke ontwikkelingen. Het is ook duidelijk geworden dat Hitler zijn plan aanvankelijk niet erg gedetailleerd had uitgewerkt, maar dat alles draaide om bepaalde einddoelstellingen. Na een grondige studie van het verleden had Hitler enkele conclusies getrokken over hoe hij dacht die langetermijndoelen het best te kunnen bereiken, maar hij had geen blauwdruk voor enige kortetermijnactie. Hij combineerde zijn geloof in activisme met een vertrouwen in zijn politieke intuïtie. Daarnaast was hij systematisch genoeg in zijn binnenlandse voorbereiding – o.a. herbewapening en opgedreven legerdienst – en heeft hij genoeg geluk gehad met zijn timing om de internationale situatie in zijn voordeel te keren. De nationaal-socialistische ideologie zorgde wel voor tendensen, opties en prioriteiten, maar bepaalde het beleid zelf niet. De actie die werd ondernomen werd bepaald door de heersende interne en externe omstandigheden en limieten. Fascisme werd een feit omdat het niet uitbreidde in een vacuüm, maar omdat het beleid zich ontwikkelde in constante interactie met de andere machten, zowel intern als internationaal. De studie van de ideologie is dus belangrijk, maar niet voldoende om bepaalde keuzes van de expansionisten te verklaren. Doordat de langetermijnvisie primeerde hanteerde men een opportunistische instelling en speelde men zo goed mogelijk in op de gebeurtenissen die zich aandienden.³⁵

Hitlers doelstellingen lijken op het eerste zicht krankzinnig, maar waren in werkelijkheid niet zo onrealistisch. Duitsland was een potentieel heel sterke macht, en de internationale situatie – de aanvankelijk relatief grotere angst voor de dreiging uit Sovjet-Russische hoek, het isolationisme van de Verenigde Staten en het appeasement-politiek van de democratische grootmachten – bood mooie perspectieven voor Hitlers plan. De Volkenbond was zonder de Verenigde Staten en de Sovjet-Unie (na het pact met Duitsland) te klein voor de wereld en met Japan te groot voor Europa. Reeds bij de Japanse aanval op Mantsjoerije werd de positie van de Volkenbond erg ondermijnd.³⁶ Men neemt aan dat de ‘appeasement’-politiek van de democratische grootmachten eerder het omgekeerde effect heeft gehad en Hitler meer dan eens sterkte in zijn overtuiging dat oorlogsdreiging de beste methode was tegenover deze grootmachten, die alles over hadden om de vrede te bewaren.³⁷ Hun aanvankelijke passiviteit bij de herbewapening van Duitsland had waarschijnlijk ook iets te maken met het feit dat Groot-Brittannië - en misschien zelfs Frankrijk – beseften dat het Verdrag van Versailles iets te streng was geweest en er getwijfeld werd aan de rechtvaardigheid ervan. Daarnaast zag men

³⁵ KALLIS (A.), *op. cit.*, pp 33-44, 58-60.

³⁶ NOLTE (E.), *op. cit.*, pp. 135-136, 170.

³⁷ VAN DE MEERSSCHE (P.), *op. cit.*, p. 230.

Duitsland ook wel als een bolwerk tegen de Sovjet-Unie.³⁸ Hoewel men lange tijd heeft gesteld dat Hitler de oorzaak van alle leed was geweest – en sprak van de ‘ontketening’ in plaats van het ‘uitbreken’ van de Tweede Wereldoorlog – is er kritiek op deze visie gekomen begin jaren ’60. Volgens A.J.P. Taylor was de oorlog geen vooropgezet plan van Hitler, maar was zij het gevolg van de blunders van de democratische regeringen. Men had in de vooroorlogse periode immers al voldoende informatie over Hitlers plannen om actie te ondernemen, maar het ontbrak de democratische grootmachten aan inzicht en kracht om een goed alternatief voor het Derde Rijk te ontwikkelen. Doordat Hitler telkens zijn zin kreeg, werd hij aangemoedigd steeds een stap verder te gaan. Hitler had het Duitse probleem niet gecreëerd, maar het Verdrag van Versailles had dit probleem bemoeilijkt in plaats van opgelost.³⁹ Het staat alleszins vast dat de aanpak van de democratische grootmachten niet de juiste is geweest, en dat men reeds na de herbezetting van het Rijnland in 1936 krachtig had moeten reageren. Maar het spreekt vanzelf dat het al te gemakkelijk is om zo een oordeel te vellen met onze huidige kennis over wat volgde. Dit is echter niet het onderwerp van deze scriptie, hierop zal dan ook niet verder worden ingegaan.

³⁸ SCHNEIDERS (P.) en ENDENBURG, (M.), *op. cit.*, p. 75-76.

³⁹ VAN DE MEERSSCHE (P.), *op. cit.*, pp. 213, 238-243.

Hoofdstuk 2: Historische Context: de Belgische houding in relatie tot de internationale ontwikkelingen in de jaren 1933-1939

2.1. België in de internationale verhoudingen tijdens het interbellum

Ook België ontsnapte niet aan de turbulente ontwikkelingen na de Crash van Wallstreet, en de opkomst van autoritaire en fascistische regimes heeft een grote invloed op het Belgisch buitenlandse beleid gehad. Eens Hitler aan de macht kwam werd het duidelijk dat Duitsland zich een nieuwe rol toe-eigende in het Concert van Europa, en hoe meer Duitsland het Verdrag van Versailles met de voeten trad en hoe meer het systeem van collectieve veiligheid verbrokkelde, hoe meer men rekening begon te houden met een nieuwe oorlog. Naarmate de internationale situatie grimmiger werd zag men in dat de Volkenbond geen enkele garantie meer bood voor het behoud van de vrede, Frankrijk en Groot-Brittannië ontbeerden de moed en de wil om een einde te stellen aan de agressieve Duitse politiek. België moest keuzes maken en reeds voor Hitler aan de macht kwam barstte de discussie over het Belgische militaire en buitenlandse beleid los. Anticiperend op een wederbezetting van het Rijnland en een mogelijke preventieve oorlog vanwege Frankrijk probeerde de Belgische diplomatie de internationale verplichtingen van België zo strikt mogelijk te interpreteren en beschouwde men het Frans-Belgische militaire akkoord uit 1920 steeds meer als een gevaarlijke hinderpaal. Men wou boven alles buiten een oorlog blijven.⁴⁰

Het was echter zo dat de kern van de Belgische strategie reeds sinds haar ontstaan uit een strikt defensieve opstelling bestond. Het leger was vooral een instrument om buitenlandse mogelijkheden af te schrikken om de kleine staat te gebruiken als doorgangsgebied in een oorlog. Daarnaast wou men zo zuinig mogelijk omspringen met het leger en een beslissende veldslag kostte wat het kost vermijden. Men rekende voor het verslaan van een eventuele agressor op garanties van andere mogelijkheden. Het enige wat het Belgische leger dus moest doen was weerstand bieden tot er versterkingen vanuit het buitenland kwamen. Na de Eerste Wereldoorlog zou een terugkeer naar de neutraliteit echter een enorme uiting van ondankbaarheid ten opzichte van de geallieerden lijken. Daarom koos men aanvankelijk voor het in stand houden van het bondgenootschap, om zo ook de veiligheid van het land te verzekeren. Maar eens de oorlogsdreiging groter werd zou het land verdeeld geraken, zowel wat de politieke als de militaire houding betreft die men wou aannemen. De twee hoofdobjectieven van de Belgische buitenlandse politiek – veiligheid en zelfstandigheid – waren helaas moeilijk met elkaar te verzoenen, wat voor grote spanningen zou zorgen. Terwijl de meeste Vlamingen meer heil zagen in een onafhankelijk beleid en zich wilden loswerken van de Franse invloed, voelden vele Walen zich verbonden met Frankrijk en wilden zij de band met de Fransen niet

⁴⁰ WITTE (E.) e.a., *Nieuwe geschiedenis van België II: 1905-1950*. Tiel, Lannoo, 2005-2006, pp. 1038, 1137.

verbreken. Slechts met veel moeite zouden de regering en Leopold III erin slagen de meerderheid van de Belgen voor de onafhankelijkheidspolitiek te winnen. Dit probleem was helemaal vervlochten met de discussie over de opstelling en samenstelling van het Belgisch leger, de militaire strategie. Terwijl in Wallonië de meerderheid vond dat een leger het volledige grondgebied moest beschermen, vond men het in Vlaanderen verstandiger om te verdedigen in de diepte – aan de Maas en het Albertkanaal – en zich telkens handig terug te trekken. Naarmate de oorlogsdreiging naderde, zou ook de legerleiding meer voor dit plan te vinden zijn. De definitieve defensielinie zou dan de zogenaamde Dijlelinie – die Antwerpen en Namen via de Dijlevallei verbindt, en een stuk korter is dan de Albertkanaal-Maaslinie – worden. Ook het feit dat België opteerde voor een onafhankelijkheidspolitiek had gevolgen voor de militaire strategie, want ook al twijfelde niemand er aan dat de grootste dreiging uit oostelijke richting kwam, toch moest men om geloofwaardig te zijn de landsverdediging in alle richtingen organiseren, iets wat België zich niet kon veroorloven. Daarnaast mochten Franse en Britse versterkingen in het geval van een nakende invasie pas Belgisch grondgebied betreden nadat de invasie een feit was. De strategie van de snelle terugtocht bood het Belgische leger dus de kans om zonder al te veel verliezen te wachten op versterking.⁴¹

Bijgevolg verklaarde liberaal minister van Buitenlandse Zaken Paul Hymans in 1931 in de Kamer dat België als enige verplichtingen deze had die werden aangegaan in het kader van de Volkenbond en de Locarnoakkoorden. Tegelijk werd door het leger en koning Albert gekozen voor de hierboven beschreven militaire strategie, beter bekend als het plan Galet, wat uiteraard op fel protest van Waalse kringen kon rekenen. Liberaal politicus Albert Devèze zette zich af tegen dit plan, en verdedigde met steun van de Waalse publieke opinie de verdediging van het volledige grondgebied. Om dit mogelijk te maken dienden de banden met Frankrijk steviger aangehaald te worden. Aldus slaagde Devèze erin om – geholpen door het machtsvacuüm gecreëerd door het overlijden van Albert I – het plan Galet te vervormen, en wist hij zijn positie te versterken. De internationale gebeurtenissen volgden elkaar echter in snel tempo op en de opeenvolgende internationale crisissen dwongen de regering kleur te bekennen. Minister Devèze greep deze gebeurtenissen aan om vanaf mei 1935 op een langere dienstdaag en een verhoogde bewapening aan te dringen. Hij kreeg hier echter te maken met fel verzet van de socialisten en Vlaamse katholieken, en de succesvolle campagne van het VOS, de Vlaamse Oud-Strijdersbeweging, getiteld 'Los van Frankrijk'. De campagnevoerders brandmerkten elke verzwaring van de militaire lasten als een onaanvaardbaar gevolg van het militaire akkoord met Frankrijk. Vooral de conservatieve katholieken en liberalen stelden zich erg anti-Frans op. Mede uit ongerustheid over de verwachte Duitse herbezetting van het Rijnland, en om aan de Vlaamse wensen gehoor te geven, startte Eerste Minister Van Zeeland in

⁴¹ DE WAELE (M.), "De onafhankelijkheidspolitiek van België: Breuk of continuïteit?" In: *België, een maatschappij in crisis en oorlog, 1940: Acta van het colloquium gehouden te Brussel van 22 tot 26 oktober 1990*. Brussel, NCWO II/CREHSGM, 1993, p. 22; VAN DEN WIJNGAERT (M.), DE WEVER (B.), MAERTEN (F.), e.a., *op. cit.*, pp. 17-21.

februari 1936 onderhandelingen met Frankrijk over de opheffing van het militaire akkoord uit 1920. Om de Waalse publieke opinie niet al te zeer te verontrusten en ook internationaal geen zware 'breuk' in de Frans-Belgische betrekkingen te suggereren werd een verklaring tussen beide regeringen vastgelegd, waarin werd geformuleerd dat de inhoud ervan gedeeltelijk achterhaald was en men vooral in het kader van de Locarno-overeenkomsten stafcontacten zou onderhouden. Er werd benadrukt dat dit geen verbintenis van politieke aard, noch enige verplichtingen inhield. Pas op 6 maart 1936 – een dag voor de nazi's het Rijnland zouden herbezetten – zou deze overeenkomst over het Frans-Belgische militaire akkoord schriftelijk bevestigd worden door beide regeringen. Provoost benadrukt dat dit zeker niet uitsluitend het gevolg was van de Vlaamse actie tegen het militair akkoord, maar het resultaat van een jarenlange evolutie.⁴²

De remilitarisatie van het Rijngebied zou grote gevolgen hebben voor het Belgisch buitenlands beleid. De Duitse legers stonden weer op een kanonschot van de Belgische grens verwijderd en aangezien de Duitse actie een schending van het Rijnpact betekende, bezaten de geallieerden in principe het recht om een preventieve oorlog te starten. Als Frankrijk de vrije doortocht op Belgisch grondgebied eiste zou België betrokken worden in een nieuwe Frans-Duitse oorlog, net datgene wat men al die tijd had proberen vermijden. Dat een preventieve oorlog vanwege Frankrijk een optie was, werd trouwens reeds duidelijk nadat Duitsland de ontwapeningsconferentie en de Volkenbond had verlaten. De onverzettelikheden van Frankrijk inzake het toestaan van enige vorm van Duitse herbewapening voerde de angst voor een preventieve oorlog in België naar een hoogtepunt. Hoewel de reacties van de publieke opinie in eerste instantie vrij gematigd waren en er in Wallonië zelfs een berustende houding werd aangenomen, versterkte deze situatie de positie van die groep die het land wou losweken van het collectieve veiligheidssysteem en terug wou keren naar de vooroorlogse neutraliteit. Socialist Vandervelde werd geweerd van de positie van minister van Buitenlandse zaken, aangezien hij op één lijn zat met de 'internationalistische' linkervleugel van de BWP. In zijn plaats werd de positie aan Paul-Henri Spaak toegekend, die zich tot tevredenheid van de vorst en premier niet verzette tegen een verlengde legerdienst en op één lijn zat met Hendrik De Man. Hij verdedigde de onafhankelijke koers met veel energie, vooral in de eigen partij. Maar de verklaring van 6 maart 1936 i.v.m. het Franco-Belgisch akkoord maakte een echte onafhankelijkheidspolitiek nog altijd onmogelijk. Door het Rijnpact stond België nog steeds garant voor de naoorlogse grenzen tussen België, Frankrijk en Duitsland. Artikel 16 van het Volkenbondhandvest zorgde er daarnaast voor dat België verplicht was doorgang te verlenen aan lidstaten die een overtreding van het Handvest bestreden. De risico's om met Frankrijk in een oorlog meegesleurd te worden bleven dus nog altijd bestaan, zeker aangezien Frankrijk met verschillende Oost-Europese landen waaronder de Sovjet-

⁴² COOLSAET (R.), *België en zijn Buitenlandse Politiek 1830-1990*. Leuven, Van Halewijck, 1998, pp. 287-288; PROVOOST (G.), *Vlaanderen en het militair-politiek beleid in België tussen de twee Wereldoorlogen*. Deel 2, Leuven, Davidsfonds, 1976, pp. 15-16; WITTE (E.) e.a., *op. cit.*, pp. 1038-1041.

Unie bijstandsverdragen onderhield. Daarnaast was in Frankrijk het Volksfront aan de macht gekomen en deze ideologische factor was een sterk bindmiddel voor al wie afstand wou nemen van Frankrijk. Met Spaak op de post van minister van Buitenlandse Zaken zal de regering er toch in slagen zich aan deze verplichtingen te onttrekken. Zeker na de toespraak van Leopold III waarin deze stelt dat men een beleid wil voeren dat ‘uitsluitend en integraal Belgisch is’ en er volledig op gericht is België buiten een oorlog te houden, wordt het in het buitenland duidelijk dat België ontslagen wil worden van zijn internationale verplichtingen. Aangezien Duitsland er al jaren happig op was om België uit de Franse invloedssfeer te halen zal Hitler in januari 1937 dan ook de eerste zijn die bereid is de Belgische grenzen en neutraliteit zonder tegenprestaties te garanderen. Een maand later komt de definitieve bevestiging van de nieuwe status van België, ook vanwege Groot-Brittannië en Frankrijk. Ondertussen was ook de langere diensttijd eindelijk door de Kamers aanvaard, en de ommekeer werd vervolledigd met de toetreding van België tot de groep van neutrale Oslolanden in juli 1938.⁴³ België voerde nu officieel een strikte onafhankelijkheidspolitiek en zou tot de Duitse inval zoveel mogelijk afzijdig blijven van elk conflict. Hoewel men aanvankelijk na de speech van Leopold III nog benadrukte dat deze zelfstandigheid géén terugkeer was naar de vooroorlogse neutraliteit – dat men lid wou blijven van de Volkenbond, in bepaalde mate wou deelnemen aan de collectieve veiligheid en wederzijdse bijstand om enkel afzijdig te blijven tegenover verwickelingen die zich buiten Belgische inmenging konden voordoen –, zou het beleid aanvankelijk toch meer richting een effectieve neutraliteit evolueren. Dit was ook de enige houding die in de ogen van Duitsland ‘aanvaardbaar’ was. Zo volgde België bv. de Frans-Britse ‘non-interventiepolitiek’ in de Spaanse Burgeroorlog. Dit wil niet zeggen dat er intern geen tegenstanders waren van een neutrale opstelling in het algemeen, want deze waren talrijk aanwezig, vooral onder de communisten, “internationale’ socialisten, progressieve liberalen en waalsgezinden. Deze kregen echter weinig kansen iets aan het beleid te veranderen.⁴⁴ Ook onder de betrokkenen die de zelfstandigheidspolitiek op poten hadden gezet was er niet echt eensgezindheid en verschillende interpretaties van de zelfstandigheidspolitiek zouden als een rode draad doorheen het diplomatieke en militairpolitieke beleid van die periode lopen. Terwijl Leopold III zelf het beleid als een tussenstap naar een definitief statuut van vrijwillige neutraliteit zag zouden anderen waaronder Janson, Spaak en Pierlot nog altijd het idee aanhangen dat Frankrijk en Groot-Brittannië de natuurlijke bondgenoten van België bleven. De “vrede tot elke prijs” werd dus niet door iedereen voor 100% gedragen, het enige wat alle beleidsmakers die de zelfstandigheid steunden gemeenschappelijk hadden was dat men België buiten de oorlog wou houden. De Waele stelt dat de zelfstandigheid geen breuk met het eerdere beleid, maar net een logische uitloper van dat beleid was. Zeker na München werd de Belgische regering gesterkt in haar oordeel dat de

⁴³ COOLSAET (R.), *op. cit.*, p. 275; PROVOOST (G.), *op. cit.*, pp. 136-140, 299-302; WITTE (E.) e.a., *op. cit.*, pp. 1084-1086.

⁴⁴ PEARCE (G.), “België en de Tsjechooslowaakse kwestie (1938-1939).” In: *België, een maatschappij in crisis en oorlog, 1940: Acta van het colloquium gehouden te Brussel van 22 tot 26 oktober 1990*. Brussel, NCWO II/CREHSGM, 1993, p. 38; PROVOOST (G.), *op. cit.*, pp. 389-390; WITTE (E.) e.a., *op. cit.*, pp. 1086-1088.

onafhankelijkheidspolitiek moest volgehouden worden. Het principe van de collectieve veiligheid geraakte geleidelijk aan volledig uitgehold en de appeasement-politiek van de democratische grootmachten sterkte de beleidsmakers er alleen maar in dat men de juiste koers had gevaren. Hoewel men zich na de ontmanteling van Tsjecho-Slowakije iets kritischer zou opstellen inzake de slaagkansen van het beleid, en men zich nog weinig illusies koesterde over de goede wil van Hitler, hield men stevig aan het zelfstandigheidsbeleid vast. Volgens Pearce zou de coup van Praag een keerpunt betekend hebben en zou de balans van de strijd tussen de verschillende interpretaties van het zelfstandigheidsbeleid nu iets overhellen in het voordeel van een vrijere interpretatie van dat beleid. Men zou zich iets minder onderdanig tegenover de Duitsers opstellen en wilde de relatie met Groot-Brittannië en Frankrijk zeker niet negatief beïnvloeden. Een Zwitserse neutraliteit was uitgesloten. Toch wilde men Duitsland zeker geen voorwendsel geven tot militaire interventie en dus bleef elke militaire samenwerking met Frankrijk, zelfs stafbesprekingen, uitgesloten. Wel werden de banden met Nederland positief aangehaald, hoewel de Belgen niet van plan waren Nederland te hulp te komen in het geval van een Duitse inval, als Duitsland België op dat moment ontzag. Wat de Belgen niét wisten was dat Frankrijk en Groot-Brittannië deze houding voorspelden, en een afspraak hadden om in dat geval met of zonder Belgische toestemming tóch het Belgisch grondgebied te doorkruisen. Het lijkt onvoorstelbaar wat voor crisis er was uitgebroken als Duitsland eerst Nederland had aangevallen, want dan was de kans groot dat Leopold III de aanval op Franse en Britse troepen had geopend...⁴⁵

Ondertussen bleven de internationale spanningen alsmaar toenemen. België voelde zich samen met de andere kleine West-Europese landen erg bedreigd en op dezelfde dag dat Duitsland en de Sovjet-Unie een niet-aanvalspact tekenden, riep Leopold III samen met de staatshoofden van de Oslolanden op tot vrede en onderhandeling. De oproep kreeg geen gevolg en ook het aanbod dat Leopold III en koningin Wilhelmina van Nederland enkele dagen later deden, om te bemiddelen tussen de twee blokken, bleek tevergeefs.⁴⁶

Op 1 september 1939 was het dan zover: Duitsland viel Polen binnen en daarmee begon de Tweede Wereldoorlog. Zolang de schemeroorlog duurde bleef België angstvallig vasthouden aan haar onafhankelijkheid in de hoop dat de Duitsers het kleine landje zouden ontzien. Zelfs berichten over een nakende Duitse invasie en de ontdekking van militaire kaarten uit een neergestort Duits verkenningsvliegtuig veranderden daar niets aan. Pas op 10 mei bleken de laatste restjes hoop onterecht te zijn geweest, en was de Duitse inval in België een feit.⁴⁷

⁴⁵ BRIEVEN (R.), "De Frans-Belgische relatie tussen 1936 en 1940." In: *België, een maatschappij in crisis en oorlog, 1940: Acta van het colloquium gehouden te Brussel van 22 tot 26 oktober 1990*. Brussel, NCWO II/CREHSGM, 1993, pp. 31-32; DE WAELE (M.), *art. cit.*, p. 24; PEARCE (G.), *art. cit.*, pp. 40-41, 46-47, 57; VAN DE MEERSSCHE (P.), *op. cit.*, pp. 231-232; VELAERS (J.) en VAN GOETHEM (H.), *op. cit.*, pp. 118-119.

⁴⁶ WITTE (E.) e.a., *op. cit.*, pp. 1137-1138; VAN DE MEERSSCHE (P.), *op. cit.*, pp. 253.

⁴⁷ WITTE (E.) e.a., *op. cit.*, pp. 1138-1140.

Coolsaet stelt dat de Belgische zelfstandigheidspolitiek – naast door de evolutie op internationaal vlak – mede mogelijk gemaakt werd door de bruusk opkomende anti-Franse en anticommunistische houding van de Waals-Brusselse katholieke en liberale publieke opinie, die het traditionele Vlaamse wantrouwen ten opzichte van Frankrijk kwam versterken. Deze politiek werkte vooral in het voordeel van de meest conservatieve vleugel van de katholieke en liberale partij. Deze harde kern stond positief tegenover autoritaire regimes, werd gekenmerkt door een sterk anti-communisme en zag de zelfstandigheidspolitiek als een echte neutraliteitspolitiek. Men verkoos Berlijn boven Moskou en zelfs de Belgische leidende kringen verdedigden een vorm van ultraneutralisme en deden d.m.v. een welwillende houding ten opzichte van Duitsland al het mogelijke om hun neutraliteit te bewijzen. Voor een grondige analyse van het anticommunisme in België verwijs ik graag door naar het standaardwerk van Gotovitch en Delwit, genaamd *'La peur du rouge'*. De grootste tegenstanders van het beleid – zoals eerder vermeld vooral bestaande uit communisten, “internationale” socialisten, progressieve liberalen en waalsgezinden – hielden vast aan de mening dat zelfstandigheidspolitiek geen neutraliteitspolitiek betekende t.a.v. de Volkenbond-verbintenissen. Tussenin bevonden zich uiteraard nog verschillende andere en ook onderling overlappende interpretaties van het Belgisch beleid.⁴⁸

2.2. De Belgische pers en de onafhankelijkheidspolitiek

Vanwege de gespannen internationale toestand en de kritieke situatie waarin België zich bevond trof de Belgische regering een aantal maatregelen om de vrijwillige onafhankelijkheidspolitiek te vrijwaren en inbreuken van de pers op het neutraliteitsbeginsel tegen te gaan. Zulke inbreuken vermijden was alles behalve gemakkelijk, aangezien kranten zich vaak heel polemisch opstelden. Naarmate de oorlog naderde begon de gespannen internationale situatie de krantenkoppen te domineren. Helaas was de zelfstandigheidspolitiek – die door de Duitsers gezien werd als een neutraliteitspolitiek – moeilijk verzoenbaar met de polemische schrijfstijl van de toenmalige journalisten, zodat de overheid maatregelen moest treffen om de pers tot meer ‘sereniteit’ aan te zetten. Terwijl België en Duitsland over het algemeen een vrij goede verstandhouding onderhielden, mede dankzij de onafhankelijke Belgische houding, stelde de Belgische pers deze goede relatie zwaar op de proef. Meermaals kwamen er klachten uit Duitsland over de houding van de Belgische pers, en de Belgische overheid benadrukte dan ook het belang van objectieve en neutrale berichtgeving die het onafhankelijkheidsstatuut van het land moest bevestigen. Aanvankelijk probeerde men de pers nog te overtuigen om vrijwillig geen anti-Duitse berichten te publiceren, maar aangezien de pers vol overtuiging aan haar vrijheid van meningsuiting hield, zat er uiteindelijk niets anders op dan in 1939 een Ministerie voor ‘Nationale Inlichting’ op te richten. Dit Ministerie ging er van uit dat neutraliteit

⁴⁸ COOLSAET (R.), *op. cit.*, pp. 287-289; GOTOVITCH (J.) en DELWIT (P.), *La peur du rouge*. Brussel, Editions de l'Université de Bruxelles, 1996, 230 p; PEARCE (G.), *art. cit.*, p. 38; DE WILDE (M.), *België in de Tweede Wereldoorlog. Deel 3: De Nieuwe Orde*. Antwerpen, Nederlandsche boekhandel, 1982, p. 29.

offers en tucht vergde en moest ervoor zorgen dat de neutraliteit gehandhaafd en de eendracht versterkt werd. Het moest de rol van waakhond spelen, de inhoud van de pers controleren en uit angst dat de Belgische zelfstandigheid anders in gevaar zou komen was er opnieuw sprake van censuur. Er kwam evenwel veel protest vanwege talrijke kranten, die het Ministerie verweten een geleide, officiële waarheid te willen opdringen. Vele kranten hielden dan ook geen rekening met de hen opgelegde beperkingen en naarmate de internationale spanning steeg namen kranten scherpere standpunten in, voor of tegen Duitsland. Zeker na de Duitse agressie tegen Tsjecho-Slowakije in 1939, keerde de publieke opinie zich steeds meer tegen Duitsland en werd het propageren van de neutraliteit door vele persorganen als een uiting van Duitsgezindheid beschouwd. De regering hield het been echter stijf en verschillende titels werden gesanctioneerd met een publicatieverbod, waaronder in januari 1940 ook het VNV-dagblad *Volk en Staat*. Dit zou echter eerder het gevolg zijn geweest van een gerechtelijk onderzoek dat tegen de krant liep tengevolge van de affaire-Parasie en van het feit dat de staatsveiligheid steeds meer te weten kwam over de geheime politiek van Staf De Clercq.

De discussie ging eigenlijk over wat men nu precies verstaat onder een zelfstandigheidspolitiek. Betekende dit dat ook burgers in hun persoonlijke mening afzijdig moesten blijven? Moest de pers strikt neutraal blijven en op zo een manier berichten dat geen enkele oorlogvoerende mogendheid er aanstoot aan kon nemen? Er was een duidelijke tweespalt tussen redacties die er al dan niet van overtuigd waren dat de onafhankelijkheidspolitiek er enkel in mocht bestaan dat de staat gebonden was aan een neutrale houding, maar dat het aan het Belgische volk en de pers wel was toegestaan om sympathieën te uiten naar een bepaalde partij toe. De persorganen die deze stelling aanhingen, voelden zich over het algemeen het meest betrokken bij Frankrijk en Groot-Brittannië vanwege de morele band die uit de strijd tijdens de Eerste Wereldoorlog was ontstaan. De andere groep vormden de “neutralisten”, die vonden dat de zelfstandigheidspolitiek een morele neutraliteit van de hele natie vereiste en dat elke uiting van sympathieën ten opzichte van de geallieerden het land in gevaar zou brengen. Ook al zou men – zeker na de Duitse inval in Polen – uit morele overwegingen de zijde van Frankrijk en Groot-Brittannië moeten kiezen, toch moest men in naam van het redelijke het geweten tegengaan. De neutralisten schreven de minder neutrale bladen dan ook een oorlogszuchtig karakter toe. De titels die deze mening waren toegedaan situeerden zich vooral aan rechtse – meer bepaald vlaams-nationalistische – kant, vandaar dat het andere kamp steeds meer gesterkt werd in de reeds bestaande opvatting dat strikt neutralisme, radicaal flamingantisme en Duitsgezindheid aan elkaar te linken waren. Socialisten en liberalen meenden dat men aan niemand de neutraliteit van gedachte kon opleggen; de katholieke pers – behalve *De Standaard* – was voorzichtiger en stelde dat eerbied voor recht en eer nooit kon verdrongen worden door de neutraliteit. Vooral de Franstaligen hadden moeite met de morele neutraliteit en eisten hun recht op hun sympathieën en mening over de internationale actoren duidelijk te laten blijken. Bij de

Vlaamse publieke opinie was een redelijk grote neutralistische consensus te vinden, men promoveerde “vrede door neutraliteit”. De publieke opinie wou duidelijk geen oorlog, maar volgens sommigen was het Belgisch lot onlosmakelijk verbonden met dat van Frankrijk en Groot-Brittannië, zodat de polemiek gaande bleef. In het memorandum dat minister Spaak op 10 mei 1940 van de Duitse ambassadeur ontving zou de Belgische pers als één der hoofdschuldigen voor het verbreken van de neutraliteit aangeduid worden. Hoewel het terecht was te stellen dat de Belgische pers zich inderdaad vaak niet neutraal genoeg had opgesteld, had de regering dit wel ten allen tijde gedaan en was het onterecht van de Duitsers om zich hierop te beroepen voor het schenden van de neutraliteit. Het is immers niet aan de pers om een neutrale positie in te nemen.⁴⁹

Duitsland ging echter zelf ook niet vrijuit. Via propagandacampagnes en zelfs financiële steun had men geprobeerd de Belgische pers tegen de geallieerden in het harnas te jagen. Krantenredacties werden geregeld met propaganda overstelpt, of soms vroegen de redacties zelf om bijkomende documentatie. Toen de schemeroorlog begon werd in Duitsland zelfs een speciale informatiedienst opgericht die de kranten dagelijks nieuwsberichten verschafte, iets waar sommige kranten zelf ook vragende partij voor waren. Er was ook een prijzenslag tussen Duitsland en Frankrijk om de eigen dagbladen zo goedkoop mogelijk in België aan de man te brengen. Ook door financiële steun trachtte Duitsland meer invloed te verwerven: van het plaatsen van annonces binnen het kader van de wet, tot het clandestien doneren van rechtstreekse toelagen. Duitsland heeft ongetwijfeld heel wat geld uitgegeven in de hoop de Belgische pers gunstig te stemmen ten opzichte van het nazi-regime, maar hoeveel precies werd gedoneerd en wie de ontvangende partijen waren is moeilijk met zekerheid te achterhalen aangezien deze financiële steunmaatregelen op clandestiene wijze plaatsvonden. Er is wel bewijsmateriaal dat *Volk en Staat* rechtstreekse steun ontving, maar voor *De Dag* kunnen we ons enkel baseren op geruchten. Het is ook moeilijk te onderzoeken in hoeverre deze steun uiteindelijk ook een invloed heeft gehad op de persvisie ten opzichte van het Derde Rijk. Men schreef bepaalde ontvangende kranten immers een Duitse strekking toe, terwijl andere kranten die zeker ook wel Duitse steun ontvingen de reputatie hadden anti-Duits ingesteld te zijn. Martin stelt in elk geval dat de Duitsers de mogelijkheden hadden om hun gedachtegangen in de Belgische pers onder te brengen, en dat zij tegen 1940 zeker een voet in huis hadden bij minstens één krant van praktisch elke grote politieke stroming behalve de socialistische en communistische. Deze titels deelden een anti-linkse

⁴⁹ BALACE (F.), GAHIDE (R.) en KRAFT de la SAULX (C.), eds. *Jours de guerre. I: Jours de sursis*. Brussel, Gemeentekrediet, 1990, pp. 65-71, 83; DE BENS (E.), *De Belgische dagbladpers onder Duitse censuur (1940-1944)*. Antwerpen, Nederlandsche Boekhandel, 1973, pp. 128-129, 132-134; DE BENS (E.) en RAEYMAECKERS (K.), *De pers in België. Het verhaal van de Belgische dagbladpers, gisteren, vandaag en morgen*. Leuven, LannooCampus, 2007, pp. 23-25, 40-43; DEVOLDER (K.), *Het buitenlands beleid van België ten opzichte van Duitsland, 1936-1940*. Gent, RUG, 1991, pp. 177-181; DURNEZ (G.), *De Standaard. Het levensverhaal van een Vlaamse krant 1914-1948*. Tiel, Lannoo, 1985, pp. 444-446; VANDAMME (A.), *De invloed van de neutraliteitspolitiek op de Belgische pers, 1939-1940*. Gent, RUG, 1974, pp. 35-36, 47; VELAERS (J.) en VAN GOETHEM (H.), *op. cit.*, pp. 119-120; VERSCHAEVE (B.), *De houding van de Brusselse pers tegenover de Belgische neutraliteit op de vooravond van de Duitse inval (24 augustus '39 – 10 mei '40)*. Leuven, KUL, 1987, p. 135.

instelling, waren daarom niet “verkocht” aan Duitsland, maar gingen toch vlotter mee in de Hitleriaanse berichtgeving. Onze pers was dus zeker niet zo neutraal, en werd ook absoluut niet exclusief overheerst door een Franse invloed.⁵⁰

2.3. De Belgische pers en de Duitse ‘vijfde colonne’ in België

Hoe zat het dan met de zogenaamde Duitse ‘vijfde colonne’ in België, meer bepaald in de Belgische pers? Naarmate de oorlogsdreiging groter werd, zou men steeds meer gaan geloven dat de Duitsers doorheen spionage de invasie in België aan het voorbereiden waren. Men ging ervan uit dat een inval zowel van binnenuit als van buitenaf zou plaatsvinden en meende reeds in de crises in Oostenrijk en Tsjecho-Slowakije duidelijk de rol van Duitse spionnen en propagandanetwerken te ontwaren. Het thema was nog niet echt overheersend in de periode van 1936 tot 1938, maar zou veel aandacht krijgen vanaf 1939, wanneer de Duits-Poolse relaties zienderogen verslechterden. Men stelde zich uiterst waakzaam op en hoewel de pers zelf waarschuwde dat men niet paranoïde mocht worden, werden vermoedens vaak heel breed uitgesmeerd. Veel geruchten en vage aanwijzingen haalden het nieuws, werden snel gekaderd in het bredere geheel van een te verwachten Duitse inval en vaak vergat men hierbij het onderscheid te maken tussen propaganda, spionage en sabotage. Zelfs politici ontsnapten niet aan dit doemdenken. Het feit dat Groot-Brittannië en Frankrijk evenzeer hun invloed lieten gelden via propaganda werd vaak niet in beschouwing genomen. Toen de Tweede Wereldoorlog later echt van start ging, was de paniek compleet en werd de bevolking opgeroepen om aandachtig te blijven voor verdachte elementen. Deze situatie hield aan tot even voor 10 mei 1940, wanneer verschillende persorganen plots ‘tot bezinning kwamen’ en onrustig werden over het resultaat van hun alarmerende berichtgeving. Plots dook de nieuwe hypothese op dat niet de media, maar de Duitsers zelf achter het offensief van valse geruchten zaten. Men stelde dat er geen reden tot paniek was aangezien het land uiterst goed voorbereid was op een verrassingsaanval. Deze visie was echter maar van korte duur en hoe dichter de oorlog naderde, hoe meer de Duitse colonne een ware fobie werd.⁵¹

Martin concludeert uit zijn onderzoek dat naast het ontdekken van echte spionagefeiten ook andere factoren hebben meegespeeld bij de bevordering van deze “spionitis”. Hij bemerkt een correlatie tussen de evolutie van de hoeveelheid berichten over spionage, en de evoluties op de internationale scène. Tijdens spanningsmomenten zoals de Anschluß of de Sudetenkwestie waren er

⁵⁰ DE BENS (E.), *De Belgische dagbladpers onder Duitse censuur (1940-1944)*. pp. 134-139; MARTIN (D.), “De Belgische pers en Duitsland 1936-1940.” In: *Tijdschrift voor diplomatie*, VII, 1980, pp. 768-770.

⁵¹ MARTIN (D.), “De Duitse ‘Vijfde Kolonne’ in België, 1936-1940.” In: *Belgisch Tijdschrift voor Nieuwste Geschiedenis*. II (1-2), 1980, pp. 85-117; MARTIN (D.), “Overschat en onderschat: Duitse militaire spionage in het spiegelbeeld van de Belgische pers 1936-1940.” In: LEFEVRE (P.) en DE GRUYSE (P.), *Van Brialmont tot de Westeuropese Unie. Bijdragen in de militaire geschiedenis aangeboden aan Albert Duchesne, Jean Lorette en Jean-Léon Charles*. Brussel, Koninklijk Legermuseum, 1988, pp. 205-214.

dus opvallend meer berichten over een vijfde colonne dan op andere momenten. Het beeld dat de pers hierover gaf was dus verre van accuraat: enerzijds onderschatte de Belgische pers de Duitse spionage, aangezien er ook talrijke legale manieren waren waarop men aan informatie kon geraken; anderzijds overschatte men de mogelijkheden van de Duitse spionage, iets wat de Achttiendaagse Veldtocht wel duidelijk maakte.⁵² Wat alles nog erger maakt is dat de pers van de traditionele partijen volgens Martin deze berichtgeving eigenlijk instrumentaliseerde om de gezamenlijke oppositie in België – of de afzonderlijke partijen daarin nu wel of geen sympathieën voor Duitsland koesterden – van de meest verwerpelijke motieven en anti-nationale doeleinden te beschuldigen. Deze beschuldigingen moesten echter slechts een rookgordijn vormen voor de contacten die groepen uit het Belgische establishment zelf met de Duitsers onderhielden. De onafhankelijkheidspolitiek maakte het mogelijk om contacten met het Derde Rijk te behouden of te verbeteren, en een *deutschfreundliche* politiek was op zo goed als alle niveaus terug te vinden. Er is dus nooit een echte vijfde colonne geweest, en zelfs mocht die mogelijkheid er geweest zijn had Duitsland geen behoefte aan zo een colonne omwille van het feit dat de betrekkingen met België zo gesmeerd liepen. Dat deze banden niet in de pers aan bod kwamen heeft te maken met het feit dat het om een ‘klimaat’, een ruimere achtergrond ging en dit veel minder opviel dan acties van enkelingen. Deze banden waren van een veel groter belang en maakten “normale relaties” met Duitsland mogelijk, iets wat van veel grotere betekenis was dan de gefantaseerde vijfde colonne die de pers zo vaak ter sprake bracht.⁵³

Dit beknopte overzicht zou voldoende inzicht moeten geven in de Belgische situatie om de volgende hoofdstukken in de juiste context te beschouwen. Over de hele lijn beschouwd valt te besluiten dat de Belgische staat moreel gezien slecht voorbereid was op de oorlog, en dat er op verschillende vlakken interne verdeeldheid en conflicterende interpretaties waar te nemen zijn. Dat dit een ongunstige uitgangssituatie vormde om in een oorlog te stappen spreekt voor zich.⁵⁴

⁵² MARTIN (D.), “Overschat en onderschat: Duitse militaire spionage in het spiegelbeeld van de Belgische pers 1936-1940.”, pp. 217-218.

⁵³ MARTIN (D.), “De Duitse ‘Vijfde Kolonne’ in België, 1936-1940.”, pp. 112-115.

⁵⁴ LOUYET (P.), *op. cit.*, p. 136.

Hoofdstuk 3: Status quaestionis van het onderzoek naar de houding van de Belgische Nederlandstalige dagbladpers ten opzichte van de Duitse Dreiging in de aanloop naar de Tweede Wereldoorlog

3.1. Inleiding

3.1. De Belgische Pers

De Belgische pers is altijd overwegend een opiniipers geweest. Op een paar zeldzame titels na, die zich voor politiek-neutraal uitgaven, kwamen alle kranten overduidelijk op voor een bepaalde opiniestrekking. Het feit dat België een pionierspositie bekleedde inzake het vastleggen van de persvrijheid in de grondwet van 1831 heeft zeker bijgedragen tot het ontstaan van een brede waaier aan pluriforme politieke opiniebladen. Ook binnen de grote politieke zuilen viel een grote pluriformiteit te bespeuren: elke politieke familie bezat een brede waaier van opiniekranten, die elk een eigen interpretatie van de gebeurtenissen weergaven. Het feit dat de conservatief-katholieke en liberaal-burgerlijke persorganen reeds eind 18de eeuw – lang voor het ontstaan van de respectievelijke bijhorende partijen – ontstonden, zorgde ervoor dat zij nooit tot uitgesproken spreekbuizen van die partijen zijn geworden. Enkel de linkse socialistische en communistische partijen – die ontstonden in de beginperiode van de goedkope massapers – maten zich meteen een goedkoop massablad als spreekbuis aan. Ook de vooroorlogse communautaire partijen zoals het VNV beschikten reeds over partijbladen, maar ook hier was de band met de partij niet zo sterk als bij de linkse partijen.⁵⁵

Het spreekt voor zich dat tussen de verschillende dagbladen veel tegenstellingen bestonden, zowel op economisch als sociaal vlak. Het is ook belangrijk op te merken dat dagbladen van een bepaalde politieke strekking niet noodzakelijk altijd dezelfde visie uitten als de politieke partij van hun strekking. Hoewel hun houding nooit volledig tegenstrijdig zou zijn met de partijvisie, is het daarom toch van belang onderzoek te verrichten naar de verschillende titels binnen elke opiniestrekking.⁵⁶

Tijdens het interbellum beschikte de Franstalige pers in Vlaanderen nog over een stevige positie en behield zij zowel wat de inhoud als wat de oplage betreft een ernstige voorsprong op de Nederlandstalige pers. Na de Tweede Wereldoorlog werd deze achterstand geleidelijk ingelopen en zou de Nederlandstalige pers de Franstalige voorbijstreven. Ook het concentratieverschijnsel,

⁵⁵ DE BENS (E.) en RAEYMAECKERS (K.), *op. cit.*, pp. 23-25, 40-41; LUYKX (T.), “De opinierichtingen in de Belgische dagbladpers.” in: *Res Publica*, XVII, 1975, pp. 223-224; LUYKX (T.), *Evolutie van de communicatiemedia*. Brussel, Elsevier Sequoia, 1978, pp. 514-516.

⁵⁶ VANDEBUERIE (S.), *op. cit.*, p. 32; VAN PUT (M.), *De Belgische neutraliteitspolitiek in de Vlaamse pers, 14 oktober 1936-10 mei 1940*. Gent, RUG, 1971, p. 184.

waarvan de aanzet zich reeds voor de Tweede Wereldoorlog liet opmerken, zou zich pas na de Tweede Wereldoorlog volop manifesteren.⁵⁷

Om de impact van een dagblad beter te kunnen beoordelen is het raadzaam kennis te nemen van de oplagecijfers. Voor het interbellum is het moeilijk om de oplage van de Belgische pers met grote precisie vast te stellen, omdat men toen nog niet over de nodige controlemiddelen beschikte. Behalve voor enkele grote kranten zoals *Het Laatste Nieuws*, die hun oplages verschillende keren lieten vaststellen door beëdigde experts, zijn we aangewezen op de al dan niet betrouwbare verklaringen van de kranten zelf. Het mag duidelijk zijn dat deze verklaringen om strategische redenen vanwege de uitgever niet altijd strookten met de werkelijkheid. Alleen voor de socialistische pers kunnen we precieze cijfers terugvinden in de jaarverslagen van de partijcongressen van de BWP. De vooroorlogse verhouding tussen Franstalige en Nederlandstalige pers ligt volgens Luykx op 940.000 voor de Franstalige pers tegenover 820.000 voor de Nederlandstalige. Volgende tabel stelt ons in staat een iets beter zicht te krijgen op de relatieve impact van enkele van de belangrijkste dagbladen⁵⁸:

	ca. 1920	ca. 1930	ca. 1935	1939-1940
Het Laatste Nieuws	76000	214054	261975	2666151
Het Nieuws van den Dag	-	115000	-	125000
Gazet van Antwerpen ⁵⁹	84750	84000	100900	82500
Het Volk	15000	15500	-	15500
Vooruit	25492	43000	40000	45000
Volksgazet	27100	30000	-	43000
De Standaard + Het Nieuwsblad	-	-	50000	100000
De Dag	-	-	40000	75000

Een noodzakelijke vraag bij het onderzoeken van periodieken is waar de onderzochte persorganen hun informatie vandaan haalden. Eerst en vooral ging men af op de officiële informatie die gevestigde machtsgroepen zoals regeringen verspreidden. Redacties maakten in grote mate gebruik van deze informatie, aangezien men zich over het algemeen moest haasten om de publicatiedeadline te halen en dit nieuws gebruiksklaar was. Een andere basisbron van dagbladen is altijd al de informatie uit andere dagbladen geweest. Dit gebeurde direct, door het doornemen van andere dagbladen, of

⁵⁷ LUYKX (T.), *Evolutie van de communicatiemedia*. pp. 506-507.

⁵⁸ DE BENS (E.) en RAEYMAECKERS (K.), *op. cit.*, p. 123; LUYKX (T.), *op. cit.*, pp. 508-509.

⁵⁹ De cijfers in het werk van Saerens verschillen hier lichtelijk voor *Gazet van Antwerpen*: een oplage van 100.000 in 1930 en van 102.300 in 1935. SAERENS (L.), *De houding van de Belgische publieke opinie tegenover de Joden in de jaren voor Wereldoorlog II: De Gazet van Antwerpen tijdens de periode 1933-1940*. Leuven, KUL, 1983, p. 26.

indirect doorheen een aansluiting bij een persdienst die krantenknipsels verzamelde. Vooral bij de sociaal-democratische pers vinden we afspraken met buitenlandse zusterbladen om informatie uit te wisselen. Ook verschillende vormen van ‘correspondentie’ – van eigen vol- of deeltijdse correspondenten tot freelancers of kantoren – leverden de dagbladen de informatie die ze nodig hadden. Soms ging men ook af op informatie uit radioberichtgeving. Het aantal buitenlandse correspondenten was in deze periode echter nog uiterst beperkt. Inzake buitenlands nieuws waren het de nieuwsagentschappen die de dominante bron vormden. De afhankelijkheid van de meeste dagbladen van deze agentschappen versterkte de dominante positie ervan, zodat hun invloed zeker onze aandacht verdient. Hoe dan ook moeten we er ons ook van bewust zijn dat nieuws constant een selectieproces doormaakt en dat er gedurende het hele proces van gebeurtenis tot krantenartikel informatie wordt weggeselecteerd. Het is ook belangrijk op te merken dat verschillende dagbladen een verschillend abonnement op nieuwsagentschappen konden hebben. Zo was er een verschil tussen een beperkte en meer extensieve dienstverlening zodat verschillende dagbladen – afhankelijk van hoe zij er financieel voorstonden – vaak niet over even uitgebreide informatie konden beschikken.⁶⁰

Nieuwsagentschappen zouden tijdens het interbellum in 80 tot 90% van het buitenlands nieuws voorzien hebben. Het ging om een oligopolische markt waarbij slechts enkele concurrerende aanbieders bijna identiek dezelfde producten aanboden. Na de Eerste Wereldoorlog zou de markt beheerst worden door drie grote agentschappen: het Franse Havas, het Britse Reuters en het Duitse Wolff. Reeds in de tweede helft van de 19de eeuw was in de Verenigde Staten het nieuwsagentschap Associated Press (AP) ontstaan. Havas, Reuters en Wolff zouden in 1870 kartelafspraken maken en vijf jaar later zou ook AP in deze groep worden toegelaten. Omdat elk agentschap de belangen van de eigen regering trachtte te verdedigen zou de samenwerking tegen 1934 definitief beëindigd worden. Reeds een aantal jaren daarvoor waren de financiële gevolgen van de Eerste Wereldoorlog voor Wolff fataal geweest. Een ander voor België belangrijk nieuwsagentschap was het in 1920 opgerichte Belga dat het Brusselse bureau van Havas en Reuter zou vervangen. De voertaal was Frans en het agentschap zou uit de Franse en Britse berichtgeving selecteren. Een laatste nieuwsagentschap dat vermeldenswaardig is heette Vaz Dias en werd opgericht vanuit het idee om regionale kranten snel – telefonisch – van nieuws te voorzien. Het bestond uit een netwerk van correspondenten en tipgevers die in ruil voor info een kwartje konden verdienen. Vanwege het toenemende succes van het agentschap zou het een grote uitbreiding kennen. Het spreekt voor zich dat de berichtgeving van de grote nieuwsagentschappen gekleurd was door de invloed van de regering waar deze van afhankelijk waren, en dat ook Belga dus indirect gekleurd nieuws afleverde. Eens de oorlog aanving zou Belga wel aansluiten bij de “groep van 39” die bestond uit kleine

⁶⁰ KONGS (L.), *op. cit.*, pp. 21-25; VANDEBUERIE (S.), *op. cit.*, pp. 6, 35-37.

onafhankelijke nationale nieuwsagentschappen van landen die niet bij de oorlog betrokken waren. Uiteindelijk zou de Belgische pers haar berichten vooral bij Havas en Reuters halen.⁶¹

3.2. Methodologische aspecten

Alvorens over te gaan tot de status quaestionis van het bestaande personderzoek naar dit onderwerp wordt hier eerst nog ruimte voorzien om enkele opmerkingen te maken met betrekking tot het methodologisch aspect van personderzoek over de tussenoorlogse periode.

Een basisprobleem dat van toepassing is bij de meeste historische onderzoeken is dat van de *Hineininterpretierung*, het oordelen vanuit onze kennis van wat achteraf zou gebeuren. Het is nodig te beseffen dat men zelf geneigd is het verleden vanuit de eigen werkelijkheid te interpreteren en dat de personen uit het verleden zich in een andere positie bevonden en vele zaken die nu bekend zijn niet wisten, onder andere kennis over wat zou volgen. Hoewel een gedeeltelijke vooringenomenheid en verwachtingen met betrekking tot onderzoeksresultaten nooit volledig uit te sluiten vallen, moet de historicus wel trachten deze zaken zo weinig mogelijk invloed te laten uitoefenen op de onderzoeksresultaten. Zo is het nodig te beseffen dat het eigentijdse lezerspubliek niet wist wat de toekomst zou brengen en moeten we vermijden dat we onze eigen standpunten op dat publiek projecteren. Ook moet men beseffen dat lezers in het interbellum zich in de overgrote meerderheid van de gevallen beperkten tot het lezen van één dagblad, en dat verschillende opiniemakers in uiterst verschillende mate een invloed konden uitoefenen op verschillende lezersgroepen. Er is ook weinig kennis van hoe de relatie tussen krant en lezer toen eigenlijk in elkaar zat, met als gevolg dat het moeilijk is om te concluderen in welke mate we echt over de ‘openbare mening’ kunnen spreken. We mogen dit echter niet té ver doordrijven, aangezien een personderzoek wel al duidelijk kan maken welke visies de openbare mening beïnvloed hebben, en dit op een vrij volledige en representatieve manier. De combinatie met informatie uit oplagecijfers en het sociaal-economisch profiel van een dagblad kan ons al veel bijleren. Ook is het zo dat redacties niet alleen voor maar ook vanuit een bepaalde groep aan berichtgeving deden.⁶²

Algemeen gezien is het belangrijk te beseffen dat de informatie die in de pers terug te vinden is altijd objectief en ideologisch getint is. Nieuwsfeiten gaan steeds gepaard met commentaar van de journalist in kwestie en worden steeds geselecteerd of zelfs weggelaten in functie van de opinie die men wil overbrengen. Terwijl moderne persorganen bijna altijd een onderscheid maken tussen een zo objectief mogelijke weergave van de feiten en een puur opiniestuk, was dit in de tussenoorlogse

⁶¹ VANDEBUERIE (S.), *op. cit.*, pp. 37-42, 76.

⁶² KONGS (L.), *op. cit.*, pp. 10-14; WOUTERS (L.), “Nieuws over het Antwerpen van de jaren '30: Het dagblad De Dag (1934-1944) op Duitsgezindheid en antisemitisme getest.” In: *Driemaandelijks Tijdschrift van de Stichting Auschwitz*. n° 60, 1998, pp. 44-45.

periode nog lang niet het geval. Dagbladen trachtten vaak een bepaalde visie aan de lezer op te dringen. Kranten waren er toen reeds van overtuigd dat zij een ‘vierde macht’ vormden en beweerden steeds voor ‘de waarheid’ te strijden. Kranten kenden toen nog een veel combattiever karakter dan wij de dag van vandaag gewoon zijn. Daarom is het nodig nieuwsartikels stuk voor stuk heel kritisch te benaderen. Toch stelt Kongs dat, hoewel feiteninformatie en interpretatie vaak door elkaar liepen en moeilijk te scheiden vielen, de feiten inzake politieke gebeurtenissen toch meestal vrij neutraal werden doorgegeven, met het nodige respect voor de zuivere lijnen der gebeurtenissen. Het verschil tussen en binnen redacties zat volgens Goethals dan weer meer in de verschillende invalshoeken van waaruit gebeurtenissen beschreven werden.⁶³

Welke opinie de pers verkondigt en welke ideologie onderliggend aanwezig is hangt sterk af van in wiens handen een blad is, want zoals wel gezegd wordt: “*Wiens brood men eet, diens woord men spreekt*”. Het is dus belangrijk rekening te houden met de impact van de aandeelhoudersstructuur van een blad om een beter inzicht te krijgen in de totstandkoming van opinies in dat blad⁶⁴. De denkrichting van de hoofdeigenaar, maar ook van de directie en de hoofdredacteur, zal dan ook bepalend zijn voor de ideologische richting die een dagblad inslaat. Gelukkig voor de onderzoeker maakte de tussenoorlogse pers er geen geheim van welke denkrichting men aanhing en is het meestal vrij duidelijk welke ruimere ideologische identiteit een dagblad bezat. Toch dient de onderzoeker oog te hebben voor nuances en is het dus onmogelijk om bijvoorbeeld over een algemeen ‘katholieke’ visie te spreken. Ook binnen bepaalde zuilen waren er verschillende meningen, en het is dus nodig goed op te letten bij de zoektocht naar welke opinie het meest aanwezig is in een dagblad. Ook moet men er zich van bewust zijn dat binnen redacties vaak verschillende meningen heersten, en dat er dus ook binnen dagbladen verschillende meningen konden verkondigd worden. Om te achterhalen vanuit welke motieven en welk denkkader boodschappen en betekenissen in een krantenartikel geïnjecteerd werden dient men dus zowel onderzoek te voeren naar de eigendomsstructuur van een dagblad, als naar het nieuwsagentschap waar de informatie vandaan kwam en naar de journalist die een specifiek artikel schreef. Dat deze laatste twee aspecten minder makkelijk te onderzoeken vallen wordt duidelijk als blijkt dat in de context van de Duitse dreiging veel journalisten hun kritieken op het regime anoniem te berde brachten, alsook dat bij veel artikels vaak geen spoor van enige bronvermelding terug te vinden was. Inzake de buitenlandse berichtgeving – die sowieso al relatief weinig aandacht kreeg in het interbellum, tenzij dit nieuws de bestaande internationale verhoudingen kon beïnvloeden, of wanneer het nieuws een invloed op België zelf had – was deze tendens nog veel prominenter. Niet alle informatie is dus naar haar oorspronkelijke bron terug te voeren, wat een vertekend beeld oplevert. Vandaar dat men steeds voorzichtig moet zijn als men hieruit conclusies

⁶³ BAMFORD (R.), *The Press and Public Opinion*. Edinburgh, Farquhar and Son Ltd. Perth, 1964, pp. 7-10, 13.; GOETHALS (E.), *op. cit.*, p. 122; KONGS (L.), *op. cit.*, pp. 27-30.

⁶⁴ BAMFORD (R.), *op. cit.*, p. 19.

wil trekken. Het is zowel mogelijk dat de eigen berichtgeving belangrijker was dan wordt gedacht, als dat het mogelijk is dat persagentschappen een nog grotere rol speelden dan wordt gedacht.⁶⁵

Ten slotte is het toch ook wel belangrijk ons af te vragen wat nu precies de impact van de tussenoorlogse berichtgeving was, en in welke mate en vorm deze een invloed uitoefende op de eigenlijke ‘publieke opinie’ of ‘openbare mening’. Zoals eerder opgemerkt is het immers onmogelijk om de visies uit de pers te vereenzelvigen met “dé publieke opinie”, maar gaat het hoogstens om een invloedsfactor die een grote rol speelde bij de vorming van die opinie.⁶⁶ Bruyndoncks stipt in zijn werk alvast enkele zaken aan die de invloed van persberichten op de publieke opinie mede bepalen. Deze invloed kan zowel afhankelijk zijn van factoren die bij het publiek liggen, als van factoren die bij de persorganen zelf liggen. Zo zal de nabijheid en betrokkenheid van het publiek bij een behandeld onderwerp – bijvoorbeeld etnisch of geografisch – mee het effect van de berichtgeving beïnvloed hebben, maar kan dit effect ook vergroot zijn door persorganen als zij er door de manier waarop zij berichtgaven in slaagden het publiek nauwer te betrekken bij een bepaalde thematiek. Ook de socio-economische status en hierbij aanleunende scholingsgraad van het lezerspubliek oefende een grote invloed uit op de wijze waarop de receptie van berichtgeving plaatsvond. Een aspect dat van zowel de pers als het lezerspubliek afhankelijk was, is de geloofwaardigheid van de behandelde media, of in welke mate het lezerspubliek de informatie in dagbladen vertrouwde. Daarnaast blijkt dat de omstandigheden ook een grote rol speelden: lezers schonken meer aandacht aan situaties als deze zich op een kritisch hoogtepunt bevonden. Iets dat opinievormers dan weer zelf beter in de hand hadden is de agendasetting. Door de keuze van welke onderwerpen of informatie men al dan niet aanbracht zou een persorgaan de opinievorming kunnen sturen.⁶⁷

Zonder het belang van factoren zoals redactiesamenstelling, identificatie van gebruikte persagentschappen, aandeelhoudersstructuur en dergelijke te onderschatten, is het helaas nodig deze scriptie te beperken tot een inhoudelijk overzicht van de persvisies in de Belgische Nederlandstalige pers en een overzicht te geven van de conclusies die tot nu toe uit onderzoek zijn voortgekomen. Een beknopt overzicht per dagblad zal zeker te vinden zijn op de volgende bladzijden, maar helaas is het vanwege de beperkte tijdsduur van een masteropleiding geschiedenis onmogelijk om een meer uitgebreide analyses van de ruimere achtergrond van de verschillende dagbladen weer te geven. Dat het ene onderzoek grondiger gevoerd en gecontextualiseerd werd dan het andere spreekt voor zich, maar voor meer diepgaandere informatie over deze aspecten is een verwijzing naar de afzonderlijke titels noodzakelijk.

⁶⁵ GOETHALS (E.), *op. cit.*, pp. 122-124; VANDEBUERIE (S.), *op. cit.*, pp. 75, 94-95.

⁶⁶ VANDEBUERIE (S.), *op. cit.*, p. 4.

⁶⁷ BRUYNDONCKX (B.), *De rol van de media in oorlogen*, Leuven, KUL, 1992, pp. 128-136.

3.2. De katholieke dagbladers

De katholieke pers bezat steeds het grootste aantal titels, alsook het grootste aantal lezers. Vanwege de grote variëteit aan katholieke titels, reikend van conservatieve tot christen-democratische strekking, is het belangrijk zich bewust te zijn van de mogelijke grote verschillen in visie tussen deze verschillende titels. Het is dus onmogelijk te spreken van een 'unitaire katholieke visie' op de Duitse dreiging. Geen enkele titel uit het interbellum valt te beschouwen als de officiële spreekbuis van de katholieke partij van Vlaanderen – tot 1936 nog de Katholieke Unie samen met de Waalse tak van de partij, nadien omgedoopt tot de Katholieke Vlaamse Volkspartij. Het ging hier echter niet om een federale structuur van de katholieke partij en de KVV was slechts een regionale uitdrukking van de unitaire katholieke partij. Vlak na het ontstaan van de KVV startte men wel met een eigen dagblad onder de titel *De Courant*, maar vanwege gebrek aan succes werd de publicatie ervan reeds zo vroeg als mei 1939 gestaakt. Meer informatie over *De Courant* zal niet in dit hoofdstuk worden opgenomen, aangezien dit blad nog uitgebreid aan bod komt in het vierde hoofdstuk. De niet-gebondenheid van de katholieke pers aan de politieke partij belet echter niet dat zij in verkiezingstijd, al dan niet heel ijverig de katholieke partij steunde.⁶⁸

De katholieke pers stond over het algemeen negatief tegenover de opmars van het nazisme, aangezien verschillende aspecten van het nationaal-socialistische gedachtegoed haaks stonden op de katholieke moraal. Hoewel de katholieken het nazisme reeds van bij het begin zouden afkeuren, zou de beweging aanvankelijk nauwelijks aandacht krijgen. In de katholieke pers waren tijdens deze beginfase ook nog veel verschillende interpretaties terug te vinden, alsook veel verkeerde of onduidelijke informatie. Pas naarmate de NSDAP sterker kwam te staan en de nazimacht een toenemende dreiging vormde, leefde de belangstelling voor het nazisme in al zijn facetten op en zouden de reacties variëren van hevige vijandigheid tot welwillende voorzichtigheid. Aangezien het nazisme de vrede bedreigde moesten de katholieken zich wel uitspreken. Het is ook pas vanaf begin de jaren '30 dat algemene indrukken zouden plaatsruimen voor een meer intensieve studie van de aspecten van de nationaal-socialistische ideologie. De aanvankelijke beoordeling zonder werkelijk inzicht maakte plaats voor een gemotiveerde mening. Men wou de lezers uitgebreid informeren over de stroming, alsook de sympathisanten ervan waarschuwen. Na de *Machtsübernahme* zouden de katholieke reacties nog gematigd zijn, aangezien men hoopte dat het Zentrum – waar men veel sympathie voor koesterde – voldoende tegengewicht zou kunnen bieden. Men zou de houding van het Zentrum steeds verdedigen, of op z'n minst verklaren en benadrukken dat het Zentrum geen verantwoordelijkheid droeg voor de regeringspolitiek van een deels-nationaal-socialistische regering.

⁶⁸ GERARD (E.), *De katholieke partij in crisis: partijpolitiek leven in België (1918-1940)*. Antwerpen, Kritak, 1985, pp. 487-490; KONGS (L.), *op. cit.*, p. 16; LANDUYT (M.), *De houding van de Vlaamse katholieken tegenover de opkomst van het nationaal-socialisme (1929-1933)*. Leuven, KUL, 1987, pp. 169-171; LUYKX (T.), "De opinierichtingen in de Belgische dagbladers.", pp. 226-228; LUYKX (T.), *Evolutie van de communicatiemedia*. Brussel, p. 512.

Er is dus sprake van een afwachtende houding, men wist niet wat een regering met Hitler zou brengen. Toen Hitler steeds meer macht naar zich toetrok zouden de katholieken steeds meer geschokt zijn door de overwinning van de “vijanden van het geloof en het christendom”. Eens de Duitse katholieken onder vuur kwamen te liggen zou er een groot pessimisme omtrent het lot van het katholicisme in het Derde Rijk ontstaan. Deze bezorgdheid uitte zich in een grote aandacht van de pers voor de vervolging van de Duitse Kerk. Deze bezorgdheid zou ook na het concordaat – dat aanvankelijk wel positief ontvangen en verdedigd werd – niet verdwijnen, aangezien na verloop van tijd de concordataatsbepalingen ook steeds meer geschonden zouden worden. Men stond afkerig ten opzichte van het muilbanden van de Duitse katholieke pers, de invloed van heidense propaganda, de geweldige terreur van het nationaal-socialisme alsook de rassentheorie. Toch zou de democratie niet door alle katholieken als dé enige goede staatsinrichting opgehemeld worden en richtte de kritiek zich boven alles op de anti-religieuze politiek van de nazi's. Ook het anti-communisme van de katholieken zou zich sterker manifesteren dan de kritiek op het Duitse totalitarisme. Onder de katholieken heerste de opvatting dat de maatschappelijke crisis geestelijk-morele wortels had en dat de fundamentele malaise er een was van godsdienstig-geestelijke aard. De enige remedie tegen het morele verval was de heropbloei van het godsdienstig leven. Volgens Kongs is er een duidelijke link tussen de wereldbeschouwing van een politieke formatie en haar houding ten opzichte van de situatie, wat zich hier vertaalt in een staaltje van ideologische naïviteit: men zocht verklaringen die het best in de eigen ideologie kunnen ingepast worden, maar redelijk zwakke en weinig scherpzinnige interpretaties opleverden.⁶⁹

De verschillende agressieve acties van de fascistische staten in Europa zouden negatief onthaald worden door de katholieke pers. Zo werden bv. de Italiaanse acties in Abessinië veroordeeld en zou men geschokt reageren op de Ansluß van het erg katholieke Oostenrijk. De reacties van de katholieke pers getuigden van een vrees voor wat de toekomst zou brengen en onzekerheid over hoever het Duitse imperialisme zou reiken.⁷⁰

Tegenover de Volkenbond zouden de katholieken een hoopvolle doch realistische visie uiten. De Volkenbond hanteerde de katholieke waarden van vrede, en dus had de katholieke pers voldoende aandacht voor de organisatie. Dat verhinderde niet dat zwakten en moeilijkheden vaak uitgebreider aan bod kwamen dan sommige positieve zaken, en dat men geen illusies wilde koesteren en een ontgoocheling vermijden. Men juichte het Volkenbondstelsel dus niet toe, maar keerde zich ook niet tegen een internationaal gerichte houding. Toch zou men na verloop van tijd steeds pessimistischer worden over de vooruitgang die de Volkenbond boekte. Anderzijds zou men nooit de indruk wekken dat de organisatie overbodig was: hoe teleurstellender de berichten werden, des

⁶⁹ GOETHALS (E.), *op. cit.*, pp. 48, 88, 97, 128-130; KONGS (L.), *op. cit.*, pp. 39-40, 69-72; LANDUYT (M.), *loc. cit.*; VAN HAVER (G.), *Onmacht der verdeelden: katolieken in Vlaanderen tussen democratie en fascisme 1929-1940*, Berchem, EPO, 1983, pp. 72, 93, 96-97, 183-186, 242-245; WYNANT (A.), *Beeldvorming over de Volkenbond in de Belgische partijen en de Belgische pers (1919-1939)*. Leuven, KUL, 2004, pp. 95-96.

⁷⁰ VAN HAVER (G.), *op. cit.*, pp. 137-139, 239-241.

te hardnekkiger het idee dat de Volkenbond een belangrijk vredesinstrument was. Men betreurde dan ook dat de meer rechtse katholieke stromingen de Volkenbond als een instrument van Frankrijk zagen. Frankrijk maakte misschien wel de kern uit van de Versailles-regeling, maar alle aandacht ging naar Duitsland. Hoewel de meeste katholieken inzagen dat het Verdrag van Versailles niet volledig te verdedigen viel was men terughoudend tegenover een revisie van het verdrag. Als Duitsland niet gediscrimineerd wou worden door o.m. het verbod op de herbewapening, moest het land maar bereid zijn tot nieuwe collectieve samenwerking en wapenbeperkingen.⁷¹

De katholieke pers reageerde over het algemeen gunstig op de zelfstandigheidspolitiek en in verschillende katholieke dagbladen is de visie terug te vinden dat een strikte neutraliteit de prijs zou zijn die men moest betalen voor de vrede. Globaal gezien zouden de katholieken geen grote rol zien voor België in de toenmalige internationale situatie. In de visie van sommige opportunisten was de zelfstandigheidspolitiek ook een handig middel om – o.m. economische – contacten met Duitsland te blijven onderhouden. Over de nood aan een morele neutraliteit is minder eensgezindheid terug te vinden.⁷²

⁷¹ KONGS (L.), *op. cit.*, pp. 41-42, 51-55; WYNANT (A.), *op. cit.*, pp. 95-96, 108-109

⁷² KONGS (L.), *op. cit.*, pp. 41-42; VANDAMME (A.), *op. cit.*, p. 42; VAN HAVER (G.), *op. cit.*, pp. 136, 242-245; VERFAILLIE (J.), *La presse belge et la neutralité durant la drôle de guerre. (3 septembre 1939 - 10 mai 1940)*. Louvain-la-Neuve, UCL, 1984, p. 81.

3.2.1. Het Handelsblad

Het Handelsblad werd opgericht in 1848, hetzelfde jaar waarin de zegelbelasting werd afgeschaft. Het ging om de opvolger van *Het Handelsblad der Stad en Provincie Antwerpen*, een blad dat driewekelijks verscheen en was bedoeld om de Franstalige liberale kranten die in Antwerpen verschenen de wind uit de zeilen te nemen. *Het Handelsblad* groeide uit tot een streng katholiek blad, dat zowel de Vlaamse als de Belgische zaak verdedigde. Het bleef een zeer conservatieve krant, en na de Eerste Wereldoorlog zou de krant zich afzetten tegen het Vlaams-Nationalisme en de Frontbeweging, om de eenheid van België te verdedigen.⁷³

Volgens Van Put was de berichtgeving in *Het Handelsblad* oppervlakkiger dan gemiddeld, was het blad minder beginselvast en ging men niet zo diep op de feiten in. Doordat de meest dringende vraagstukken vaker omzeild werden zouden de commentaren van de krant slechts zelden negatief klinken. Men gaat niet al te diep in op consequenties; persoonlijke stellingnames van de journalisten waren zeldzaam. Het meest treffend is het feit dat *Het Handelsblad* enorm inconsequent was in haar oordeel en de democratische grootmachten nu weer verdedigde en dan weer bekritiseerde. Toch trachtte men zich niet meer dan nodig te distantiëren van de grote mogendheden.⁷⁴

Hoewel men zich volgens Van Put van begin af aan positief uitsprak over de Belgische zelfstandigheidspolitiek, zou *Het Handelsblad* reeds na de toespraak van Leopold III de nogal dramatische opvatting huldigen dat dit het einde van zowel de vriendschap met Frankrijk als van de collectieve veiligheid betekende. Deze voorbarige reactie lijkt aan te duiden dat *Het Handelsblad* meer belang hechtte aan woorden dan aan daden. Toch probeerde men zo optimistisch mogelijk te blijven en regelmatig uitte het blad haar vertrouwen in Groot-Brittannië, Frankrijk en de Volkenbond. Hoewel men de Duitse acties wel begreep en meende te kunnen verklaren, neemt dit het wantrouwen niet weg en werd Duitsland beschouwd als dé onzekere factor voor de Belgische veiligheid. Ironisch genoeg was Frankrijk volgens *Het Handelsblad* op het ene moment van twijfelachtige waarde voor de Europese vrede vanwege zijn inconsequentie, terwijl men – inconsequent als men zelf was – op andere momenten die staat als grootste lichtpunt beschouwde. Op momenten van zwakte en een minder hoopvolle gemoedstoestand zou men dan ook benadrukken hoe belangrijk het was dat België zelfstandig was, en zou men ijveren voor meer samenwerking tussen de kleine Europese staten om zo een herwaardering van de Volkenbondprincipes te bewerkstelligen. Toch zag men de mogelijkheden van België bij de Europese samenwerking als nihil, en moest België volgens de krant geen vredestaak op zich nemen. *Het Handelsblad* was van mening dat België niet verplicht was wederdiensten te leveren aan de

⁷³ DE BENS (E.) en RAEYMAECKERS (K.), *op. cit.*, p. 294.

⁷⁴ VAN PUT (M.), *op. cit.*, pp. 184-185.

grootmachten, aangezien de waarborgen die Groot-Brittannië, Frankrijk en Duitsland aan België beloofden voor die grootmachten zelf minstens even belangrijk waren.⁷⁵

Naarmate de internationale situatie grimmiger werd hield *Het Handelsblad* zich volgens Van Put meer aan de feiten en werd de situatie zelden uitgediept. Men trok weinig conclusies en maakte geen veronderstellingen. Na de Anschluß en de eliminatie van Tsjecho-Slowakije zouden de perscommentaren jegens Duitsland negatiever klinken en zou het blad alle vertrouwen in de Volkenbond verliezen. Men koppelde de houding van Frankrijk en Groot-Brittannië aan de vredeszucht van die landen en klaagde hun onmacht om daadwerkelijk op te treden aan. Op andere momenten benadrukte men dan wel weer dat men nog altijd vertrouwen had in Groot-Brittannië en Frankrijk, en trachtte men de houding van de grootmachten te verantwoorden. Men nuanceerde de Belgische situatie hoe dan ook door te stellen dat Duitsland sowieso eerst zijn grenzen met de Sovjet-Unie en Frankrijk zou moeten veilig stellen vooraleer het België iets kon maken. *Het Handelsblad* sprak zich – hoe inconsequent het zelf ook moge wezen – wel uit voor consequentie en stelt dat als men de waarborgen van de grootmachten aanvaardde, dat men dan ook op hun woord moest vertrouwen. Zo zouden we het misbruik van vertrouwen – de oorzaak van de teloorgang van de Volkenbond – buiten onze grenzen kunnen houden.⁷⁶

Het mag duidelijk zijn dat de meest onsamenhangende houding van alle behandelde dagbladen bij *Het Handelsblad* is terug te vinden. Terwijl de krant zelf veel klaagde over de inconsequente houding van bepaalde staten, bezondigde het zich daar zelf regelmatig aan. Misschien kan het lage niveau dat dit dagblad zich wist aan te meten verklaard worden doordat de redactie geregeld een andere samenstelling kreeg in de behandelde periode, zodat een diepgaander onderzoek naar deze samenstelling wellicht meer klaarheid kan brengen. Een andere mogelijkheid is dat het onderzoek van Van Put slecht is gevoerd en zijn resultaten niet kloppen. Van Put had zijn bevindingen eventueel kracht kunnen bijzetten indien hij zover was gegaan om de redactiesamenstelling van het blad te onderzoeken, in de hoop zo de sterk wisselende houding van het dagblad te verklaren. Om hier meer helderheid over te scheppen valt het te verdedigen om een bijkomend, diepgaander krantenonderzoek te voeren.

⁷⁵ *Ibidem*, pp. 34-35, 62-63, 94, 177, 184-185.

⁷⁶ *Ibidem*, pp. 94, 118-119, 148, 177.

3.2.2. De Gentenaar en De Landwacht

Kanunnik Julien Louis Verschuere koesterde reeds enige tijd het idee om een katholiek dagblad op te richten in de strijd tegen het liberalisme en socialisme. Toen ook de bisschop dit idee bleek te steunen startte Verschuere in 1879 met de publicatie van *De Gentenaar-Recht voor de Vuist*. In 1890 werd een tegenhanger van *De Gentenaar* voor het Oost- en West-Vlaamse platteland opgericht: *De Landwacht*. Doordat dit blad vooral boeren en landarbeiders als leespubliek had werden vaak meer strijdende katholieke standpunten ingenomen dan bij het moederblad gebeurde. Onder leiding van Jozef Piens, die weinig Vlaamsgezind was en in 1911 de fakkel van zijn gestorven neef Verschuere overnam, zou *De Gentenaar* de spreekbuis van de zeer conservatieve vleugel van de katholieke kerk worden. Na raadpleging van de kerkelijke overheid en een aantal hooggeplaatste personen verkozen beide bladen een aanwezigheidspolitiek tijdens de Tweede Wereldoorlog. Toch zouden de bladen na de oorlog weer snel op de markt toegelaten worden, aangezien de hogere geestelijkheid in Gent de kranten waarschijnlijk een hand boven het hoofd hield. Het ging tenslotte om de conservatieve tegenhanger van het sociaal-democratische blad *Het Volk*.⁷⁷

Over de houding van *De Gentenaar* en *De Landwacht* tegenover nazi-Duitsland waren geen onderzoeksresultaten terug te vinden. Vanwege het conservatief-katholieke karakter van de dagbladen zou men kunnen stellen dat zij waarschijnlijk veel problemen zullen gehad hebben met de kerkvervolgingen in Duitsland. Een uitgebreid krantenonderzoek naar de houding van deze bladen in deze periode is echter onontbeerlijk om betrouwbare conclusies te trekken. Ook speciale aandacht voor de verschillen tussen beide dagbladen kan interessante onderzoeksresultaten opleveren en aantonen of men de plattelandsbevolking op een andere manier wou aanspreken over nazi-Duitsland dan de stadsbevolking, of net niet.

⁷⁷ DE BENS (E.) en RAEYMAECKERS (K.), *op. cit.*, pp. 296-97.

3.2.3. Het Nieuws van den Dag

Het Nieuws van den Dag werd in 1885 gelanceerd in de context van een dominant Franstalig politieke klimaat in Brussel en was bedoeld als een Nederlandstalig katholiek dagblad voor de 'gewone volksmens'. Vanwege de lage kostprijs en sensationele berichtgeving vond het blad zijn weg naar een groot publiek in Brabant, Oost- en West-Vlaanderen, dat grotendeels uit arbeiders bestond.

Het ging om een conservatieve krant die werd geleid door verfranste Vlamingen die graag aanleunden bij Brusselse Franstalige katholieke kringen. Het blad zou volgens de statistieken van F. Baudhuin in 1938 samen met *De Standaard* en *Het Nieuwsblad* op de tweede plaats van de Vlaamse en op de vierde van de Belgische krantenlijst hebben gestaan. De krant koos tijdens de Tweede Wereldoorlog voor een aanwezigheidspolitiek, maar kreeg in mei 1944 alsnog een publicatieverbod omwille van spanningen met de Duitse Propaganda-Abteilung.⁷⁸

Volgens *De Standaard* was deze krant samen met de liberale *Gazet van Gent* het enige Vlaamse blad dat de Italiaanse acties in Abessinië trachtte goed te praten. De oorlog was volgens de krant onvermijdelijk aangezien Italië met een overbevolking te kampen had. Het gaat hier natuurlijk slechts over de perceptie van een ander dagblad, en geen waarneming uit historisch onderzoek. Over de visie van *Het Nieuws van den Dag* op de nazidreiging die van Duitsland uitging waren ook geen onderzoeksresultaten terug te vinden. Vanwege het ruime leespubliek van deze krant lijkt deze leemte een belangrijk gebrek in de totaliteit van het reeds gevoerde onderzoek naar de houding van de Nederlandstalige Belgische pers ten opzichte van het nazi-Duitsland van de jaren '30.⁷⁹

⁷⁸ *Ibidem*, p. 295; DURNEZ (G.), *op. cit.*, p. 455.

⁷⁹ DURNEZ (G.), *op. cit.*, p. 316.

3.2.4. Het Volk

Het Volk werd opgericht in 1890 als een weekblad en was bedoeld als een ‘sociaal blad’ en katholiek strijdorgaan dat de strijd moest aanbinden met de groeiende concurrentie van de socialistische *Vooruit*. In 1891 werd *Het Volk* – in de rug gesteund door de pauselijke encycliek ‘*Rerum Novarum*’ – getransformeerd tot een dagblad dat moest fungeren als hefboom voor de ontwikkeling van de christen-democratie in Vlaanderen en als strijdorgaan tegen het socialistisch gedachtegoed. Het blad behoorde sindsdien ook toe aan het Algemeen Christelijk Werknemersverbond en nam vooral sinds 1929 een zeer positieve houding aan tegenover de Vlaamse Emancipatie, aangezien het ACW het regionaliteitsprincipe toen in haar standpuntenverklaring opnam. Het dagblad zou zich uiteraard vooral op arbeiders richten. De *NV Het Volk* zou in 1928 ook het Brusselse ACV-blad *De Tijd* overnemen, en tot een kopblad van *Het Volk* maken. *Het Volk* zou nog tot eind oktober 1940 verschijnen, maar zou dan voor de rest van de oorlogsperiode van de markt verdwijnen. *De Tijd* zou na de oorlog niet meer verschijnen.⁸⁰

De redactie die de buitenlandse berichtgeving onder handen nam bestond onder meer uit de personen die schreven onder de pseudoniemen ‘Roeland’ en ‘Verax’, alsook is er in het onderzoek sprake van publicaties op naam van Cyriel Van Overbergh. Veel informatie over het auteurschap van buitenlandartikels was waarschijnlijk moeilijk te achterhalen, aangezien commentaren in *Het Volk* zelden ondertekend werden.⁸¹

Kongs situeert het blad ergens tussen het emotioneel-idealisme van *Vooruit* en het burgerlijk-nationalisme van *Gazet van Antwerpen*, aangezien *Het Volk* antimilitaristisch was ingesteld, maar anderzijds wel een gematigd patriottische bewondering koesterde voor de Belgische krijgsgeschiedenis. Antimilitaristische kritiek werd vooral uitgespeeld tegen andere naties: het Duits, Italiaans of Russisch patriottisme werd negatief beoordeeld, maar voor Belgisch patriottisme was wel ruimte. Dit thema zou wel minder aandacht krijgen dan in andere dagbladen. Ook buitenlandse politiek in het algemeen krijgt minder bladruimte in *Het Volk*, waarin vooral de grote krachtlijnen worden weergegeven. Aangezien de redactie voor minder duiding of interpretaties zorgde moest de lezer zelf een grotere inspanning leveren om een goed beeld van de situatie te krijgen. Naarmate men hier meer nieuws over ontving via de nieuwsagentschappen – vanaf begin jaren ’30 – zou men wel meer over Duitsland publiceren.⁸²

⁸⁰ DE BENS (E.) en RAEYMAECKERS (K.), *op. cit.*, pp. 327-330; KONGS (L.), *op. cit.*, pp. 18-19; LUYKX (T.), “De opinierichtingen in de Belgische dagbladpers.”, p. 227.

⁸¹ GOETHALS (E.), *op. cit.*, p. 123; LANDUYT (M.), *op. cit.*, p. 162; PEARCE (G.), *België en de Tsjechooslowaakse kwestie: de Belgische publieke opinie tegenover de zelfstandigheids-politiek en de internationale spanning (maart 1938 - maart 1939)*. Leuven, KUL, 1989, pp 187-188.

⁸² KONGS (L.), *op. cit.*, pp. 35-36, 50-55.

Aanvankelijk heerste er zoals bij de meeste dagbladen nogal wat onduidelijkheid over wat het nationaal-socialisme nu precies inhield, maar na enige tijd zou ook *Het Volk* zich krachtig afzetten tegen het nationaal-socialisme en beschreef het blad de hele opgang van het nazisme in een pessimistische sfeer. Toch was de berichtgeving tijdens de periode van de machtswissel vrij nuchter en gematigd en werden geen paniekberichten gepubliceerd. Het blad koesterde sympathieën voor het Zentrum, dat men in een 'gezocht optimisme' steunde. In de periode dat Hitler nog samen met het Zentrum regeerde was men ervan overtuigd dat het hier niet om een fascistische regering ging en dat Von Papen erin zou slagen de regering gematigd te houden. Dat het Zentrum met Hitler in zee ging werd door *Het Volk* niet als een probleem gezien, aangezien een democratische partij verplicht was de wil van de kiezer te volgen. Het blad waarschuwde wel voor een toekomst waarbij de nazi's over een meerderheid in de regering zouden beschikken. Voorlopig was men echter van mening dat Hitler wel binnen het kader van de wet zou opereren en zich minder agressief zou opstellen. Men was ook van mening dat Hitler wel resultaten zou moeten boeken, want dat Duitsland anders rijp zou zijn voor een communistische dictatuur. Men was dus nog altijd banger van uiterst links en zou dan ook niet veel problemen maken van de agressie van de nazi's jegens de communisten. Aangezien ook de joden niet echt vrienden van het katholicisme waren zou men ook hierover niet al te veel kritiek spuien. De jodenvervolging zou de schuld zijn van links, omdat de socialisten de joodse inwijking na de Eerste Wereldoorlog niet hadden tegengewerkt, zodat de joden nu ten koste van de naïeve Duitsers profiteerden en voor zedelijk verval zorgden. Toen ook de rest van de oppositie geëlimineerd werd zou *Het Volk* wel reageren. Hoewel men aanvankelijk nog geloof hechtte aan de Duitse officiële versie over de Rijksdagbrand en de repressie van de S.A., zou het blad de feiten na enkele dagen steeds verdachter vinden en zou men de verhalen etiketteren als excuses van Hitler om zijn positie te versterken. Na het verdwijnen van de persvrijheid zou redactielid Roeland het einde van de democratie in Duitsland aankondigen. Het blad zou haar kritieken echter niet in eerste plaats op het anti-democratisch karakter van het nazisme richten, maar wel op de anti-christelijke instelling van het nazisme.⁸³

De redactie van *Het Volk* nam zeker de verdediging op van de Volkenbond, maar zou zelden dieper op de problematiek rond de organisatie ingaan dan door het weergeven van een algemene appreciatie. Men bleef het fundamentele vertrouwen in de organisatie dus wel behouden en deed geen poging de structurele zwakheid van de organisatie te onderzoeken. Men ging er wel van uit dat het Verdrag van Versailles niet op alle vlakken eerlijk was geweest, en dat het verdrag toe was aan herziening.⁸⁴

Het Volk zou net zoals *De Standaard* volop de strikte neutraliteit prediken, en deze als een noodzakelijke prijs voor de vrede beschouwen. Hoewel *Het Volk* de vrije meningsuiting belangrijk

⁸³ GOETHALS (E.), *op. cit.*, pp. 75, 80, 82-84, 88-89, 95-96, 99, 115; KONGS (L.), *op. cit.*, pp. 65-66, 69-72, 81-82; LANDUYT (M.), *op. cit.*, pp. 160, 168; VAN HAVER (G.), *op. cit.*, p. 72.

⁸⁴ KONGS (L.), *op. cit.*, pp. 50-55.

vond, was het blad wel van oordeel dat gematigdheid in woord en daad zich opdrong. De krant gaat akkoord dat elke alliantie vermeden moest worden.⁸⁵

De agressie van de fascistische staten werd in *Het Volk* steeds afgekeurd. Men had felle kritiek op het Italiaanse imperialisme in Abessinië en zag de Duitse agressie als een bedreiging voor de “zedelijke en fysieke veiligheid van de Westerse beschaving”. Informatie over de reactie van het blad op de specifieke daden van Duitse agressie zijn enkel voorhanden inzake de Tsjechoslowaakse kwestie. Voor informatie over de reactie van *Het Volk* op de Duitse inmenging in de Spaanse Burgeroorlog, de *Anschluss* van Oostenrijk, de agressie ten opzichte van Polen en de eerste fase van de Tweede Wereldoorlog lijkt meer onderzoek geboden. Toch lijkt het weinig waarschijnlijk dat resultaten van zulk onderzoek ver van de klassieke verwachtingen voor een katholiek dagblad als *Het Volk* zullen af liggen.⁸⁶

Het Volk erkende de problemen in Tsjecho-Slowakije, maar keurde de ambities van Hitler in de kleine staat af. Het blad ijverde dan ook voor hervormingen, zodat Hitler geen argumenten meer zou hebben om zich met de hele zaak te bemoeien. Dit wil niet zeggen dat het blad zich niet bewust was van de mogelijkheid dat de Führer zou besluiten de Duitse Tsjechen te ‘verlossen’, zoals hij dat bij de Oostenrijkse Duitsers had gedaan. Zeker eens Praag haar goede wil had bewezen zou men van mening zijn dat Duitsland op een annexatie van Sudetenland aanstuurde. Toch bleef de krant optimistisch ingesteld en meende ze dat Tsjechische standvastigheid in combinatie met de waakzaamheid van de democratische mogendheden Hitler tot nadenken zou stemmen. Men koesterde groot vertrouwen in de verantwoordelijkheidszin van Frankrijk en Groot-Brittannië, alsook hun bereidheid om tussen te komen indien nodig. Van Overbergh zou op een bepaald moment wel stellen dat het misschien nodig zou zijn een beroep te doen op hulp van de Verenigde Staten of de Sovjet-Unie. Na de Conferentie van München zou *Het Volk* stellen dat de vrede te danken was aan de democratie: door openhartige gesprekken en een uitwisseling van gedachten was het vraagstuk opgelost. Mussolini en Hitler hadden volgens het blad duidelijk hun vredeswil laten blijken. Dit optimisme maakte echter al snel plaats voor minder rooskleurige berichten: eerst was er verontwaardiging over de Poolse opeising van Teschen en vervolgens zou men inzien dat de totalitaire staten – ook de Sovjet-Unie – een duidelijke bedreiging voor de vrede vormden, omdat ze zich boven internationale afspraken stelden en hun eigenbelang lieten primeren boven de naleving van hun overeenkomsten. Men vreesde dat een permanent directorium van vier voortaan ook de beslissingen voor de kleinere landen zou nemen en zag het als een noodzaak dat de Midden-Europese staten zich aaneensloten in een defensief verbond dat steunde op Frankrijk en Groot-Brittannië.⁸⁷

⁸⁵ VANDAMME (A.), *op. cit.*, p. 43; VERFAILLIE (J), *op. cit.*, pp. 82-89.

⁸⁶ VANDAMME (A.), *loc. cit.*; VAN HAVER (G.), *op. cit.*, pp. 137-139.

⁸⁷ PEARCE (G.), *op. cit.*, pp. 144, 187-188, 228-235.

3.2.5. Gazet Van Antwerpen

Gazet Van Antwerpen werd in 1891 gesticht als een Antwerps katholiek volksdagblad dat goedkoop moest blijven. Hoewel Kiebooms zelf meende dat het blad ook veel door werklieden en boeren werd gelezen, zou het christen-democratisch blad zich eerder richten op burgers dan op arbeiders of bedienden. De bezielers van het blad wilden het blad tot een belangrijke motor voor de Vlaamse emancipatie maken en het ideologisch profiel kristalliseerde zich rond drie begrippen: Vlaams, sociaal en katholiek. De krant was vrij strijdvaardig en nam het regelmatig op tegen de liberalen en hun spreekbuis *Het Laatste Nieuws*. Daarnaast werd er steeds speciale aandacht aan het Antwerpse stadsnieuws geschonken. Aanvankelijk ging het om een éénmansbedrijf, maar vanaf 1893 zou het blad verschijnen binnen NV De Vlijt, dat het blad in 1898 volledig opkocht. In 1896 werd ook de *Gazet Van Mechelen* gelanceerd als lokaal verkiezingsblad, en dit bleef nadien verschijnen als een regionale editie van *Gazet van Antwerpen*. Het blad haalde haar berichten onder meer bij het Nederlandse persagentschap 'De Katholieke Wereldpost', alsook bij persagentschap Belga. De meeste persberichten uit Duitsland zouden de redactie bereiken via de Katholieke Wereldpost en tot 1934 ook via de Duitse jezuïet Friedrich Muckermann. Men zou ook veel informatie uit radioberichten halen en de telex bewees zich een nuttig instrument. Ook berichten van de 'Katholieke Komiteit voor Steun aan de Vluchtelingen' werden opgenomen. *Gazet Van Antwerpen* zou altijd stelling nemen tegen extreem-rechtse opvattingen binnen én buiten België en men zou felle kritiek uiten op de pro-nazistische houding van o.m. *De Dag*. De kritiek op *De Dag* zal echter waarschijnlijk ook iets te maken hebben gehad met het feit dat *De Dag* een niet te onderschatten concurrent van *Gazet van Antwerpen* werd, wat samen met de economische crisis en gespannen politieke situatie voor dalende verkoopcijfers zorgde. In elk geval zou de leiding van het blad zo afkerig staan tegenover het nazisme dat raadvoorzitter Jozef de Hasque, directeur Alfred Somville en hoofdredacteur Louis Kiebooms na de Duitse inval weigerden hun blad te laten verschijnen onder een Duitse bezetting. Somville zou zelfs de rotatiepers onbruikbaar maken, waarvoor hij nadien de gevolgen zou moeten dragen. Ze werden allen door de Gestapo opgepakt en naar de Duitse concentratiekampen overgebracht. Jozef de Hasque zou dit niet overleven.⁸⁸

Hoewel *Gazet van Antwerpen* slechts een relatief kleine redactieploeg kende, vertaalde dit zich niet een minder diverse standpunten in het blad. Dankzij de resultaten van eerder gevoerd bronnenonderzoek was het evenwel mogelijk enkele journalisten te onderscheiden en de vinger op hun onderlinge verschillen te leggen. De buitenlandse berichtgeving was vooral het terrein van Louis Heeman, die zich onder het pseudoniem Ulios weinig polemisch opstelde en zich zelden een oordeel

⁸⁸ DE BENS (E.) en RAEYMAECKERS (K.), *op. cit.*, pp. 290-291, 391-392, 395; GHIJS (I.), *100 jaar Gazet van Antwerpen*. Antwerpen, 1991, pp. 58, 62; HEYLEN (G.) en HEYLEN-KIEBOOMS (B.), *Louis Kiebooms. Christen-democratisch journalist en politicus. Vijf jaar politieke gevangene en voorvechter van de amnestiegedachte*. Kapellen, Uitgeverij Pelckmans, 1995, pp. 54-57; KONGS (L.), *op. cit.*, pp. 17-18; MAAS (O.), *Gazet van Antwerpen: 90 jaar*. Antwerpen, De Vlijt, 1981, p. 30; SAERENS (L.), *op. cit.*, pp. 18-19, 26-27.

liet ontvallen. De berichtgeving van zijn hand kan als gematigd pro-Frans beschreven worden en de auteur was ook een verdediger van het Europese status-quo. Hij was tevens een voorstander van de Volkenbond, zodat hij in zijn optimisme niet echt op de zwakke punten van de organisatie inging. Een andere journalist die soms de buitenlandse problematiek besprak heette 'Wannes' en was ook vrij optimistisch. Hij vroeg in zijn rubriek aandacht voor problemen of standpunten die anders minder aan bod kwamen. Zo sprak Wannes zich uit tegen de these waarin Duitsland als de enige schuldige werd beschouwd. Het feit dat Wannes hier aan infiltratie van Ulios' terrein deed had te maken met het feit dat deze journalist het soms nodig vond de visie van zijn collega's over bepaalde onderwerpen te nuanceren. Aangezien Ulios de Duitse schuldthese wel aanhing en sterk anti-nazistisch was ingesteld, poogde Wannes deze visie dus enigszins te nuanceren. Ook de publicaties van Felix Morlion getuigen van antifascistische sentimenten, hoewel Morlion zijn kritiek eerder richtte op de antiklerikale uitwassen van de nazi's. Ook Friedrich Muckermann zou vooral dit antiklerikalisme bekritisieren. Hun bezwaren berustten dus eerder op de praktische uitwerking van het regime, i.p.v. op de politiek-ideologische gronden ervan. Er is ook sprake van een anonieme commentator met een fanatiek anticommunistische instelling, maar het is onduidelijk om wie dit gaat. Ca. 1935 – 1936 zou ook Eugene Winters meerwerken aan de buitenlandse berichtgeving. De redactie van *Gazet van Antwerpen* was dus, hoewel klein, wel verdeeld. Algemeen gezien zouden de opvattingen wel mooi de visie van hoofdredacteur Louis Kiebooms weerspiegelen. Het ging om een loyaal vlaamsgezind en op zedelijk-moreel vlak conservatief blad met een militant-katholieke houding. Dit uitte zich in een behoudensgezindheid op ethisch vlak, verzet tegen het communisme en nationaal-socialisme en steun aan autoritair-conservatieve regimes.⁸⁹

Aanvankelijk zou *Gazet van Antwerpen* vooral het 'socialistische' aspect van het nationaal-socialisme benadrukken. Men zag de NSDAP als een linkse partij die men op dezelfde manier als de communisten en sociaal-democraten moest bestrijden. De termen 'links' en 'rechts' werden vaak door elkaar gebruikt en dat beide stromingen onderling in conflict lagen met elkaar maakte voor *Gazet van Antwerpen* geen verschil. De vrees voor het communisme maakte de krant dus blind voor bepaalde nuanceringen. Hoewel men nog lange tijd zou benadrukken dat het communisme een groter gevaar betekende, zou *Gazet van Antwerpen* na verloop van tijd wel beseffen dat beide stromingen niet vergelijkbaar waren en zou het blad zich krachtig afzetten tegen het nationaal-socialisme als een uiterst gevaarlijke beweging. Het blad was nog altijd niet vergeten dat Duitsland ons vaderland had aangevallen tijdens de Eerste Wereldoorlog en het scepticisme ten aanzien van Hitler was zo groot dat de afkeer voor het nazisme weinig werd verhuld in het blad. De stemming was over het algemeen erg pessimistisch en *Gazet van Antwerpen* zou meer dan andere dagbladen benadrukken dat Duitsland

⁸⁹ GOETHALS (E.), *op. cit.*, pp. 123, 130; HEYLEN (G.) en HEYLEN-KIEBOOMS (B.), *op. cit.*, pp. 56, 62-63, 67; KONGS (L.), *op. cit.*, pp. 48-50; SAERENS (L.), *op. cit.*, pp. 17, 19.

ook een gevaar betekende voor België. Men vooroordeelde zowel de sociaal-economische, racistische, totalitaire, maar vooral ook antiklerikale aspecten van de nationaal-socialistische ideologie. Na scherpe kritieken van de socialistische pers op de overdreven, kleinzielige, Duitshatende instelling van het blad zou wel een iets voorzichtigere positie worden ingenomen. Men zou wel steeds milder zijn voor de nazi's wanneer zij acties ondernamen tegen de communisten of joden en men zou deze acties proberen "verklaren". Hoewel *Gazet van Antwerpen* niet echt voorstander was van de jodenvervolgingen, wou men ook niet voor de joden opkomen. Berichtgeving was vrij neutraal en de meeste aandacht ging naar het antikatholieke optreden. De kritiek van het blad baseerde zich in essentie op het afwijzen van het materialistische aspect van de nazi-ideologie die zich in de praktijk vertaalde in kerkvervolgingen. Door de overmatige aandacht voor de het antiklerikale nazi-optreden zou het dagblad de waanzin van de rassenleer niet afdoende onderkennen. Men erkende zelfs dat er een 'jodenprobleem' was en legde de schuld voor de jodenvervolgingen o.m. bij de socialisten, die er niet in geslaagd zouden zijn geweest om de joodse inwijking na de Eerste Wereldoorlog tegen te werken. Indien men kritiek had op het Duitse racisme, baseerde men dit in de eerste plaats op kerkelijke gronden. Slechts éénmaal werd de 'rassenkunde' afgewezen als een pseudo-wetenschap en als men al kritiek uitte op de jodenvervolgingen, gebeurde dit enkel wanneer er fysiek geweld werd gebruikt. *Gazet van Antwerpen* koesterde duidelijk sympathieën voor het Duitse Zentrum, maar het blad wekte vaak de schijn dat men een 'gezocht optimisme' hanteerde. Zo zal men na de verkiezingsoverwinningen voor de nazi's van begin 1933 eerder benadrukken dat Hitler nog niet op een meerderheid kon steunen, i.p.v. te klagen over de reeds aan extreem-rechts verloren stemmen. Toen Hitler de onderhandelingen met het Zentrum deed mislukken in de hoop nieuwe verkiezingen te verkrijgen stelde *Gazet van Antwerpen* dat Hitler het vooral grof speelde omdat hij er net niet zeker van was dat hij de verkiezingen zou winnen. Ulios was negatiever en stelde dat alleen wie Hitleriaans dacht nog rechten had in Duitsland en dat enkel het geweld er nog besliste. Verkiezingen zouden hier niets meer aan kunnen veranderen. Men bleef het Zentrum verdedigen en stelde dat de partij niets te maken had met de politiek van de nieuwe Duitse regering.⁹⁰

Hoewel *Gazet van Antwerpen* na de Reichstagbrand aanvankelijk nog geloof hechtte aan het communistisch complot dat de nazi's verzonnen, zou het blad enkele dagen later toch achterdochtig worden en inzien dat de situatie wel heel erg gelegen kwam voor een politieke formatie die erop uit was haar politieke tegenstanders te vernietigen. Hoe naïef de buitenlandse journalisten van *Gazet van Antwerpen* soms konden zijn bleek nogmaals toen na de Nacht van de Lange Messen als reactie in het blad stond dat men opgelucht was dat de bolsjewistische SA onderdrukt was. Opnieuw zou het blad zich pas na enkele dagen bewust worden van haar verkeerde interpretatie en werd geprotesteerd tegen de repressie in Duitsland. Naarmate de Gleichschaltung verder evolueerde zou *Gazet van*

⁹⁰ GOETHALS (E.), *op. cit.*, pp. 79-80, 69-99, 129-130; HEYLEN (G.) en HEYLEN-KIEBOOMS (B.), *op. cit.*, pp. 60-62, 64-68; KONGS (L.), *op. cit.*, pp. 61-62; LANDUYT (M.), *op. cit.*, pp. 160, 163, 168; MAAS (O.), *loc. cit.*; SAERENS (L.), *op. cit.*, p. 288; VAN HAVER (G.), *op. cit.*, p. 72.

Antwerpen het nationaal-socialisme steeds meer afschilderen als een systeem dat tegengesteld was aan de democratie en gericht op de beperking van het geluk en de vrijheid van het individu, dat helemaal ten dienste van de staat kwam te staan.⁹¹

Gazet van Antwerpen zou wel het concordaat van de Katholieke Kerk met Hitler verdedigen als de enige manier om te Kerk te redden en gematigde nationaal-socialisten de mogelijkheid te bieden tegen de extremisten te reageren. Toch gaat het hier eerder om een noodzakelijk excuus en niet echt om een ommekeer in de visie van de krant, aangezien een maand later alweer de aandacht zou gevestigd worden op de antichristelijke aspecten van het nazisme.⁹²

Trouw aan haar uitgesproken belgicistische ingesteldheid zou *Gazet van Antwerpen* de Belgische regering erg steunen bij haar zelfstandigheidsbeleid. Men behield alle kritiek voor het buitenland en verdedigde het overheidsstandpunt dat het zelfstandigheidsbeleid enkel gevoerd werd om de Belgische veiligheid te verzekeren. Aangezien *Gazet van Antwerpen* vrij royalistisch was ingesteld zou men de vorst als het sluitstuk van de nationale veiligheid, als behoeder van de vrede beschouwen. Men steunde ook het katholieke pacifistische standpunt en stelde de pers als vierde macht verantwoordelijk voor het verdedigen van de vrede. Hoewel *Gazet van Antwerpen* toegaf dat het Verdrag van Versailles onrechtvaardig was, zou het geen voorstander van een revisie zijn. Zich niet bewust van de eigen inconsequentie zou het blad echter elk Belgisch patriottisme verdedigen, terwijl men voor het buitenlandse patriottisme van vooral Duitsland, maar ook Italië en de Sovjet-Unie niets anders over had dan kritiek.⁹³

Onderzoek naar de visie van *Gazet van Antwerpen* op de buitenlandse agressie van nazi-Duitsland is tot nu toe slechts in beperkte mate aanwezig. De commentaar op het Duits-Russische niet-aanvalsverdrag was ronduit negatief. Volgens *Gazet van Antwerpen* toonde het aan 'waar landen uitkwamen waarvan de onderlinge verhoudingen niet langer werden beheerst door christelijke beginselen' en bewees het nog maar eens hoe 'rampzalig' dictatoriale en autoritaire regimes waren. Inzake de Duitse agressie op internationaal vlak stelde het blad de mateloze heerszucht van de Führer verantwoordelijk voor de dreigende wereldramp. De eliminatie van Tsjecho-Slowakije en de inval in Polen werden gezien als brutale rechtsverkrachtingen en uitingen van een zuivere expansiepolitiek, verborgen onder het mom van vermeende minderheidskwesties. Zulke zaken moesten volgens *Gazet van Antwerpen* opgelost worden door het internationaal recht i.p.v. gewelddadigheid. Vooral het feit dat opnieuw zoveel katholieken onder het nazibewind vielen vond het blad een spijtige zaak. Hoewel de grote lijnen van de visie uiteengezet in *Gazet van Antwerpen*

⁹¹ GOETHALS (E.), *op. cit.*, pp. 82-84, 89-90, 114-115.

⁹² GOETHALS (E.), *op. cit.*, pp. 96-99.

⁹³ HEYLEN (G.) en HEYLEN-KIEBOOMS (B.), *op. cit.*, pp. 66-67; KONGS (L.), *op. cit.*, pp. 34-35, 51-55, 61-62; MARTIN (D.), "De Belgische pers en Duitsland 1936-1940.", p. 769.

vrij duidelijk is, wordt niet uitgesloten dat diepgaander onderzoek eventueel nog interessante zaken kan blootleggen.⁹⁴

⁹⁴ HEYLEN (G.) en HEYLEN-KIEBOOMS (B.), *op. cit.*, pp. 64, 66-67.

3.2.6. De Standaard, De Morgenpost en Het Nieuwsblad

De *NV De Standaard* werd reeds opgericht in 1914, maar wegens de oorlogsomstandigheden werd de aanvang van de publicatie van *De Standaard* uitgesteld tot december 1918. De krant dankte haar ontstaan aan de groei van de Vlaamse beweging, aangezien deze krant opgericht werd als spreekbuis voor de katholiek-georiënteerde intelligentsia. Ook al is de groep christelijk geïnspireerd, deze overtuiging is eerder een achterliggend kenmerk dan een opgedrongen levensvisie. De krantengroep stelde zich modern op, preekte geen ultramontaanse visie en had oog voor de progressieve lijn binnen de Kerk. Aan deze roeping bleef het blad steeds trouw en het blad veroverde spoedig een vaste plaats in Vlaanderen. Lezers zouden vooral onder intellectuelen, ambtenaren en de vrije beroepen gerekruteerd worden. Het dagblad had de reputatie tot de betere dagbladen te behoren en vanwege het grote succes werd in 1921 ook een Antwerpse editie van *De Standaard*, *De Handelsbode* genaamd, gelanceerd. Het blad verschilde enkel in het Antwerpse nieuws, en de naam van het blad werd al snel in *De Morgenpost* gewijzigd omdat de naam teveel leek op de naam van het reeds bestaande katholieke *Het Handelsblad*. Vanwege de vergelijkbare inhoud is eventueel onderzoek naar de houding van dit dagblad ten opzichte van nazi-Duitsland weinig interessant. Er zijn dan ook geen sporen van zulk onderzoek teruggevonden. In 1927 verwierf politicus Gustaaf Sap de meerderheid van de aandelen van *NV De Standaard* en na diens strubbelingen met voorzitter Van Cauwelaert zou Sap in 1929 volledig meester van de krant worden. Sindsdien zou het dagblad beschouwd worden als de spreekbuis van de katholieke flaminganten van de democratische richting. Sap was een overtuigd Vlaams nationalist en dit kwam ook tot uiting in zijn krant, die naar een meer Vlaams-nationalistische strekking evolueerde en dichter bij het gematigd Vlaams-nationalisme rond Borginon zou aanleunen dan bij de Vlaams-katholieke fractie rond Van Cauwelaert. Het conflict tussen Sap en Van Cauwelaert zal hier zeker veel mee te maken hebben gehad. *De Standaard* stond ook bekend om zijn hevig anti-communisme. Vanwege zijn te harde oppositie tegen de regeringen van nationale unie onder leiding van Paul Van Zeeland en zijn steun aan Léon Degrelle zou Sap uiteindelijk uit de rechterzijde gestoten worden en werd door de Katholieke Vlaamse Volkspartij een nieuwe krant, *De Courant*, tegen *De Standaard* in gesticht. Pas in de loop van 1938 zou men Sap rehabiliteren. *Het Nieuwsblad* ontstond in 1929 vanuit het plan van Gustaaf Sap om een katholiek volksdagblad op te richten. Het blad was van bij het begin een financieel succesverhaal en fungeerde als de 'melkkoe' van de *NV De Standaard*. Volgens de statistieken van F. Baudhuin stonden *De Standaard* en *Het Nieuwsblad* in 1938 op de tweede plaats van de Vlaamse en op de vierde van de Belgische krantenlijst. Tijdens de oorlog zou de familie Sap opteren voor een aanwezigheidspolitiek en haar bladen verschenen onder de titel *Het Algemeen Nieuws*. Daardoor zou de groep na de oorlog een publicatieverbod opgelegd krijgen en

werd ze onder sekwestering geplaatst. Pas in 1946 zou de familie Sap het sekwestering af kunnen kopen zodat *De Standaard* en *Het Nieuwsblad* terug zouden kunnen verschijnen.⁹⁵

Hoewel *De Standaard* vanaf eind de jaren '20 een meer radicale maar ook meer wispelturige koers zou varen, naargelang Sap in de regering zat of niet, beschrijft Van Put *De Standaard* van de periode 1936 tot 1940 als beginselvast, met inhoudelijk grondig doordachte commentaren en steeds een eigen mening. Het blad ging diep in op elke gebeurtenis van internationaal-politiek belang, trok haar conclusies uit de feiten en baseerde zich hierop voor het formuleren van een mening, voorspellingen en eigen eisen. Ook Fontaine schrijft het blad een hoog intellectueel niveau toe, wat mede verklaart waarom het ook vooral de Vlaamse intellectuele bovenlaag bereikte. Het *Nieuwsblad* zou zich als een populistisch blad manifesteren.⁹⁶

De Standaard baseerde zich voor haar berichtgeving onder meer in grote mate op het Nederlandse persbureau voor katholieke dagbladen, de Katholieke Wereldpost. Ook berichten van Reuters, Belga, Havas en Vaz Diaz leverden veel informatie aan. Volgens Vandebuerie werd eind de jaren '20 vooral gebruik gemaakt van Reuters en deels ook Belga, gebruikte men in 1934 vooral berichten van A.P. en andere Belgische kranten of tijdschriften, en deed men in 1939 op bijna alle bronnen een beroep behalve de Amerikaanse informatiebronnen. Men nam ook veel informatie over uit andere kranten, zeker uit *Le Soir*, maar ook uit andere Nederlandse kranten. Correspondenten had men slechts in uiterst beperkte mate, zodat men vaker een beroep deed op gelegenheidsmedewerkers die zich voor hun beroep in het buitenland moesten begeven, alsook journalisten van andere kranten. Het blijft echter een probleem dat vele berichten geen bronvermelding bevatten en de identificatie van de gevonden informatie dus moeilijk blijft. Daarnaast zijn er zelden artikels terug te vinden die door de auteur ondertekend zijn. Ook inzake het onderscheiden van de opinie van het dagblad stellen zich problemen. Zo zullen correspondenten in het buitenland de neiging hebben zich aan de kant van hun gastland te scharen, wat ons tegenstrijdige standpunten oplevert. Ook wordt niet altijd een expliciet oordeel geveld, maar moeten we genoeg nemen met een niet-geëxpliciteerde goedkeuring of berichten gebaseerd op visies van anderen zonder een echte standpuntinname van het blad zelf.⁹⁷

Zoals gezegd was het meest vurige anti-communisme dus terug te vinden in *De Standaard*. Zo besteedde de krant uitgebreide aandacht aan de kerkvervolging in de Sovjet-Unie, en wanneer het

⁹⁵ DE BENS (E.) en RAEYMAECKERS (K.), *op. cit.*, pp. 288-291, 313-314; DE SCHRYVER (R.) ed., *Nieuwe encyclopedie van de Vlaamse beweging*. Tielt, Lannoo, 1998, p. 2695; DURNEZ (G.), *op. cit.*, p. 455; KONGS (L.), *op. cit.*, pp. 16-17; LUYKX (T.), "De opinierichtingen in de Belgische dagbladpers.", p. 228; LUYKX (T.), *Evolutie van de communicatiemediën*. p. 510; MARTIN (D.), *art. cit.*, pp. 768-769; VAN DEN EEDE (M.), *De Belgische Zelfstandigheidspolitiek in drie Vlaamse kranten (De Standaard, Vooruit en Het Laatste Nieuws), maart 1935-september 1939*. Gent, RUG, 1999, pp. 182-183; VAN NIEUWENHUYSE (K.), *De klauw van een papieren leeuw : een politieke geschiedenis van de krant De Standaard (1947-1976)*. Leuven, Acco, 2005, pp. 19-21.

⁹⁶ DE SCHRYVER (R.) ed., *loc. cit.*; FONTAINE (V.), *Beeldvorming in de Belgische kranten: de Duitse Jodenpolitiek tijdens het Interbellum (1933-1939)*. Brussel, VUB, 2004, s.p.; VAN PUT (M.), *op. cit.*, p. 184.

⁹⁷ DURNEZ (G.), *op. cit.*, p. 98; KONGS (L.), *op. cit.*, pp. 45-48; VANDEBUERIE (S.), *op. cit.*, pp. 37, 43, 71-72, 114.

nazi-regime begon op te komen zou de krant de verantwoordelijkheid bij links leggen, die de reactie volgens haar had uitgelokt. Hoewel de anti-linkse ingesteldheid van verschillende katholieke dagbladen ervoor zorgde dat deze bladen met meer sympathie naar de rechterzijde keken, betekende dit echter niet dat men de 'Hitlerianen' ook zou goedkeuren. In het begin zou er zelfs verwarring heersen met betrekking tot de verschillen tussen het communisme en het nationaal-socialisme. Ook al sprak *De Standaard* zich uit tegen het militair akkoord met Frankrijk en was men voorstander van handelscontacten met Duitsland, dit betekende nog niet dat men Duitsgezind was, hoewel Vlaamsgezindheid door sommigen wel als Duitsgezindheid werd gezien. Zo beschuldigde *La Nation Belge* er *De Standaard* enkele malen van een redacteur te hebben die tevens voor de Duitse pers werkte, nl. een persagentschap dat banden had met een rechtse nationalistische organisatie. Dat was ook wel zo, maar het aanleveren van berichten aan een nieuwsagentschap was op zich een weinig schadelijke praktijk en het zou fel overdreven zijn om hier te spreken over het "in dienst staan van Duitsland". Toch besloot toenmalig hoofdredacteur Jan Boon de betrokken personen wat meer naar de achtergrond te schuiven.⁹⁸

De Standaard volgde met grote belangstelling en bezorgdheid de gebeurtenissen in Duitsland. Naarmate het nazisme een grotere aanhang kreeg zou de belangstelling voor de beweging ook toenemen: men vond het belangrijk dat de lezer wist waar men mee te maken had. De berichtgeving in *De Standaard* sprak niet steeds in het voordeel van Hitler. Men gaf toe dat Versailles vrij streng was geweest voor Duitsland, dat het vredesverdrag aan herziening toe was en dat de Duitsers steun nodig hadden, maar deze sympathie voor de Duitse situatie breidde zich niet uit naar de Hitleriaanse beweging. De aanvankelijke opvatting dat de NSDAP – mits een gematigde buitenlandse politiek werd gevoerd – misschien wel dé oplossing voor de communistische dreiging kon zijn, werd al snel terug opgeborgen. Men juichte de poging van Hindenburg om de Hitleriaanse bewegingen te verbieden zelfs toe. *De Standaard* koesterde ook veel sympathie voor het Zentrum, waar men zich in een 'gezocht optimisme' achter zou scharen. Elke electorale winst van de NSDAP werd gezien als 'slechts' een bepaalde procentuele winst en men benadrukte vooral de stemmen die de nazi's niet hadden binnengehaald. Men zou het Zentrum nooit verantwoordelijk stellen voor de daden van het kabinet Hitler. Men was er zich wel van bewust welk gevaar er voor de toekomst bestond, nu de NSDAP steeds machtiger werd. Het blad zou sceptisch blijven naarmate Hitler meer macht verwierf, maar verviel met haar gematigde berichtgeving niet in een paniekstemming. Hoewel *De Standaard* zelf enorm anti-communistisch was, zou men zich afvragen waarom de Duitse massa niet verder keek en

⁹⁸ DURNEZ (G.), *op. cit.*, pp. 305-307; GOETHALS (E.), *op. cit.*, p. 45; KONGS (L.), *op. cit.*, pp. 69-72; VAN DEN EEDE (M.), *op. cit.*, p. 104.

inzag hoe tegenstrijdig sommige waarden van het nationaal-socialisme met het christelijk geloof waren.⁹⁹

Kritiek richtte zich tijdens de beginperiode van het naziregime in de eerste plaats op de vervolgingen die plaatsvonden, en minder op het totalitarisme van de beweging op zich. Hoewel men weinig positief stond ten opzichte van het concept 'dictatuur', was men van mening dat elke staat zijn eigen pad kon kiezen en dat ook de democratie niet zonder fouten was. Ondanks de vele negatieve aspecten van het nazisme zou de redactie zich dan ook niet inhouden om met lovende woorden over de positieve verwezenlijken van Hitler te schrijven. Ten opzichte van de joden stelde men zich niet uiterst antisemitisch op, maar anderzijds had men ook geen voorliefde voor de joden. Tijdens de eerste maanden van het nazibewind zou in het blad zelfs enige verbazing worden getoond voor het feit dat 'de hele wereld in ontzetting raakte doordat enkele Israëlieten een pak op hun broek hadden gekregen'. De geweldplegingen op joden kwam slechts in beperkte mate aan bod en men gaf toe dat het jodendom de katholieken wel voor een probleem stelde. Toch vond men dat het nazisme dit probleem fel overdreef en dat de schadelijke invloed van het internationale jodendom – die er volgens het blad wel was – niet zou uitgebannen worden door Duitsland, maar slechts door het geloof in Christus. Daarnaast wou men, net zoals de andere katholieke dagbladen, vooral de vervolging van de Kerk in Duitsland onder de aandacht brengen. Naarmate de belangstelling voor de joden in België groter werd zou men zich wel meer gaan identificeren met de joden als zijnde slachtoffers van hetzelfde kwaad. In 1936 werd zelfs een correspondent van *De Standaard* uit Duitsland uitgewezen omdat diens berichtgeving te negatief was voor het Duitse beleid. Doorheen de jaren '30 zou men de evolutie van de anti-joodse maatregelen in Duitsland blijven volgen, hoewel het protest hiertegen duidelijk minder sterk was dan tegen de vervolging van de Duitse Kerk. Ook de Duitse beperkingen op de persvrijheid en de eliminatie van de politieke tegenstanders van het nazisme zouden op felle kritiek stuiten. Zo reageerde *De Standaard* erg bedachtzaam op de Rijksdagbrand, het bijhorende verhaal van de nazi's, alsook de eliminatie van de S.A.. Ondanks dat het vaak moeilijk was om de ware toedracht van wat zich afspeelde in Duitsland te achterhalen door de gefragmenteerde en vervormde officiële berichten, deed men wel moeite om de vervolgingen van politieke vijanden in de berichtgeving op te nemen en gaf men uiteindelijk zeker ook negatieve commentaar op het nazisme, alsook op Vlamingen die zich door het nazisme lieten inspireren.¹⁰⁰

De Standaard was zeker een grote voorstander van het nieuwe buitenlandse beleid van België. Hoewel deze houding eigenlijk in het voordeel van Duitsland uitpakte zou het blad de zelfstandigheid van België blijven promoten en de noodzaak bepleitten van een eensgezinde volgzzaamheid ten

⁹⁹ DURNEZ (G.), *op. cit.*, pp. 307-308; GOETHALS (E.), *op. cit.*, pp. 80, 85-87, 120, 129; KONGS (L.), *op. cit.*, pp. 45-48, 69-72; LANDUYT (M.), *op. cit.*, pp. 60-62, 159-160, 163, 168; FONTAINE (V.), *op. cit.*, s.p.; VAN HAVER (G.), *op. cit.*, pp. 72, 242-245, 263-264.

¹⁰⁰ DURNEZ (G.), *op. cit.*, pp. 307-312; FONTAINE (V.), *op. cit.*, s.p.; GOETHALS (E.), *op. cit.*, pp. 45, 82-84, 98-99, 115; KONGS (L.), *op. cit.*, pp. 58-60; MARTIN (D.), *loc. cit.*; VAN HAVER (G.), *loc. cit.*

opzichte van de regeringspolitiek. De krant zou het zelfstandigheidsbeleid zelfst het liefst als een soort nieuwe neutraliteit interpreteren, waarbij België alle waarborgen die verplichtingen met zich meebrachten moest vermijden: men pleitte ervoor om het ingewortelde wantrouwen ten opzichte van Duitsland te milderen en ons land volledig van Frankrijk los te maken. Men deelde de mening van het VOS dat België door het militair akkoord met Frankrijk eenzijdig verbonden was aan Frankrijk en in de Franse verdedigingsmachine werd ingeschakeld, wat meteen het risico op betrokkenheid in een oorlog sterk vergrootte. Ook lang na het in werking treden van het nieuwe Belgische beleid zou veel kritiek worden geuit op de Franse pers, die de Belgische onafhankelijkheid in gevaar zou brengen. Men zou de campagne van VOS dan ook intensief steunen en nam pas genoegen met het regeringsbeleid toen het militaire akkoord met Frankrijk volledig was opgezegd. Onze verhouding tot Groot-Brittannië was volgens de redactie van *De Standaard* minder problematisch. Hoewel er bij sommige redactieleden ook stemmen opgingen om volledig te verzaken aan de verplichtingen in het kader van de Locarnoverdragen en een radicale neutraliteit in acht te nemen – een houding die vooral vlak na de wederbezetting van het Rijnland aanhang zou kennen –, zou de officiële lijn van het blad het principe van de collectieve veiligheid wel blijven verdedigen. Men bleef trouw aan de Volkenbondsverplichtingen en de internationale organisatie zou volgens het blad in de toekomst nog een belangrijke rol spelen bij het waarborgen van de gemeenschappelijke veiligheid. Toch zou het land moeten vermijden enige schijn op te wekken dat het betrokken zou zijn bij een anti-Duitse coalitie en was dit volgens *De Standaard* de enige manier om België buiten een oorlog te houden. De redactie van het blad was dan ook enorm opgetogen na de formele waarborgverklaringen van zowel Duitsland, Frankrijk als Groot-Brittannië. Toch bleef men van mening dat men waakzaam moest blijven. Hoewel het wantrouwen algemeen was moesten vooral de Volkenbond en Frankrijk het ontgelden; het vertrouwen in de Duitse garanties bleef nog behouden tot kort voor de Belgische betrokkenheid in de Tweede Wereldoorlog. Jef Rombouts stelde inzake de landsverdediging dat onze defensieve strategie zowel op onze zuid- als oostgrens moest gericht zijn, aangezien Duitsland volgens hem toch enkel geïnteresseerd was in oostelijke expansie, dat de kans dat Frankrijk het doortochtrecht gewoon zou nemen in zijn ogen niet zo onrealistisch was, alsook dat een onafhankelijke opstelling een evenwichtige landsverdediging vereiste.¹⁰¹

Wat het blad wel belangrijk vond was economische relaties met alle partijen onderhouden. Als men confrontatie tussen het democratische en het totalitaire blok wou vermijden moest men naar samenwerking streven. Het zelfstandigheidsbeleid was op deze manier eigenlijk ook deels een mantel om de bestaande contacten met vooral Duitsland te kunnen voortzetten.¹⁰²

¹⁰¹ DURNEZ (G.), *op. cit.*, p. 444; MARTIN (D.), *loc. cit.*; PROVOOST (G.), *op. cit.*, pp. 302, 383-384; VAN DEN EEDE (M.), *op. cit.*, pp. 26, 29-35, 48, 76-79, 81, 91-94, 125-133, 142-143, 159-160, 178-179; VAN PUT (M.), *op. cit.*, pp. 34, 148, 177, 184.

¹⁰² VAN HAVER (G.), *op. cit.*, pp. 242-245.

Na de Ansluß zou *De Standaard* het Belgische zelfstandigheidsbeleid nog hardnekkiger verdedigen en naarmate de tijd vorderde zou men er steeds meer van overtuigd worden dat België het juiste pad was ingeslagen. Het vertrouwen in de Volkenbond brokkelde langzaam maar zeker af en de machteloze houding van de organisatie was volgens *De Standaard* te wijten aan het internationaal wantrouwen dat de Volkenbond had verhinderd haar positieve principes uit te werken. Men had dan ook felle kritiek op de onwil van de democratische mogendheden – vooral Frankrijk – om zelf de ontwapeningsafspraken na te komen. De organisatie had zelf het doodvonnis van het sanctiesysteem van de collectieve veiligheid getekend en de vrede kon niet langer beveiligd worden doorheen dit principe. Maar ook al had de Volkenbond haar onmacht bewezen, de mogelijkheden van de kleinere staten bleven volgens het blad nog altijd bestaan, mits heel wat voorwaarden. De krant stond dan ook positief ten opzichte van de initiatieven van andere kleine Europese staten om onderling samen te werken in functie van de Europese vrede. Zelfs een militaire samenwerking met Nederland – iets waar het blad in de beginfase van de zelfstandigheid niet van wilde weten – werd plots al een veel beter idee. Tegelijk was het volgens het blad van groot belang dat België niet zomaar in eender welke strafexpeditie kon worden ingeschakeld, zonder dat het er zelf iets over te zeggen had. Men schaarde zich dan ook achter het initiatief van meerdere Oslostaten om het sanctiemechanisme van de Volkenbond een facultatief karakter toe te kennen. Een hernieuwde internationale samenwerking vanuit een onafhankelijke positie zou dus tegemoetkomen aan beide doelen die het Belgisch buitenlands beleid zich stelde: België buiten de oorlog houden én de Europese vrede bevorderen.¹⁰³

Zoals gezegd stond *De Standaard* dus achter de onafhankelijkheidspolitiek van de Belgische regering. Men wilde om het even welke alliantie liefst vermijden. Maar hoe stond *De Standaard* ten opzichte van het vraagstuk van de morele neutraliteit? Het blad bevond zich in het neutralistische kamp en meende dat, hoewel het individueel geweten zijn rechten behield, de berichtgeving niet bedolven mocht worden onder een lawine van sympathiebetuigingen voor een bepaalde partij. De regering had het recht tegen al wie de neutraliteit in dat opzicht in gevaar bracht op te treden, aldus *De Standaard*. De krant trok de politieke neutraliteit dus door tot een geestelijke neutraliteit, wat ook rechtse bladen zoals *Volk en Staat* en *Le Pays Réel* deden. Het feit dat het blad zulk een Vlaams-nationalistische koers vaarde onder Gustaaf Sap, en het feit dat de strikte neutraliteit, een sterk anti-Franse instelling én economische banden met Duitsland zo fel verdedigd werden – wat zeker in de kaart van Duitsland speelde –, bezorgden het blad al gauw een deutschfreundliche reputatie. Het is echter onhoudbaar *De Standaard* als een Duitsvriendelijk blad te bestempelen: het feit dat de redactie er eerlijk van overtuigd was dat een strikte neutraliteit het enige was dat België kon vrijwaren van

¹⁰³ KONGS (L.), *op. cit.*, pp. 32-33; LE ROY (M.), *Het Italiaanse fascisme in de Belgische pers (1919-1940) aan de hand van politieke prenten*. Gent, RUG (R. Van Eenoo), 1996, pp. 62-65; VAN DEN EEDE (M.), *op. cit.*, pp. 76-79, 91-94, 142-143, 159-160, 166-170, 176; VAN PUT (M.), *op. cit.*, pp. 93-94, 118, 148, 177.

oorlog, maakte nog niet dat de krant de ideeën en de politiek van de nazi's goedkeurde. Wie dit beweert heeft de berichtgeving in de toenmalige *De Standaard* te selectief gelezen. Er werden vaak genoeg kritische bijdrages gepubliceerd, en de felle kritiek op de Duitse vervolging van de Kerk kan hiervan mee getuigen. Durnez stelt dat *De Standaard* zich bij de beoordeling van de internationale situatie vaak ook voor een groot deel liet leiden door kerkelijke motieven. Zo zou de Ansluß scherper veroordeeld zijn omdat het ging om de eliminatie van een staat die was gebaseerd op katholieke en corporatistische principes. Toch zou het blad zich tijdens de schemeroorlog beperken tot het publiceren van officiële berichten zonder daaraan een oordeel of enige sympathiebetuiging aan het adres van Polen te koppelen. Het is ook een feit dat vele advertenties van Duitse afkomst hun weg naar de krant vonden, hoewel dit van veel dagbladen gezegd kan worden. Er is tevens bekend dat vertegenwoordigers van de krant naar Duitsland zijn afgereisd, maar of er onderlinge contacten waren is niet met zekerheid te zeggen.¹⁰⁴

Vanaf 1935 zou de angst voor een nieuwe oorlog geleidelijk aan intenser worden. Terwijl *De Standaard* nog vrij koel reageerde op de herbezetting van het Rijnland in maart 1936 – ook al betekende dit een ernstige schending van het Verdrag van Versailles – was de reactie van de Belgische pers op de Italiaanse inval in Abessinië reeds uiterst negatief. De motivaties hiervoor waren in het algemeen de principiële afwijzing van fascisme en geweldpolitiek, de vrees dat hieruit een internationaal conflict zou ontstaan, en bij de meer vooruitstrevende groepen ook anti-koloniale gevoelens. *De Standaard* zette zich fel af tegen de Italiaanse 'oorlogsmoraal', de vernietiging van een onafhankelijke staat en was steeds voorstander van sancties voor staten die het grondgebied van andere staten schonden. Ook na het Verdrag van Lateranen zou men kritisch blijven voor het regime van Mussolini. Toen de Volkenbond er niet in slaagde Italië ernstig te sanctioneren en Italië haar doelstellingen in Abessinië kon verzilveren zou *De Standaard* reeds vragen stellen bij de doelmatigheid van de Volkenbond. Als Italië haar zin kon doen zou dat een gevaarlijk precedent zijn waaruit Duitsland misschien de verkeerde conclusies zou trekken. Ook uit de Spaanse burgeroorlog zou de krant afleiden dat België er goed aan deed een onafhankelijkheidspolitiek te voeren en het blad steunde het non-interventiebeleid van de regering. De berichtgeving kreeg men toen hoofdzakelijk via nieuwsagentschap Belga, dat een selectie uit de berichten van buitenlandse nieuwsagentschappen maakte. In deze periode wou men geen tijd verliezen en werden alle berichten chronologisch gezet om ze zo snel mogelijk van de persen te kunnen laten rollen. Het redactionele overzichtsartikel dat hier meestal werd bijgevoegd kon enkel de standpunten van de krantenleiding volgen, dissidenten werden niet aanvaard. De krant besteedde veel aandacht aan het Spaanse conflict en haar mening kwam in de berichtgeving duidelijk naar voren: *De Standaard* koos vanwege haar virulent anti-

¹⁰⁴ DURNEZ (G.), *op. cit.*, pp. 444-452; MARTIN (D.), *loc. cit.*; VANDAMME (A.), *op. cit.*, pp. 37-38, 60; VERFAILLIE (J.), *loc. cit.*

communisme de kant van Franco en zag de hand van Moskou achter alles wat in Spanje gebeurde. Van neutrale berichtgeving was geen sprake: men legde steeds de nadruk op de gruwelen van de Spaanse roden en er werd met beschuldigende vinger gewezen naar alles wat links was. De echte dreiging ging niet uit van het nazisme, maar van een mogelijk links blok. Om een dam tegen dit gevaar te kunnen opwerpen en een Spaanse scenario in de rest van Europa te vermijden was er nood aan een 'rechts blok'. Deze houding werd de krant vooral door *Vooruit* heel erg kwalijk genomen. Stadeus slaagde er niet in deze positionering van *De Standaard* in het Spaans conflict terug te vinden in de cartoons die zij onderzocht, en leidde uit haar onderzoek af dat het blad geen partij koos. Dit toont nog maar eens aan hoe onbetrouwbaar onderzoeksresultaten zijn die enkel gebaseerd worden op cartoons.¹⁰⁵

De Ansluß van Oostenrijk kon op een heftigere reactie rekenen van de geshockeerde *De Standaard*, aangezien het hier ging om de eliminatie van een staat met een sterk katholiek profiel. De vraag hoe ver het Duitse imperialisme zou reiken zorgde voor een ongemakkelijke houding. De Volkenbond werd voor de zoveelste keer het graf ingedragen en Versailles werd met schuld beladen. Toen de Sudetenkwestie zich stelde zou *De Standaard* de situatie beoordelen als een intern-politiek en moreel probleem, ook al erkende men dat er een internationale dimensie en ook internationaal-strategische gevolgen aan het probleem verbonden waren. Men begreep de volksnationalistische overwegingen van de Sudeten-Duitsers en erkende hun zelfbeschikkingsrecht. De redactie van *De Standaard* oordeelde dat als Tsjecho-Slowakije wilde vermijden dat de Sudeten zich zouden afscheuren, dat men maar initiatieven moest nemen om aan de grieven van de klagende bevolkingsgroep tegemoet te komen. Aanvankelijk zou men Frankrijk ook verwijten dat het zo sterk vasthield aan Tsjecho-Slowakije als een onderdeel van de Franse omsingelingsstrategie. Naarmate de kwestie vorderde zou *De Standaard* echter niet langer de goede bedoelingen van Frankrijk en Groot-Brittannië in twijfel trekken. Men begreep dat de democratische grootmachten de Duitse agressie wilden tegengaan en sprak zich dan ook positief uit ten opzichte van de bemiddelingspogingen van Runciman. Het blad zou besluiten dat Groot-Brittannië de touwtjes nog stevig in handen had. Wanneer de kwestie steeds langer aansleepte zou de krant wel ongeduldiger worden en oordelen dat de Tsjechische regering nu maar eens toegevingen moest doen. Hoewel men nog steeds bereid was krediet te verlenen aan de vredeswil van Hitler, zou men toch op de hoede blijven voor zijn bedoelingen. Toen de kwestie uiteindelijk besloten werd op de Conferentie van München zouden de reacties opluchting uitstralen. Men stelde dat de vrede te danken was aan Chamberlain en de realiteitszin van Daladier en Mussolini, terwijl Hitler op minder sympathie kon rekenen en zijn zuivere bedoelingen in twijfel werden getrokken. Men maakte zich ook meteen zorgen over het lot van de katholieken in het pas aangehechte gebied. De internationale toestand zou vanaf nu

¹⁰⁵ DURNEZ (G.), *op. cit.*, pp. 313-318; LE ROY (M.), *op. cit.*, p. 107; STADEUS (M.), *De vooravond (1937-1940) van Wereldoorlog II in de cartoons*. Gent, RUG, 1999, p. 49; VAN HAVER (G.), *op. cit.*, pp. 137-139; VAN DEN EEDE (M.), *op. cit.*, pp. 57-67.

geïnterpreteerd worden als zijnde onder de controle van een 'directorium van vier', en niet langer in de geest van het Verdrag van Versailles. Men hoopte wel op de constructie van een nieuw verdrag ter vervanging van Versailles en een vernieuwd systeem van collectieve veiligheid. Wel werd de bezorgdheid van een Londense correspondent gedeeld, wanneer deze zijn twijfels uitsprak over de vraag of de vrede dankzij de regeling te München nu echt gered was. Na de aanvankelijke opluchting zou al gauw kritiek geuit worden op de laksheid en het appeasementbeleid van de democratische mogendheden, iets wat ook blijkt uit de door Stadeus onderzochte cartoons. Dat de angst voor een nieuw conflict niet uit de lucht gegrepen was werd al snel duidelijk toen de restanten van Tsjecho-Slowakije verder werden ingepalmd. Het wantrouwen vanwege *De Standaard* jegens Duitsland werd alleen maar groter en de nieuwe agressie zou door het blad worden afgedaan als een daad van eenvoudig imperialisme. Hitler had zijn woord gebroken en beperkte zich niet langer tot de bescherming van de eigen volksgenoten. Hij kon zich dus niet langer beroepen op het zelfbeschikkingsrecht der volkeren. Dat de acties zo snel hadden plaatsgevonden bewees alleen maar over welke capaciteiten het Duitse leger beschikte, iets wat de redactie van *De Standaard* weinig vreugdevol stemde. De gebeurtenissen in Tsjecho-Slowakije moesten de Belgen tot nadenken stemmen en hen motiveren hun ongebonden politiek, als enige middel om de vrede voor ons land te bewaren, vol overtuiging voort te zetten. *De Standaard* riep haar lezers dan ook op niet te stemmen voor partijen die het land in de armen van Frankrijk of Duitsland wilden drijven.¹⁰⁶

Verder werden geen onderzoeksgegevens meer gevonden over de houding van *De Standaard* naar aanleiding van de Duitse agressie tegenover Polen, een onderwerp waarover bijkomend onderzoek dus interessant kan zijn. Wel bekend is dat *De Standaard* zich tijdens het eerste oorlogsjaar nog ontgoocheld uitsprak over de schending van de Noorse neutraliteit door Groot-Brittannië, alsook de schending van de Deense en Noorse onafhankelijkheid door Duitsland. Inzake het Britse optreden stelde het blad dat deze gebeurtenis een diepe indruk zou achterlaten bij de neutrale landen. Nadat de geallieerde expeditie in Noorwegen op een mislukking uitliep zou *De Standaard* zich onthouden van elke commentaar.¹⁰⁷

We kunnen besluiten dat de houding van *De Standaard* tegenover de Duitse dreiging relatief goed onderzocht werd. Afgezien van enkele kwesties die een ruimer onderzoek vragen zoals de houding van *De Standaard* tegenover de Poolse kwestie, alsook het Duits-Russisch niet-aanvalspact, is bijkomend onderzoek geen noodzaak. Een case-study die wel interessant zou zijn is de confrontatie van de anti-communistische instelling van *De Standaard* met het monsterverbond tussen Duitsland en de Sovjet-Unie. Over *Het Nieuwsblad* daarentegen werden geen onderzoeksresultaten teruggevonden.

¹⁰⁶ DURNEZ (G.), *op. cit.*, pp. 444-452; PEARCE (G.), *op. cit.*, pp. 138-140, 153-155, 184-185, 223-228; STADEUS (M.), *op. cit.*, p. 88; VAN DEN EEDE (M.), *op. cit.*, pp. 166-170; VAN HAVER (G.), *op. cit.*, pp. 240-241; VAN PUT (M.), *op. cit.*, p. 118; VERFAILLIE (J), *loc. cit.*

¹⁰⁷ VANDAMME (A.), *op. cit.*, pp. 61-69.

Tenzij het blad inhoudelijk weinig van *De Standaard* verschilde – wat te betwijfelen is aangezien het blad zich op een heel andere doelgroep richtte – kan een krantenonderzoek naar dit dagblad een interessante aanvulling voor dit onderzoeksdomein vormen. *De Morgenpost* verschilde zoals gezegd enkel inzake het regionale nieuws van haar moederblad *De Standaard*, wat verder onderzoek met betrekking tot deze thematiek onnodig maakt.

3.2.7. Het Belang van Limburg

Met de bedoeling een katholiek opinie- en informatieblad op te richten werd in 1933 *Het Belang van Limburg* gelanceerd. Reeds eind 19de eeuw had de familie Theelen het leven gegeven aan verschillende weekbladen, en deze werden nu uiteindelijk verenigd in één dagblad. Het blad profileerde zich als sociaal, Vlaams en christelijk, maar kenmerkte zich in de praktijk door eerder gematigde standpunten. Een belangrijk aspect was de regionale ingesteldheid van het blad, wat het blad het nadeel bezorgde dat het moeilijk kon uitbreiden in andere provincies, maar er ook voor gezorgd heeft dat een quasi-monopoliepositie in de provincie Limburg werd bereikt. De leiding van het dagblad wenste dan ook dat *Het Belang van Limburg* als dominerend regionaal dagblad in Limburg alle standen zou verdedigen. De krant speelde een belangrijke rol in de uitbouw van het ACW in Limburg. *Het Belang van Limburg* werd een succes en zou sinds haar ontstaan een constante groei kennen. Frans Theelen weigerde het blad te laten verschijnen tijdens de Duitse bezetting, zodat *Het Belang van Limburg* pas na de oorlog terug zou verschijnen.¹⁰⁸

Onderzoek naar de houding van *Het Belang van Limburg* inzake de Duitse dreiging in de jaren '30 is tot nu toe quasi onbestaande. Uit de bemerking dat het om een blad ging dat alle standen wou vertegenwoordigen en dus vooral gematigde standpunten innam, kunnen misschien enkele voorzichtige conclusies getrokken worden, maar deze zouden waarschijnlijk weinig meer dan voorbarig zijn. Een uitgebreid krantenonderzoek omtrent dit onderwerp is in dit geval dus geen overbodige luxe.

¹⁰⁸ DE BENS (E.) en RAEYMAECKERS (K.), *op. cit.*, pp. 402-403, 407; LUYKX (T.), “De opinierichtingen in de Belgische dagbladpers.”, pp. 227-228; LUYKX (T.), *Evolutie van de communicatiemedia*. p. 512; VANDENDRIESSCHE (H.), *Het Belang van Limburg: gisteren, vandaag en morgen*. Gent, RUG, 2001, pp. 4-10.

3.3. De liberale dagbladpers

Geen enkele liberale krant fungeerde als spreekbuis voor de Liberale partij. Op sociaal-economisch vlak waren alle liberaal geïnspireerde titels behoudsgezind, en ook anti-klerikalisme was een kenmerk van de liberale pers. Luykx spreekt in zijn overzicht van de opinierichtingen in de Belgische dagbladpers over *Het Laatste Nieuws* en *De Nieuwe Gazet* als de enige twee Nederlandstalige liberale titels. Tijdens het interbellum weken beide kranten wel sterk van elkaar af in hun houding met betrekking tot de Vlaamse Beweging. Terwijl *Het Laatste Nieuws* een vurig voorvechter werd van de realisatie van het Vlaamse minimumprogramma, stond *De Nieuwe Gazet* eerder afzijdig en vijandig ten opzichte van dat programma. In zijn “*Evolutie van de communicatiemedia*” neemt Luykx echter ook nog de *Gazet van Gent* in zijn overzicht van Nederlandstalige liberale dagbladen op. Over dit eeuwenoude dagblad, dat reeds sinds 1667 bestond en pas in 1940 verdween, is echter weinig informatie terug te vinden.¹⁰⁹

De liberale partij was aanvankelijk overal vrij eensgezind over en helemaal voorstander van samenwerking met Frankrijk, gekoppeld aan de militaire versterking van het land. Op deze manier kwam men tegemoet aan de Waalse vrees dat Wallonië zou worden opgeofferd bij een Duitse inval. Toch zou de ongerustheid onder de liberalen over de situatie in Duitsland erg toenemen, zeker na de herbezetting van het Rijnland. Een aanvankelijk getemperd enthousiasme over de Volkenbond – men wou zich geen illusies koesteren – maakte al gauw plaats voor meer pessimisme. Aangezien de Volkenbond steeds minder garanties leek te kunnen bieden zocht men oplossingen om de eigen veiligheid te waarborgen. Hier verdween de eensgezindheid onder de liberalen gedeeltelijk en terwijl de Waalse liberalen de samenwerking met Frankrijk bleven verdedigen zou de liberale partij zich uiteindelijk wel uitspreken ten voordele van de zelfstandigheid. Daarbij kwam dat België zich niet kon permitteren te ontwapenen, aangezien Duitsland herbewapende. De liberalen spraken zich wel uit tegen elke vorm van censuur, en zagen de neutraliteit liever beperkt tot het politieke niveau. Algemeen bekeken kunnen we dus wel stellen dat de interne tegenstellingen in de liberale vleugel minder uitgesproken zijn dan dit in andere vleugels het geval was.¹¹⁰

De aandacht van de liberale pers voor de internationale toestand stond volgens Wynant echter niet in verhouding tot de aandacht die de liberale partij aan de situatie schonk. De liberale partij stond volgens haar relatief onverschillig tegenover de buitenlandse politiek.¹¹¹

¹⁰⁹ LUYKX (T.), “De opinierichtingen in de Belgische dagbladpers.”, p. 229; LUYKX (T.), *Evolutie van de communicatiemedia*, p. 517.

¹¹⁰ COOLSAET (R.), *op. cit.*, p. 271; VAN DEN EEDE (M.), *op. cit.*, p. 183; VERFAILLIE (J), *op. cit.*, pp. 98-104; WYNANT (A.), *op. cit.*, pp. 133-138.

¹¹¹ WYNANT (A.), *op. cit.*, p. 178.

3.3.1. Het Laatste Nieuws

Het Laatste Nieuws verscheen voor het eerst als een electoraal dagblad voor de parlamentsverkiezingen van 1888. Na deze verkiezingen zou slechts één van de initiatiefnemers – Julius Hoste – het project verder zetten, en hij trok meteen de kaart van een populaire titel. Als volkskrant – die aanvankelijk een vrij grote verspreiding in Brussel kende – werd *Het Laatste Nieuws* een groot succes, vooral onder geschoolde arbeiders en middenstanders. Onder invloed van Hoste's gelijknamige zoon zou het blad steeds meer richting een algemene informatiekraant met speciale aandacht voor sportnieuws evolueren. Dit bleek een succesformule die de kraant een gestage groei zou opleveren. Het blad had een liberaal, Vlaams, humanistisch en ook antiklerikaal profiel, maar was minder strijdbaar dan de Antwerpse *De Nieuwe Gazet*. Het dagblad valt te beschouwen als de spreekbuis van de meerderheid der vrijzinnige flaminganten en zou daarom vaak het mikpunt van de katholieke pers worden. Hoewel het hier niet om een spreekbuis van de liberale partij ging zou het blad in de meeste zaken de partijvisie volgen. *Het Laatste Nieuws* werd al gauw de derde titel op de markt en volgens de statistieken van F. Baudhuin bekleedde het blad, na een grote stijging van het aantal lezers in de jaren '30, in 1938 reeds de eerste plaats van de Vlaamse en de tweede van de Belgische krantenlijst. Tijdens de Tweede Wereldoorlog zou het blad als een 'gestolen kraant' blijven verschijnen, waardoor de publicatie na de oorlog snel kon hervat worden. *Het Laatste Nieuws* sprong langs vrijzinnige kant onafgebroken in de bres voor de Vlaamse belangen. De belangrijkste journalisten die voor dit dagblad in de behandelde literatuur naar voren kwamen waren Professor Glaser, onder het pseudoniem Erasmus, maar ook Marcel Stijns en Robert Peeters. De berichtgeving in *Het Laatste Nieuws* zal nooit belangrijke gebeurtenissen overslaan en de politieke situatie in Duitsland werd op een duidelijke manier geschetst. Het werk van Glaser getuigt volgens Goethals van een klaar politiek doorzicht voor wat de gebeurtenissen in Duitsland betreft. Hij zou nooit extreme stellingen innemen, doch wel het gevaar dat de nazi's voor Europa betekenden benadrukken. Opvallend is dat Glaser vaak een relatief juiste interpretatie van de feiten kon bieden en dat *Het Laatste Nieuws* tijdens het Interbellum een goede keuze was indien men op een objectieve en degelijke manier op de hoogte wou blijven van de internationale gebeurtenissen. Goethals insinueert dat dit misschien ook te maken heeft met het feit dat deze kraant zich het minst geëngageerd voelde en het nazisme afzwoer vanuit het gezonde verstand, en niet vanuit bepaalde religieuze of politieke dogma's.¹¹²

Inzake de opkomst van het nationaal-socialisme in Duitsland zal *Het Laatste Nieuws* aanvankelijk weinig verschil zien tussen deze stroming en het communisme. Vanwege de anti-communistische

¹¹² DE BENS (E.) en RAEYMAECKERS (K.), *op. cit.*, pp. 343-344, 349-350; DURNEZ (G.), *op. cit.*, p. 455; FONTAINE (V.), *op. cit.*, s.p.; GOETHALS (E.), *op. cit.*, pp. 123, 128; LUYKX (T.), "De opinierichtingen in de Belgische dagbladpers.", p. 228; VAN DEN EEDE (M.), *op. cit.*, pp. 27-29.

instelling van het dagblad is het dan ook niet verwonderlijk dat men reeds van bij het begin een waarschuwend houding ten opzichte van de situatie inneemt. Men ziet Hitler al gauw als een gevaar en waarschuwt voor de gevaren van een onverschillige houding en de mogelijkheden van een nieuwe oorlog als de Duitse democratie in gevaar komt. De kritiek op Hitler zal dan ook niet lang uitblijven en *Het Laatste Nieuws* zou reeds vroeg aanklagen dat Hitler de buitenlandse politiek als uitlaatklep voor de Duitse binnenlandse problemen wou gebruiken, alsook dat Hitler zich onredelijk opstelde ten opzichte van zijn tegenstanders, die hij tot zijn zondebokken zou maken. Eens de politieke tegenstanders effectief geëlimineerd werden zou *Het Laatste Nieuws* ook meteen haar afschuw uitdrukken. Maar het liberale blad leverde niet alleen maar kritiek op Hitler: ook het feit dat veel Duitsers enthousiast leken te zijn en maar weinigen treurden om te teleurgang van de democratie, alsook dat nergens in Duitsland een ernstig algemeen verweer tegen het nazistische schrikbewind opstond, stuitte op veel onbegrip. De electorale vooruitgang van de NSDAP wijtte *Het Laatste Nieuws* aan de “veranderingen” die Hitler beloofde. Op dit moment was men er nog van overtuigd dat Hitlers tactieken op internationaal vlak op een sterke oppositie zouden stuiten.¹¹³

Het Laatste Nieuws nam een humanistische houding aan inzake de internationale situatie en verdedigde de morele waarden van de vrede in deze periode van angst en nationaal eigenbelang. Toen de strijd van het VOS voor een loskoppeling van Frankrijk nog volop aan de gang was zou *Het Laatste Nieuws* zich vrij redelijk opstellen. In de context van de internationale herbewapening pleitte het blad voor een internationaal evenwicht op het vlak van bewapening, leek het de krant geen goed idee om de dienstplicht in België te beperken en was het blad eerder te vinden voor een versterking van de Belgische defensie. Een zelfstandig statuut had immers geen enkele zin als België niet voor de eigen veiligheid kon instaan, zeker vanwege de delicate geografische ligging van het land, meende *Het Laatste Nieuws*. Hoe belangrijk België voor de Europese grootmachten was zou trouwens duidelijk blijken uit de reacties van die grootmachten eens België haar koerswisseling zou aankondigen. Daarom was de beste optie een zelfstandig ingericht leger gekoppeld aan een zelfstandige buitenlandse politiek, echter wel binnen het kader van de Volkenbond en de Locarno-akkoorden. Op een bepaald moment klonk bij het blad zelfs het idee dat men een eigen opgedreven defensie eventueel ter beschikking van de Volkenbond kon stellen. Ook stelde men zich minder paranoïde op tegenover Frankrijk en pleitte de redactie dat het niet nodig was om achter elke vorm van militaire politiek de hand van Frankrijk te zien. Het extremisme van de VOS-campagne werd dan ook aangeklaagd. Men geloofde niet dat het Belgisch leger ooit ten dienste van Frankrijk zou komen te staan en nam de regering op haar woord wanneer gesteld werd dat het militaire akkoord met Frankrijk eigenlijk reeds lang was opgeslorpt door de Locarno-akkoorden. Toch zal men positief reageren op de Frans-Belgische briefwisselingen die het Frans-Belgisch militair akkoord van alle dubbelzinnigheden moest ondoen. Alleszins was het dagblad voorstander van meer eensgezindheid

¹¹³ GOETHALS (E.), *op. cit.*, pp. 45, 51-52, 76-77, 79, 85-87, 89, 115.

tussen Vlamingen en Walen, aangezien men er van overtuigd was dat als de eendracht der Belgen verloren ging het land een heel stuk zwakker zou staan en de Belgische zelfstandigheid naar het buitenland toe niet geloofwaardig zou overkomen. Binnenlandse twisten zouden het land de oorlog in kunnen drijven en ook het onderlinge geruzie tussen andere dagbladen zoals *De Standaard* en *Vooruit* zou veroordeeld worden door *Het Laatste Nieuws*.¹¹⁴

Het Laatste Nieuws benadrukte dus zeker de noodzaak van internationale samenwerking. Wat men wel als een gevaar zag was het akkoord dat Frankrijk met de Sovjet-Unie had gesloten, aangezien het absoluut moest vermeden worden dat Frankrijk zou eisen over Belgisch grondgebied te mogen marcheren. Ook de interne moeilijkheden en tegenstellingen in Frankrijk maakten de situatie een heel stuk minder voorspelbaar. Dus hoewel *Het Laatste Nieuws* aanvankelijk minder goed inzag welke consequenties het Belgische zelfstandigheidsbeleid met zich zou meebrengen en in het begin dus vrij voorzichtig reageerde op de toespraak van minister Spaak, stond men uiteindelijk wel positief tegenover dat beleid. Sterker nog: na de toespraak van Leopold III zou men zien dat het beleid een meer officieel karakter kreeg, en kreeg het blad het gevoel dat haar standpunt ook daadwerkelijk in het beleid tot uiting kwam. De zelfstandigheid werd door *Het Laatste Nieuws* echter minder strak geïnterpreteerd en sloeg voor de krant op het feit dat België geen eenzijdige verbintenis mocht aangaan of geen voorkeur mocht laten blijken voor deze of gene extremistische ideologie. Het blad maakte dus een duidelijk onderscheid tussen de gevoerde zelfstandigheidspolitiek en een neutraliteitspolitiek. Hoewel het de bedoeling was dat België met alle buurlanden goede betrekkingen onderhield, was het België nog steeds toegestaan om vrij te kiezen welke diplomatieke partners men voor welke aangelegenheden zou contacteren. Diplomatieke contacten bleven dus wel een optie en het blad zou ook altijd het belang van economische banden blijven benadrukken. Voorlopig zag men er dus nog geen graten in om een zelfstandige politiek te verenigen met solidariteit in het kader van de Volkenbond. Beiden waren combineerbaar volgens *Het Laatste Nieuws*, maar België moest wel alle eenzijdige allianties vermijden.¹¹⁵

Als reactie op de terugtrekking van Hitler uit de Locarno-akkoorden zou *Het Laatste Nieuws* zich beperken tot niet meer dan een louter feitenrelaas. Men meende dat normale besprekingen met Duitsland onmogelijk waren.¹¹⁶ Wanneer Hitler in zijn rijksdagrede de lage landen waarborgen beloofde werd deze verklaring door het blad heel wantrouwig onthaald, vanwege de vaagheid van zijn beloftes. Pas met de formele waarborgverklaring die later in 1937 volgde zou *Het Laatste Nieuws* zich tevreden stellen. Ook de garanties van Frankrijk en Groot-Brittannië, die geen wederkerige garanties van België eisten, alsook de afronding van de Belgische militiewet en de bekroning van de

¹¹⁴ VAN DEN EEDE (M.), *op. cit.*, pp. 27-29, 38-41, 48, 70-72, 80-81, 100-105, 116-117, 157; VAN PUT (M.), *op. cit.*, pp. 34, 94, 118-119, 148, 179-181.

¹¹⁵ PROVOOST (G.), *op. cit.*, pp. 383-384; VAN DEN EEDE (M.), *op. cit.*, pp. 27-29, 38-41, 80-81, 100-105, 116-117, 122, 155-156-157, 174-175, 179-181; VAN PUT (M.), *op. cit.*, pp. 34, 63, 94, 118-119, 148, 186.

¹¹⁶ VAN DEN EEDE (M.), *op. cit.*, p. 80.

zelfstandigheidspolitiek werden op gejuich onthaald. Men had het gevoel dat de evenwichtige toestand die men zolang had nagestreefd eindelijk was bereikt en dat de officiële Belgische politiek nog steeds deze was die het blad de hele tijd bepleit had. De krant zag echter niet in dat deze hele zaak eigenlijk in de kaart van Duitsland speelde en had er waarschijnlijk beter aan gedaan zich iets achterdochtiger op te stellen.¹¹⁷

Na de Anschließ, de eliminatie van Tsjecho-Slowakije en de inactiviteit van de op vrede gebeten democratische grootmachten zou *Het Laatste Nieuws* inzake haar houding tegenover Duitsland zoals de meeste dagbladen trouw blijven aan de traditionele lijnen in haar berichtgeving. Zeker na de aanhechting van Sudetenland zou het onbehagen in de perscommentaren stijgen, ook al werd de Belgische veiligheid niet bedreigd. Stijns verdacht Hitler en Henlein er al snel van onder één hoedje te spelen en zag de situatie als de uitgelezen kans voor Hitler om op een vreedzame manier zijn expansieplannen richting oosten uit te voeren. Het feit dat Frankrijk en Groot-Brittannië niet ingrepen was volgens Stijns het gevolg van de westerse pogingen om de oorlog niet naar het westen te laten overslaan. De terughoudendheid van Groot-Brittannië kwam dus eigenlijk de Belgische zaak ten goede en Stijns riep op tot kalmte. Zolang men trouw bleef aan de zelfstandigheidspolitiek, eensgezind en op zijn hoede bleef om zo geen enkele grootmacht reden te geven om zich te bemoeien, was er geen probleem voor België, zelfs niet als er oorlog uitbrak. Men had bewondering voor de pogingen van Groot-Brittannië om een oplossing te zoeken en hoopte dat het probleem zou opgelost zijn eens de Sudeten-Duitsers meer autonomie hadden gekregen. Na München uitte het blad wel haar dubbele gevoelens: de crisis was misschien wel bezworen, maar dit wel ten nadele van een relatief onmachtig land. *Het Laatste Nieuws* hield haar hart vast voor een nieuwe crisis waarbij opnieuw oplossingen ten nadele van kleine staten geformuleerd zouden worden. Hier valt wel duidelijk een verandering op te merken in de visie van *Het Laatste Nieuws*, en haar interpretatie van het zelfstandigheidsbeleid zal duidelijk vernauwen. Naarmate de grote staten niet in staat bleken de vrede te handhaven zou het blad steeds meer elke buitenlandse [militaire] binding van België afwijzen. Het falen van de Franse en Britse politiek deed het dagblad vragen stellen bij de betekenis van de Volkenbond. Zonder Japan, Italië en Duitsland zou het hier eigenlijk meer om een eenzijdig Brits-Frans-Russisch bondgenootschap gaan en zonder de nodige algemeenheid konden de bepalingen uit het Volkenbondpact toch nooit doeltreffend toegepast worden? De twijfels tegenover het Volkenbondstelsel namen sterk toe en het geloof dat het zelfstandigheidsbeleid combineerbaar was met lidmaatschap van de Volkenbond werd steeds meer in twijfel getrokken. Uiteindelijk zou *Het Laatste Nieuws* dus toch breken met haar visie over een onvoorwaardelijk Volkenbondlidmaatschap. Het blad sloot zich dus aan bij de visie van de andere kleine Europese staten die het sanctiemechanisme van de Volkenbond voor deze staten een facultatief karakter wilden toekennen, zodat zij niet in een zwaar conflict werden meegesleurd. De focus die nu sterker naar voren kwam

¹¹⁷ *Ibidem*, p. 126, 132-134.

richtte zich op de samenwerking met andere kleine Europese staten en er werd meer ruimte voorzien voor een multipolaire samenwerking tussen kleine staten in het kader van de Volkenbond. De onmacht van de grote mogendheden zorgde ervoor dat de kleinere staten de taak van de grote mogendheden moesten overnemen en in het kader van de Volkenbond moesten proberen de Europese rust te herstellen. *Het Laatste Nieuws* zag dus een grote rol voor de kleinere landen in de internationale gemeenschap weggelegd, aangezien deze sneller bedreigd worden en dus vaker zullen opkomen voor volkenrecht en verzoening. De speciale positie van België stond het land net toe haar bijdrage te leveren aan zowel de eigen als aan de Europese veiligheid door samen te werken met andere kleine naties in functie van het behoud van de vrede. Vanwege haar geografische ligging moest België echter eerst een aantal verplichtingen opzeggen om vanuit een neutrale positie te kunnen onderhandelen. *Het Laatste Nieuws* erkende dus zeker de centrale rol die België in het Europese machtsevenwicht bekleedde en stelde dat België slechts door de affirmatie van haar onafhankelijkheid en het afwijzen van alle verbintenissen die de relatief geringe mogelijkheden van het land te buiten gingen, in een positie zou verkeren om die taak te kunnen vervullen. Eigenlijk bekleedde het dagblad hier een middenpositie tussen het vredesinternationalisme van *Vooruit* en het ultraneutralisme van *De Standaard*. Toch zou *Het Laatste Nieuws* blijven hopen dat Groot-Brittannië en Frankrijk zouden wakker schrikken en dat de Volkenbond na een herstructurering alsnog een stabilisering van Europa zou kunnen verkrijgen. Het systeem van de collectieve veiligheid bleef in de ogen van *Het Laatste Nieuws* dus wel steeds uiterst belangrijk en ook al zag het blad de Belgische mogelijkheden in de huidige situatie als uiterst beperkt, toch zou haar vertrouwen in dat systeem standhouden ondanks alle tegenslagen, hoewel men natuurlijk toegaf dat de vredesinstelling een flinke deuk had gekregen. Vooral uit de geschriften van Stijns viel soms veel twijfel af te lezen.¹¹⁸

Tijdens de laatste bange vredesmaanden bleef *Het Laatste Nieuws* de bevolking oproepen tot een strikte naleving van de zelfstandigheidspolitiek en bleef de nadruk liggen op het belang van nationale eenheid. Men bleef geloven dat België vanwege haar zelfstandige traditie een goede kans had om buiten de oorlog te blijven en Peeters relativeerde het strategisch belang van België vanwege haar verbeterde defensie en het feit dat het land geen voor oorlog bestemde producten zou voortbrengen. Dat was volgens *Het Laatste Nieuws* ook de fout die men in Noorwegen had gemaakt: de eigen militaire zwakte had het land de das omgedaan. Enkel de geografische ligging van België kon nog een gevaar betekenen. De krant bleef ook benadrukken dat het zelfstandigheidsbeleid grote economische voordelen voor het land met zich meebracht.¹¹⁹

Het Laatste Nieuws zou zich ook uitspreken voor een scheiding van staat en individu en dus tegen de morele neutraliteit. In de naam van de morele waarden van beschaving en vrede is het belangrijk dat België de taak op zich neemt om de vrije meningsuiting binnen haar grenzen te

¹¹⁸ PROVOOST (G.), *op. cit.*, p.383-384; VAN DEN EEDE (M.), *op. cit.*, pp. 27-29, 38-41, 80-81, 100-105, 116-117, 122, 155-160, 174-175, 179-181; VAN PUT (M.), *op. cit.*, pp. 34, 63, 94, 118-119, 148, 186.

¹¹⁹ VANDAMME (A.), *loc. cit.*; VAN DEN EEDE (M.), *op. cit.*, pp. 174-176, 179-181.

beschermen, en dat de bevolking haar eigen gevoelens en gedachten niet het zwijgen moet opleggen. Dit wil echter niet zeggen dat *Het Laatste Nieuws* de noodzaak niet erkende om vanwege de omstandigheden de nodige omzichtigheid aan de dag te leggen. Toch beschouwde het dagblad de regeringsinitiatieven die de pers de neutraliteit oplegden als uiterst ongelukkig. De situatie zou niet zo kritisch zijn dat deze maatregelen gerechtvaardigd waren en men benadrukte dat een vrije dagbladpers een zeker vertrouwen inboezemde en een steun voor het land betekende.¹²⁰

¹²⁰ VANDAMME (A.), *op. cit.*, pp. 41-42, 105-106; VAN PUT (M.), *op. cit.*, pp. 177-178.

3.3.2. De Nieuwe Gazet

De Antwerpse liberale krant *De Nieuwe Gazet* (1897 – nu) stond bekend als een strijdbaar en antiklerikaal blad.¹²¹

Inzake de internationale situatie was *De Nieuwe Gazet* wantrouwig en pessimistisch ingesteld en hieruit vloeide de voorkeur voor een politiek van nationaal egoïsme voort, alsook een grotere bekrompenheid in oordeelvorming en doelstellingen. Voor *De Nieuwe Gazet* waren alle landen immers egoïstisch en onbetrouwbaar. Terwijl men Groot-Brittannië aanvankelijk als de kracht van de Volkenbond had gezien zag men nu de houding van zowel Britten als Fransen als de zwakte van de organisatie. Toch zou men zich onthouden van extreem negatieve beoordelingen van Frankrijk en Groot-Brittannië. Het blad verdedigde dus wel zoals de meeste Vlaamse bladen de onafhankelijkheidspolitiek, was van mening dat enkel een strikte neutraliteit België buiten de oorlog kon houden, en hoopte dat België door haar beleid aan een aantal internationale verplichtingen – alle verplichtingen buiten de eigen grenzen – zou ontsnappen. De bal lag nu in het kamp van de grote mogendheden en hoewel België uiteraard haar taak in Europa moest vervullen, kon dit beter gebeuren ontslagen van haar verplichtingen en los van elke gevaarlijke samenwerking. We kunnen het nationaal egoïstische standpunt van *De Nieuwe Gazet* echter niet gelijkstellen aan een isolationistisch standpunt, aangezien België zich volgens het blad niet volledig mocht terugtrekken uit de internationale politiek. België kon alleen maar proberen de standpunten van de verschillende partijen duidelijk te stellen, en zo strikt mogelijk de neutraliteit handhaven om zo te vermijden dat één van de grote mogendheden zou besluiten zich in België te mengen. *De Nieuwe Gazet* beschreef de situatie daarom als een zenuwoorlog van geruchten, propaganda en afwachting. Nadat België waarborgen had verkregen zou het blad pleiten voor een groeiende samenwerking tussen kleine staten, alsook een herwaardering van de Volkenbondprincipes. Hoewel de Volkenbond nog maar van twijfelachtige betekenis was voor de Belgische veiligheid, hoopte men dat de organisatie alsnog een rol kon spelen in het waarborgen van de Europese veiligheid. Ondanks de erg anti-communistische instelling van het dagblad zou men zich op een bepaald moment zelfs uitspreken voor samenwerking tussen Frankrijk, Groot-Brittannië en de Sovjet-Unie. De houding van het blad tegenover Duitsland werd dus overheerst door grote angst en Verschaeve bestempelt het blad als erg anti-Duits, zij het in iets mindere mate dan de *Volksgazet*. *De Nieuwe Gazet* begreep de Duitse positie wel, maar dit wou nog niet zeggen dat België de hele zaak ook moest vertrouwen. Na de Ansluß en de eliminatie van Tsjecho-Slowakije zou het onbehagen in de perscommentaren stijgen, maar week *De Nieuwe Gazet* zoals de meeste andere kranten weinig af van haar traditionele lijn. Verschillende kranten zouden ook steeds meer naar een symmetrie in hun opinies over nazi-Duitsland evolueren. Doordat de patriottische krant steeds meer gealarmeerd werd door de “ondermijning van België”, zou men aan

¹²¹ DE BENS (E.) en RAEYMAECKERS (K.), *op. cit.*, p. 346.

Duitsland toestemming vragen om door een permanente correspondent in Berlijn vertegenwoordigd te worden. Directeur Burton benadrukte wel dat de informatie die men uit Duitsland kreeg niet al te propagandistisch mocht aandoen. Het valt natuurlijk niet te betwijfelen dat deze manipulatie een invloed zou hebben op de berichtgeving die in het voordeel van Duitsland zou vallen. Dit wil daarom niet zeggen dat de krant was “verkocht”, maar het werpt wel een ander licht op de beschuldigingen van de krant tegenover de activiteiten van Rex, VNV en de Communistische Partij. Dit was de enige krant van de Nederlandstalige traditionele pers die contacten had met het Rijk. Deze banden waren langs Franstalige zijde echter veel inniger.¹²²

3.3.3. Gazet van Gent

Hoewel de *Gazet van Gent* (1667-1940) zeker de nodige aandacht verdient aangezien het als enige van de behandelde dagbladen reeds voor het ontstaan van België bestond en het zijn bestaan heeft kunnen rekken tot aan de Tweede Wereldoorlog, is de aandacht die in reeds gevoerde onderzoeken naar het dagblad gingen bedroevend beperkt. Terwijl Luykx in een van zijn overzichten van de Nederlandstalige Belgische dagbladpers de krant zelfs vergeet te vermelden, was de enige andere opmerking over de *Gazet van Gent* die in dit literatuuronderzoek naar voren kwam inzake de ruk naar rechts in Europa er één in het werk van Durnez over *De Standaard*. Het ging dan nog om een opmerking over de verontschuldigende houding van de krant tegenover de Italiaanse acties in Abessinië. Hieruit is het eventueel mogelijk af te leiden dat het blad zeker in het begin nog relatief weinig bezorgdheid koesterde inzake de internationale toestand, maar het gaat hier slechts om een hypothese. Het mag duidelijk wezen dat een bronnenonderzoek naar de houding van de *Gazet van Gent* tegenover Nazi-Duitsland geen overbodige luxe is.¹²³

¹²² MARTIN (D.), *art. cit.*, pp. 763, 768-770; VAN PUT (M.), *op. cit.*, pp. 35, 63, 94, 118-119, 148, 177-178, 186; VERSCHAEVE (B.), *op. cit.*, p. 142.

¹²³ DURNEZ (G.), *op. cit.*, pp. 316; LUYKX (T.), “De opinierichtingen in de Belgische dagbladpers.”, p. 229; LUYKX (T.), *Evolutie van de communicatiemedia*, p. 517.

3.4. socialistische dagbladers

De socialistische pers was in tegenstelling tot de katholieke en liberale pers veel meer partijgebonden. De socialistische kranten hingen rechtstreeks af van de Belgische Werkliedenpartij (BWP) of van de socialistische syndicaten. Daardoor vervulden deze kranten vaker de functie van opinievormer, dan dat ze de algemene sociale functie van informatieleverancier invulden. Bij de oprichting van de BWP in 1885 werd *Vooruit* de officiële woordvoerder van de Vlaamse vleugel van de partij. Hoewel de Nederlandstalige bladen *Vooruit* en *Volksgazet* eerder regionaal georiënteerd waren en zich respectievelijk op Gent en Antwerpen richtten bleven beide titels samen met *Le Peuple* (Brussel), *Le Monde du Travail* (Luik) en *Le Travail* (Verviers) rechtstreeks afhankelijk van de BWP, wat duidelijk te merken viel aan de gemeenschappelijke hoofdteksten die geregeld gepubliceerd werden. Uiteindelijk zouden *Vooruit* en *Volksgazet* eerder doorgaan als organen van de Gentse en Antwerpse socialistische federaties, terwijl *Le Peuple* en haar twee andere Franstalige plaatselijke edities de functie van officiële partijorganen zouden vervullen.¹²⁴

Aangezien de BWP na de Eerste Wereldoorlog tot de regeringen van nationale unie toetrad zouden de socialistische kranten vaker hun rol als oppositiekrant moeten opgeven. De socialistische pers kende ook een flinke groei tijdens het interbellum, maar er dient hier opgemerkt te worden dat de katholieke pers zelfs een nog grotere groei kende en dat de groei van het aantal lezers niet evenredig was met het percentage kiezers dat voor de socialisten stemde. Naast het feit dat arbeiders minder geld opzij konden leggen voor de aankoop van een dagblad werd toen ook reeds de algemene regel bewezen dat het moeilijk is om zich als nieuw dagblad in de markt in te werken. Dit probleem zou de socialistische pers nog heel lang met zich meedragen.¹²⁵

In deze periode zou de BWP ook verdeeld geraken. Aanvankelijk waren alle socialisten heel optimistisch over de Volkenbond en had men er alle vertrouwen in dat men evolueerde naar een egalitaire internationale situatie. Pas tijdens de jaren '30 zou deze droom aan stukken geslagen worden. Zowel optimisme als kritiek i.v.m. de Volkenbond zou gedurende de hele periode ingepast worden in het socialistische discours, en men hoopte dat de Volkenbond een meer democratische en socialistische organisatie zou worden. Meer kritische en linkse stemmen zullen eerder stellen dat de Volkenbond een niet-socialistisch karakter had en in dienst stond van het kapitalisme. Binnen de BWP was de meerderheid voorstander van het systeem van collectieve veiligheid. De partij was antimilitaristisch en pleitte dan ook voor een vermindering van de dienstplicht. Binnen de partij waren er evenwel twee kernen te bespeuren: één kern rond Rolin en Vandervelde, die niet gekant was tegen militaire uitgaven en nationale landsverdediging, en een radicale antimilitaristische strekking rond enkele minder bekende socialistische leiders. Een derde minderheidskern rond De Man en Spaak

¹²⁴ DE BENS (E.) en RAEYMAECKERS (K.), *op. cit.*, pp. 343-344, 358-359; LUYKX (T.), "De opinierichtingen in de Belgische dagbladers.", p. 230.

¹²⁵ DIETVORST (J.), *De socialistische partijkrant Vooruit tijdens het interbellum*. Gent, RUG, 1990, pp. 9-11.

wou dan weer afstand nemen van de collectieve veiligheid – die niet werkbaar bleek – en was voorstander van een nationale bewapening. Deze tegenstellingen maakten de BWP-houding dubbelzinnig: men was tegen het Frans-Belgisch Militair Akkoord omdat het de militaire lasten voor België verhoogde, maar voorstander van het Frans-Russische pact dat bijdroeg tot het systeem van collectieve veiligheid...¹²⁶

Voor de specifieke socialistische dagbladen aan bod komen zullen hier eerst de onderzoeksresultaten geplaatst worden die zich over de socialistische pers in het algemeen uitspreken.

De socialistische dagbladpers zal de meest anti-Duitse positie innemen van alle Vlaamse dagbladen. De dagbladen zouden de electorale overwinningen van de NSDAP in Duitsland uiteraard erg betreuren. Aanvankelijk zou men echter verrassend optimistisch blijven, de nadruk leggen op de stemmen die de nazi's nog níet haalden en hopen op een terugval van de nazi's. Men troostte zichzelf met de gedachte dat “de overwinning een succes zonder toekomst zou zijn”. Wanneer Hitler evenwel nauwelijks de presidentsverkiezingen verliest zal de socialistische pers de schuld hiervoor op de schouders van Frankrijk en haar onvermurwbare houding ten opzichte van het Verdrag van Versailles schuiven. Als men dezelfde houding aanhield zouden de extremisten nóg meer aanhang krijgen. Toch bleef men hoopvol vanwege de Duitse oppositie die nog altijd bestond. Men verdedigde dan ook vol overtuiging de houding van de Duitse sociaal-democraten, die in een “politiek van het minste kwaad” met het Zentrum trachtten samen te spannen tegen het nazisme. Eens de repressie echt ingang vond zouden de socialistische kranten zich openlijk uitspreken over het nazisme als een “vreselijk schrikbewind”. De rijksdagbrand werd dan ook meteen gezien als een door Hitler gewild symbool van zijn regime als het einde van het parlementaire stelsel en werd met een complottheorie verklaard. Dat sommigen de eliminatie van Hitlers politieke vijanden als een daad van gerechtigheid afschilderden zou men als pure onzinnigheid afdoen.¹²⁷

Eens Hitler begon met de herbewapening zou de socialistische pers opnieuw met een beschuldigende vinger naar de oud-geallieerden wijzen. Hoe kon men verwachten dat Hitler zijn deel van de internationale afspraken nakwam als de andere grootmachten zichzelf niet eens aan de afspraken hielden? Enkel een andere houding van de oud-geallieerden had Hitler kunnen tegenhouden. Daarom zou men oproepen tot de vorming van een internationaal antifascistisch volksfront.¹²⁸

De socialistische pers zou echter veel energie verliezen door een *blame game* met de communisten te spelen. De socialisten zouden de communisten verwijten dat het nazisme een reactie van rechts was op hun radicalisme.¹²⁹

¹²⁶ COOLSAET (R.), *op. cit.*, p. 271; WYNANT (A.), *op. cit.*, pp 58-60.

¹²⁷ GOETHALS (E.), *op. cit.*, pp. 48, 56, 61-62, 78-79, 82-85, 114, 130-131.

¹²⁸ COOLSAET (R.), *op. cit.*, p. 274; GOETHALS (E.), *op. cit.*, pp. 103-104, 130-131.

¹²⁹ GOETHALS (E.), *op. cit.*, p. 125.

Wat Kongs ook opviel tijdens zijn onderzoek naar de socialistische pers is dat deze dagbladen aanzienlijk meer informatie, beschouwingen en commentaren over dit thema publiceerden dan bv. katholieke dagbladen. De oorlogszorg zou ook volledig in het raamwerk van de socialistische ideologie worden ingepast, door de gebeurtenissen in de context van een Europese strijd voor vrede en ontwapening te plaatsen. Opinies werden in de socialistische pers doorgaans ook intensiever aan de lezers overgebracht. De socialistische pers kende dus een hoge mate van socialistische zelfbevestiging en de eigen ideologie kreeg een grote rol toebedeeld. De rol van de socialistische ideologie is hier te vergelijken met de rol die religie voor de katholieke pers invult. Toch bekeken de socialisten de situatie nog iets universeler en wijst men bij het prediken van de vrede ook op een soort morele verantwoordelijkheid op algemeen-humanitaire i.p.v. op puur religieuze grondslagen.¹³⁰

¹³⁰ KONGS (L.), *op. cit.*, pp. 37-40.

3.4.1. Vooruit

De bakermat van *Vooruit* is te situeren in het Gent van de late 19de eeuw. Vanwege zijn bloeiende textielindustrie en grote arbeiderspopulatie was Gent een belangrijk centrum voor de ontwikkeling van de socialistische beweging. *Vooruit* verscheen voor het eerst naar aanleiding van de verkiezingen van 1884 als propaganda-instrument voor de socialistische kandidaten. Een maand lang werd het blad door de coöperatie gratis verspreid onder de leden, maar na drie maanden zou de prijs reeds twee centimes bedragen. Aanvankelijk waren alle leden van de coöperatie verplicht om zich het blad aan te schaffen. Toen in 1885 de Belgische Werklieden Partij werd opgericht zou *Vooruit* de officiële woordvoerder van de Vlaamse vleugel worden. Ondanks het feit dat het blad afhankelijk zou blijven van socialistisch geld, kende het blad wel succes. Volgens Van Put was *Vooruit* het meest radicale socialistische dagblad, maar ging het niettemin om een kwaliteitsblad vanwege de beginseltrouw die het blad kenmerkte. *Vooruit* baseerde zich voor zijn berichten op informatie van nieuwsagentschappen Vaz Diaz, Belga en vanaf ca. 1934 via Belga ook van Reuters en Havas. Het blad gebruikte zelden bronvermeldingen, hoewel het aantal bronvermeldingen doorheen de jaren dertig wel een toename kende, van 10 naar 17 % in de periode 1929-1939. De oorsprong van het leeuwendeel van de berichten blijft echter onbekend, en vanwege de uiterst zeldzame ondertekende artikels blijven ook auteursnamen grotendeels onbekend. *Vooruit* maakte ook weinig gebruik van correspondenten en werkte vooral met gelegheidsmedewerkers die voor hun beroep in het buitenland vertoefden.¹³¹

De reacties van *Vooruit* op de Weimarrepubliek en de opkomst van het nazisme waren vrij voorspelbaar: aangezien de Weimarrepubliek als een socialistische realisatie werd beschouwd kon deze weinig verkeerd doen in de ogen van *Vooruit*, terwijl over de opkomende NSDAP weinig goeds te vertellen was. Toch zou men zo eerlijk zijn toe te geven dat de regeling van Versailles niet de meest rechtvaardige was geweest voor Duitsland, iets waarvoor de krant de schuld vooral bij Frankrijk legde. *Vooruit* zou in de jaren voorafgaand aan de Tweede Wereldoorlog heel veel aandacht aan het Duitse fenomeen besteden, en verkoos hiervoor de term 'fascisme' te gebruiken, aangezien de term nationaal-socialisme in hun ogen te dicht bij het traditionele socialisme aanleunde. Ook Belgische rechtse groeperingen en persorganen werden vol enthousiasme fascistisch genoemd. Hoe ver hierin werd gegaan verschilde vaak van journalist tot journalist. Er dient wel gezegd te worden dat deze extremistische bewegingen aanvankelijk weinig aandacht kregen van *Vooruit*, en dat dit pas veranderde na hun electorale successen in 1936. Men zou vooral Rex en VNV het vuur aan de schenen leggen, en het feit dat het VNV zo goed scoorde verklaarde men doordat de partij een

¹³¹ DE BENS (E.) en RAEYMAECKERS (K.), *op. cit.*, pp. 358-359; GOETHALS (E.), *op. cit.*, p. 123; KONGS (L.), *op. cit.*, p. 22; VANDEBUERIE (S.), *op. cit.*, pp. 35, 37, 43, 73-74, 114; VAN PUT (M.), *op. cit.*, p. 185.

antimilitaristisch programma zou hanteren. Het Verdinaso – dat niet deelnam aan de verkiezingen – kreeg minder aandacht.¹³²

Hoe stond *Vooruit* nu tegenover het nazisme? *Vooruit* volgde de gebeurtenissen in Duitsland op de voet, en dat de redactie het onderwerp belangrijk genoeg vond valt duidelijk af te leiden uit het feit dat er vanaf 1932 bijna dagelijks een artikel aan het nazisme werd gewijd, en dat bestuurder Gust Balthazar zelf tweemaal naar Duitsland afreisde. Balthazar zou ook zelf geregeld de pen ter hand nemen om te schrijven over de internationale situatie. Men schreef niet alleen over de politieke ontwikkelingen in Duitsland, maar behandelde ook ruim fenomenen zoals de nazificering van het Duitse cultuurleven, de jodenvervolgingen, de installatie van concentratiekampen en de eliminatie van politieke vijanden van het regime. De bijdragen in *Vooruit* getuigen van een consequente afkeer van het nationaal-socialisme.¹³³

Reeds in 1932, toen de NSDAP nog niet de grootste partij van Duitsland was, maakte *Vooruit* zich zorgen en hoopte men dat een democratisch eenheidsfront zou reageren. Toen de NSDAP meer aanhang kreeg zou men Hitlers opvattingen nauwkeurig bestuderen om vervolgens te besluiten dat de volgende Duitse verkiezingen beslissend zouden zijn voor de toekomst van Duitsland. Bij elke electorale vooruitgang die de nazi's boekten zou het blad zijn verbazing uiten. Eens Hitler effectief Rijkskanselier werd zag men tragische dagen in het vooruitzicht. Net zoals velen vond *Vooruit* de Rijksdagbrand uiterst verdacht, had men al gauw een complottheorie klaar en waarschuwde men voor het tendentius nieuws van de Duitse regering. Hitler zou een verkiezingsstunt uitgehaald hebben om nog voor de volgende verkiezingen potentiële communistische zetels uit te schakelen. Grondige beschrijvingen van de gruwelen in de concentratiekampen, het antisemitisme en de terreur in Duitsland moesten de lezers ervan overtuigen dat het naziregime enkel een kwaal kon zijn. Men trachtte het lezerspubliek voortdurend te waarschuwen voor extreem-rechts in binnen- én buitenland. Deze negatieve uitlatingen van *Vooruit* zouden ook in Duitsland niet onopgemerkt blijven. Op een bepaald moment zou de Duitse ambassadeur von Richthofen zelfs een brief naar Duitsland sturen met de vraag om de Belgische regering te verzoeken *Vooruit* te vervolgen wegens laster. Toen de Belgische ambassadeur dit opving zou hij echter antwoorden dat er in België weinig middelen beschikbaar waren om zulke berichten tegen te gaan.¹³⁴

Vooruit stond dus erg wantrouwig t.a.v. Duitsland en zelfs na de Duitse erkenning van de Belgische onschendbaarheid bleef het blad sceptisch en op haar hoede. Duitsland had immers niet de reputatie trouw te blijven aan haar woord en had de Belgische neutraliteit al eens geschonden tijdens de Eerste Wereldoorlog. De waarborgverklaringen waren voor *Vooruit* dus nog altijd geen garantie dat België

¹³² DIETVORST (J.), *op. cit.*, pp. 172-173, 226-229; KONGS (L.), *op. cit.*, pp. 51-55, 66-69, 82-83.

¹³³ DIETVORST (J.), *op. cit.*, pp. 247-248; VAN PUT (M.), *loc. cit.*

¹³⁴ CLAES (F.), *Een vergelijkend onderzoek van politieke karikaturen in België en Groot-Brittannië tijdens de 'crisis van München' van 1938*. Gent, RUG, 1994, pp. 173-175; DIETVORST (J.), *op. cit.*, pp. 248-250, 253-254; GOETHALS (E.), *op. cit.*, pp. 82-84, 121.

niet in een oorlog betrokken zou worden, maar men stelde zich gerust met de gedachte dat men geen Duitse waarborg zou nodig hebben zolang men een trouw lid van de Volkenbond bleef. België deed er volgens het blad dus goed aan buiten alle internationale gebeurtenissen te blijven, maar *Vooruit* was wel van mening dat men ten volle kon steunen op de waarborgen van de democratische grootmachten. Men verdedigde dan ook vol overtuiging het behoud en de versterking van de banden met Frankrijk. Dat verklaart waarom in het blad weinig of geen spoor terug te vinden is van de VOS-campagne. Men zag geen heil in een onafhankelijk buitenlands beleid, dat volgens *Vooruit* zowel egoïstisch als ondoelmatig was aangezien men ervan overtuigd was dat dit België niet buiten een oorlog zou kunnen houden. Statenindividualisme zou de meest gevaarlijke optie zijn en enkel de internationale verbintenissen in het kader van de Locarnoverdragen en de Volkenbond konden de sleutel tot een succesvol buitenlands beleid vormen, aangezien de eerbiediging van deze overeenkomsten de grondslag van de Europese vrede vormde. Ook de banden tussen Frankrijk en de Sovjet-Unie vormden voor *Vooruit* geen probleem, aangezien dit enkel een versterking van de collectieve veiligheid tegen het fascisme inhield. Waarschijnlijk was het feit dat in Frankrijk het linkse Volksfront aan de macht was ook een factor van betekenis bij de verklaring van de houding van *Vooruit*. Anderzijds stond het blad wel meer terughoudend ten opzichte van eenzijdige allianties buiten het kader van de Volkenbond. Na de aankondiging van de zelfstandigheidspolitiek was *Vooruit* ervan overtuigd dat een absolute neutraliteit niet kon samengaan met een Volkenbondpolitiek. Het blad betreurde dat deze nieuwe politiek een einde maakte aan de nagestreefde waarden van collectieve veiligheid, en zou nog een hele tijd de Volkenbond en het principe van de collectieve veiligheid blijven verdedigen. Dit wil niet zeggen dat *Vooruit* helemaal geen kritiek had op het falen van de organisatie: na de mislukte ontwapeningsconferentie van 1932 was het blad erg ontgoocheld, en ook de straffeloze Italiaanse inval in Abessinië werd de Volkenbond sterk verweten. Toch zouden deze gebeurtenissen, alsook de Ansluß, het blad enkel sterken in haar overtuiging dat de Volkenbond een noodzakelijke organisatie was en zag men het als de taak van de kleinere naties om de principes van de Volkenbond te herwaarderen. De BWP was ook niet happig op de militaire maatregelen die werden genomen, maar wou hier geen regeringscrisis voor riskeren en legde zich dus bij de situatie neer. Vanwege de interne verdeeldheid over het militaire vraagstuk binnen de BWP zou *Vooruit* opvallend stil blijven over deze kwestie, hoewel uit elk onderzoek blijkt dat *Vooruit* zelden ontrouw was aan haar antimilitaristische ingesteldheid.¹³⁵

Vooruit zag met lede ogen het Saarland kiezen voor een aansluiting bij Duitsland, en de herbezetting van het Rijnland werd door de krant als de ‘verkrachting van het traktaat van Locarno en Versailles’ bestempeld. Het vertrouwen in de Volkenbond leed echter geen schade. Vanaf juli 1936 zou er ook

¹³⁵ DIETVORST (J.), *op. cit.*, pp. 240-241; GOETHALS (E.), *op. cit.*, p. 111; LE ROY (M.), *op. cit.*, p. 63; VAN DEN EEDE (M.), *op. cit.*, pp. 26-27, 35-37, 48, 67-70, 121, 125, 131-132; VAN PUT (M.), *op. cit.*, pp. 62, 94, 185.

veel aandacht naar de Spaanse Burgeroorlog gaan. Hier kwamen de tegenstellingen binnen de BWP weer erg op de voorgrond. Een linkse groep – onder leiding van Paul-Henri Spaak, minister van buitenlandse zaken – wilde volop de kaart trekken van de Europese democratieën en steunde de regering in haar keuze voor een non-interventiepolitiek. Wanneer Emile Vandervelde de non-interventie echter in vraag bleef stellen en het de regering te lastig maakt zou zijn ministerpost hem ontnomen worden. De interne verdeeldheid viel moeilijk te verstoppen voor de buitenwereld, maar *Vooruit* zou de partij steeds blijven verdedigen en stellen dat de conflicterende stromingen binnen de partij geen tegenstellingen opleverden. Volgens Dietvorst blonk *Vooruit* uit in het stil houden van de interne vetes van de BWP. *Vooruit* supporteerde zelf wel vol overtuiging voor de Spaanse regeringstroepen die het moesten opnemen tegen Franco, en kon geen begrip opbrengen voor de gevoerde regeringspolitiek die in alle opzichten in de kaarten van Franco speelde. Het feit dat de fascistische staten zich wel mengden was een nog groter voordeel voor Franco en werd sterk afgekeurd. *Vooruit* stelde dat “*De niet-interventie een eerlijke poging was om het Spaans conflict te lokaliseren, maar dat het door de fascistische staten werd verkracht*”. De berichtgeving was erg selectief in de zin dat men enkel de gruwelijkheden van de troepen van Franco vermeldde, en dat men steeds positief bleef over de vooruitgang van de republikeinen. Tegenover *De Standaard* – door *Vooruit* tot de angstaanjagende ‘burgerpers’ gerekend – zou men veel kritiek uiten vanwege haar anti-linkse berichtgeving inzake de Spaanse Burgeroorlog. Ook Gustaaf Sap moest het persoonlijk ontgelden.¹³⁶

Dietvorst stelt dat *Vooruit* net zoals vele anderen in angst leefde de laatste jaren voor het uitbreken van de oorlog. De werking van *Vooruit* zou volgens hem zelfs onder deze angst geleden hebben. *Vooruit* hield de Duitse scène nauw in de gaten en zou de eigen verontwaardiging over wat gebeurde niet onder stoelen of banken steken. De aandacht voor de jodenvervolging en concentratiekampen bleef, maar nam wel af naarmate de internationale gebeurtenissen het hoofdthema zouden vormen. Men zou ook geregeld beschuldigingen uiten naar wie in België banden met Duitsland had, waaronder andere dagbladen zoals *La Libre Belgique* of *L'Indépendance Belge*. Als reactie zouden de Duitsers *Vooruit* bestempelen als een ophitsend blad en Franse of Britse knecht, iets wat de redactie van *Vooruit* eerder als een compliment zag en stimuleerde om dezelfde houding aan te houden. Het blad zou na de Ansluß van Oostenrijk dan ook veel aandacht besteden aan de collaboratie van de Kerk en de discriminerende maatregelen die door de nazi's getroffen werden in het aangehechte gebied. *Vooruit* sloot niet uit dat de Ansluß nog maar het begin van een grotere expansiebeweging uitmaakte. Gedurende de Sudetenkwestie zou *Vooruit* de lezers intensief voorzien van achtergrondinformatie over de situatie in Tsjecho-Slowakije en de betrokken partijen en personen. Daarbij ging veel aandacht naar de etnische situatie en ook de parallel met de Belgische situatie werd getrokken. Men rekende op de democratische grootmachten om deze kwestie op te

¹³⁶ CLAES (F.), *loc. cit.*; DIETVORST (J.), *op. cit.*, pp. 212, 242-247, 251-254; DURNEZ (G.), *op. cit.*, pp. 305, 313-319; STADEUS (M.), *op. cit.*, p. 56; VAN DEN EEDE (M.), *op. cit.*, pp. 79-81; WITTE (E.) e.a., *op. cit.*, pp. 1086-1088.

lossen en volgde de gebeurtenissen op de voet. Na de Conferentie van München zou *Vooruit* met een dubbel gevoel reageren: enerzijds was men opgelucht over het behoud van de vrede, anderzijds had Tsjecho-Slowakije een groot offer moeten maken. Men besloot dat de gewonnen oorlog ten tijde van het Verdrag van Versailles baan had moeten ruimen voor de verloren vrede waarbij men op de Conferentie van München aanbeld was. De vrees voor het Duitse expansionisme bleek gegrond, men vreesde eveneens voor de democratie in Tsjecho-Slowakije en hoopte dat de grootmachten wat resteerde van de natie zouden beschermen. Het blad was dus niet echt gelukkig met de appeasementpolitiek van de democratische grootmachten. De redactie van *Vooruit* was er zich immers van bewust dat de Duitse expansiehonger misschien nog altijd niet gestild was. Toch zou *Vooruit* zich gedurende de aftakeling van Tsjecho-Slowakije redelijk inhouden, alsof men elke schijn van partijdigheid wou vermijden. Hoewel de Duitse daden duidelijk veroordeeld werden zouden de anti-Duitse commentaren tijdelijk afnemen. *Vooruit* zou wel uiterst negatief reageren op het niet-aanvalspact dat Duitsland met de Sovjet-Unie sloot, dat volgens het blad een waar verraad vanwege het communisme en de Sovjet-Unie betekende. Het verdrag bewees nog maar eens duidelijk hoe gelijkend links en rechts extremisme eigenlijk waren. Hoewel men zich nog betrekkelijk lang had afgevraagd of Hitler nu echt oorlog wou, zou deze hoop na de Duitse inval in Polen smelten als sneeuw voor de zon. Over de Duitse inval in Polen zijn echter geen onderzoeksgegevens gevonden. Tijdens de strijd in Scandinavië zou *Vooruit* zich relatief gematigd opstellen. Over een strenge veroordeling van de Britse schending van de Noorse neutraliteit werd geen informatie gevonden, maar nadat de geallieerde actie op een mislukking uitliep zou *Vooruit* – ondanks het feit dat de krant zichzelf het recht niet durfde toekennen veel kritiek te spuien – stellen dat Groot-Brittannië een grote zedelijke fout beging door de Noorse oorlogsfase voor te stellen als een heroïsch avontuur en een beslissende etappe in de oorlog, terwijl dit achteraf helemaal anders bleek te zijn. *Vooruit* riep op tot eerlijkheid, iets wat democratieën kenmerkte en waar neutrale landen op moesten kunnen vertrouwen.¹³⁷

Onder druk van de omstandigheden zou *Vooruit* langzaam maar zeker haar mening over de zelfstandigheidspolitiek herzien. Reeds gedurende de aftakeling van Tsjecho-Slowakije bleek *Vooruit* bereid haar visie omtrent het regeringsbeleid bij te stellen en durfde men niet langer rekenen op absolute Franse of Britse steun. Hoewel men de Volkenbond nog een tijdje bleef verdedigen en stelde dat artikel 16 van het Handvest niet in strijd was met de zelfstandige positie van België, zouden deze uitspraken geleidelijk aan verstommen. Na de totale eliminatie van Tsjecho-Slowakije zou men zich neerleggen bij de onafhankelijkheidspolitiek, niet uit overtuiging maar omdat men inzag dat de Belgische geografische ligging en de ondergang van de collectieve veiligheid ons land tot zo een

¹³⁷ CLAES (F.), *op. cit.*, pp. 160-162, 173-175; STADEUS (M.), *op. cit.*, pp. 88, 96-97, 100, 193-194; VANDAMME (A.), *op. cit.*, pp. 61-63, 67-68; VAN PUT (M.), *op. cit.*, p. 118

houding verplichtte. De algemene raad van de BWP besloot dat de Volkenbondprincipes wel de moeite waard waren om na te volgen, maar dat België er niets aan kon doen als de democratische grootmachten besloten aan die principes te verzaken. Men volgde er de regering nu in dat vanwege het teleurstellende deficit van de Volkenbond en de collectieve veiligheid, deze politiek de enige was die België misschien buiten de oorlog kon houden. De enige voorwaarde voor deze aanvaarding was echter dat België niet van zijn Volkenbondlidmaatschap afzag. Men was ook van mening dat het zelfstandigheidsbeleid geen doel op zich mocht worden, of een hinderpaal voor de vrije meningsuiting van het individu mocht vormen. *Vooruit* zou zich dan ook uitspreken tegen een opgelegde morele neutraliteit. Toch zag men het dilemma van de hele zaak in: enerzijds kon de Belgische vrijheid in gevaar komen als opinies te nadrukkelijk werden verkondigd, anderzijds is vrijheid weinig waard als men niet voor de eigen overtuiging mag uitkomen. *Vooruit* zag dus wel in dat voorzichtigheid geboden was en trachtte een gematigde houding aan te nemen, ook al zou men de sympathiebetuigingen voor de geallieerden nooit volledig uitbannen. Tenslotte was België veel verschuldigd aan haar democratische burens, die de verdediging der democratie tegen de fascistische terreurstelsels op zich hadden genomen. *Vooruit* zou de regeringsinitiatieven inzake de perscensuur dan ook meer dan ongelukkig beoordelen. Men wilde de regering wel steunen in deze moeilijke omstandigheden, maar zag het niet zitten om daarvoor aan het recht te verzaken om de democratische openbare mening voor te lichten. Men zou de Volkenbondprincipes trachten te redden door te stellen dat de kleine naties een vredestaak te vervullen hadden en dat zij zich daarvoor konden blijven baseren op de Volkenbondbeginselen. De grootste spelbreker was uiteraard het onbetrouwbare Duitsland. Het blad zou regelmatig oproepen tot de vorming van een internationaal antifascistisch volksfront door de democratische krachten. Ondanks alle hoop zou de vredesdroom van *Vooruit* met de Duitse inval in België aan diggelen worden geslagen. Op 17 mei 1940 zou *Vooruit* ophouden met onder vrije omstandigheden te verschijnen, en zou de gestolen krant als spreekbuis van de Unie van Hand- en Geestesarbeiders, de eenheidsvakbond van Hendrik de Man, voortbestaan. Nadat De Man in conflict kwam met de Duitsers zou hij de Unie in 1942 verlaten en twee jaar later het blad onder leiding van een *Verwalter* meer richting collaboratie evolueren.¹³⁸

¹³⁸ CLAES (F.), *op. cit.*, pp. 173-175; COOLSAET (R.), *loc. cit.*; DE BENS (E.) en RAEYMAECKERS (K.), *loc. cit.*; DIETVORST (J.), *op. cit.*, pp. 256, 269-272; VANDAMME (A.), *op. cit.*, pp. 41-43, 105; VAN DEN EEDE (M.), *op. cit.*, pp. 149-154; VAN PUT (M.), *op. cit.*, pp. 35, 118, 148, 177-178, 185.

3.4.2. Volksgazet

De socialistische *Volksgazet* (1914-1978) ontstond even voor de Eerste Wereldoorlog uit een fusie van de voormalige Antwerpse editie van *Vooruit* genaamd *De Werker* en een vakbondsblad genaamd *De Volkstribuun*, maar ging vanwege de oorlog pas goed van start in 1918. Na de oorlog zou het blad uitgroeien tot de volwaardige Antwerpse broer van *Vooruit*. Er werd een akkoord gesloten met *Vooruit* dat inhield dat *Volksgazet* een verspreidingsmonopolie verwierf in Antwerpen, Brabant en Limburg. Het blad zou onder leiding van C. Huysmans, naast *De Standaard* en *Het Laatste Nieuws*, een belangrijke rol spelen bij de realisatie van het Vlaamse minimumprogramma tijdens het interbellum. In deze periode zou het dagblad ook een stijgend aantal lezers kennen.¹³⁹

Volksgazet zou zich als socialistische krant iets gematigder opstellen dan *Vooruit* en zou haar commentaren meer dan andere kranten bouwen op theoretische beschouwingen. Toch beschrijft Verschaeve de krant als het meest anti-Duitse dagblad van Antwerpen, dat uiterst wantrouwig ten opzichte van Duitsland zou staan. Fontaine stipt het blad ook aan als de meest joodsvriendelijke krant, zeker in Antwerpen. Een van de commentatoren die in *Volksgazet* veel schreef over de buitenlandse situatie was Lode Craeybeckx.¹⁴⁰

Hoewel *Volksgazet* heel anti-Duits was, zou het blad aanvankelijk wel verontrust maar niet ernstig gealarmeerd zijn door de opname van de nazi's in de regering Von Papen. Men zag die regering wel als reactionair maar nog niet als fascistisch en was van mening dat deze regering de onbekwaamheid van de nazi's zou aantonen om hen zo onschadelijk te maken. Eens de gleichschaltung echt van start ging zou het blad zich meer zorgen beginnen maken. Na het opdoeken van de sociaal-democratische partij geloofde het blad niet langer dat nog enige wettelijke actie mogelijk was onder de gesel van het nazisme.¹⁴¹

De krant hechtte veel belang aan Europese samenwerking, aangezien men dacht dat dit veel invloed had op de Belgische veiligheid. Zelfs na de Ansluß zou het blad nog besluiten dat België kon meewerken aan de internationale solidariteit in het kader van de Volkenbond. Men zag deze samenwerking als de enige mogelijkheid om een uitbarsting te vermijden. Hoewel *Volksgazet* lang het vertrouwen in de waarborgen van de Westerse democratieën en hun mogelijkheden en gerichtheid op samenwerking zou koesteren, was het blad later wel goed in staat om de aftakeling van de Volkenbond te erkennen. Vooral Frankrijk en Groot-Brittannië werd verweten aan de oorzaak te liggen van het deficit van de organisatie en beide grootmachten waren in deze omstandigheden niet los van elkaar te beoordelen. *Volksgazet* oordeelde dus streng over beide grootmachten, die volgens

¹³⁹ DE BENS (E.) en RAEYMAECKERS (K.), *op. cit.*, pp. 343-344, 360-361; DIETVORST (J.), *op. cit.*, pp. 8-10; FONTAINE (V.), *op. cit.*, s.p.; LUYKX (T.), *Evolutie van de communicatiemedi*a. p. 510.

¹⁴⁰ FONTAINE (V.), *op. cit.*, s.p.; GOETHALS (E.), *op. cit.*, p. 123; VAN PUT (M.), *op. cit.*, pp. 35, 148, 185-186.

¹⁴¹ GOETHALS (E.), *op. cit.*, pp. 77, 91.

de redactie schuldig waren aan het verdwijnen van de internationale solidariteit en de tanende invloed van de Volkenbond.¹⁴²

Aanvankelijk – toen *Volksgazet* ook nog meer vertrouwen koesterde in de mogelijkheden van de Volkenbond – was het blad van mening dat de Belgische buitenlandse politiek weinig fundamentele veranderingen zou kennen, waardoor men ook weinig bezwaren uitte tegen de door Leopold III aangekondigde koerswijziging. *Volksgazet* benadrukte toen ook nog het verschil tussen de begrippen onzijdigheid en onafhankelijkheid. Men keurde het zelfstandigheidsbeleid dus wel goed, zolang men maar niet zou afwijken van de vooroorlogse neutraliteit.¹⁴³

Na de eliminatie van Tsjecho-Slowakije en de inactiviteit van de op vrede gebeten democratische grootmachten zou het onbehagen in alle perscommentaren stijgen en zou *Volksgazet* haar visie op het zelfstandigheidsbeleid wel bijstellen. Hoe dichter de oorlog naderde, hoe meer persorganen de zelfstandigheidspolitiek – die steeds meer een neutraliteitspolitiek werd – zouden aanvaarden. *Volksgazet* zou de morele neutraliteit wel altijd blijven veroordelen. De houding van de grote mogendheden zou uiteindelijk de laatste restjes hoop van *Volksgazet* inzake de Belgische mogelijkheden tenietdoen. De beste optie was volgens *Volksgazet* dat België zich buiten het conflict hield en hierbij zag men af van alle scrupules betreffende het onderscheid tussen onafhankelijkheid en onzijdigheid. In tegenstelling tot *Vooruit* en andere verdedigers van de Volkenbond zou het blad dus een iets meer genuanceerde houding aannemen ten opzichte van de afstandname van de collectieve veiligheid en de Volkenbond. Toch bleef *Volksgazet* geloven dat voor België nog een internationale taak bleef weggelegd en dat het niet nodig was om werkloos te blijven toezien hoe het dreigende gevaar de internationale betrekkingen verziekte. België kon als buitenlander een poging doen de standpunten van alle partijen te begrijpen om op die manier een vrede te bewerkstelligen, alsook zich in te werken in een samenwerkingsverband van kleine Europese staten. Men stelde op een bepaald moment zelfs voor om de Volkenbond op te heffen en te vervangen door kernen van gelijkgestemde landen. Om die reden had men wel vertrouwen in een Frans-Brits-Russische samenwerking.¹⁴⁴

Concreet beschouwde *Volksgazet* de problemen in Tsjecho-Slowakije als een kwestie van Duitse bedreigingen i.p.v. een echt minderhedenprobleem. Wel werd erkend dat Tsjecho-Slowakije zelf deels verantwoordelijk was voor het behoud van de vrede en dat meer autonomie voor de Sudetenduitsers volstond om de vrede te bewaren. Het blad beschouwde de hele zaak dus als een morele aangelegenheid die vreedzaam op te lossen was en men erkende het recht van de Sudetenduitsers op een grotere autonomie. Men stelde zelfs voor Tsjecho-Slowakije om te vormen tot een federatie. Volgens Pearce is *Volksgazet* het enige behandelde dagblad dat niet in staat was het belang van het antifascisme onvoorwaardelijk boven dat van het zelfbeschikkingsrecht der volkeren te

¹⁴² VAN PUT (M.), *op. cit.*, pp. 35, 94, 118-119, 185-186; VERSCHAEVE (B.), *loc. cit.*

¹⁴³ VAN PUT (M.), *op. cit.*, pp. 35, 185-186; VERSCHAEVE (B.), *loc. cit.*

¹⁴⁴ PROVOOST (G.), *op. cit.*, p.383-384; VAN PUT (M.), *op. cit.*, pp. 118-119, 148, 178; VERFAILLIE (J.), *op. cit.*, pp. 105-112, 115.

plaatsen. Het blad zou zich wel meer sceptisch opstellen naarmate de kwestie verder evolueerde en duidelijk werd dat de eisen van de Sudetenduitsers weinig meer waren dan totalitaire aanspraken in een zelfbeschikkingskleedje als hefboom voor de vernietiging van de Tsjecho-Slowaakse staat. Men begon te beseffen dat Hitler de republiek toch wel onder de voet zou lopen en meende in de Duitse pers reeds op te merken dat de Duitsers werden voorbereid op een ultimatum. *Volksgazet* zou sterk de nadruk leggen op de noodzakelijkheid van een strenge houding vanwege Frankrijk en Groot-Brittannië, die enkel op die manier een einde zouden kunnen maken aan de Duitse oorlogschantage. Opvallend is dat de Sovjetfactor voor *Volksgazet* op geen enkel moment een rol zou krijgen toebedeeld bij het afwenden van deze Hitleriaanse bedreigingen.¹⁴⁵

München zou uiteindelijk opvallend weinig reactie uitlokken bij *Volksgazet*. Pearce meent dat dit waarschijnlijk te maken heeft met de interne verdeeldheid van de redactie, alsook de socialisten in het algemeen. Men onthield zich van kritiek en beschouwde München met voldaanheid, maar hield toch een dubbel gevoel aan de situatie over. Het blad kampte met een gewetensstrijd: vanuit haar pacifisme juichtte men de vrede toe, maar vanuit haar anti-fascisme kon de hele zaak moeilijk als een overwinning beschouwd worden. De vrede was duur betaald, Tsjecho-Slowakije was een speelbal van Duitsland geworden en niets garandeerde dat dit de laatste Anschluß van Hitler zou zijn. Toch moest men zich verzoenen met de situatie. De meeste aandacht ging naar de concrete gevolgen voor de Tsjecho-Slowaken en Sudetenduitsers; reacties op de ruimere strategische implicaties bleven achterwege. Men was wel kritisch voor de communisten die eerder het recht van de Duitse minderheden hadden verdedigd, maar nu wel het hardst schreeuwden tegen het “Verraad van München”.¹⁴⁶

Hiaten in het onderzoek naar de houding van *Volksgazet* met betrekking tot de Duitse dreiging in de jaren '30 zijn te situeren bij de reacties van het blad op de Anschluß van Oostenrijk, maar ook op de houding van de extreem-rechtse staten in de Spaanse Burgeroorlog en alle gebeurtenissen tijdens de schemeroorlog. Het nut van aanvullend onderzoek is dus verdedigbaar.

¹⁴⁵ PEARCE (G.), *op. cit.*, pp. 148-150, 160, 177, 190-191.

¹⁴⁶ *Ibidem*, pp. 235-239, 277.

3.5. De communautaire dagbladers

Aangezien in deze scriptie enkel de dagbladers behandeld wordt en noch Verdinaso, noch DeVlag in het bezit waren van een dagblad, zal ik mij hier beperken tot de dagbladers van het VNV. Rex-Vlaanderen zou eveneens voor een korte periode (1936) een eigen dagblad – genaamd *De Nieuwe Staat* – publiceren, maar vanwege de uiterst korte periode dat dit blad verscheen, het gebrek aan onderzoeksresultaten die tijdens dit literatuuronderzoek naar boven kwamen en de waarschijnlijkheid dat de berichtgeving in dit blad erg sterk aansloot bij deze in het Waalse Rexdagblad *Le Pays Réel*, wordt hiervoor doorverwezen naar het reeds gevoerde onderzoek met betrekking tot het Franstalige landsgedeelte en meer bepaald de Rexistische beweging.¹⁴⁷

3.5.1. Het VNV en haar dagbladers

Om de houding van *Volk en Staat* te kunnen kaderen is het belangrijk hier ook een deel van de geschiedenis van het VNV bij te betrekken. Het Vlaamsch Nationaal Verbond (VNV) ontstond in 1933 en was eigenlijk de opvolger van de eerder uiteengevallen Frontpartij. Het ging om de vereniging van verschillende Vlaams-nationalistische groepen onder één dak, geleid door Staf De Clercq. De beweging hanteerde de Groot-Nederlandse gedachte en stelde zich tot doel alle Vlamingen op te leiden tot volwaardige Dietsers. Aangezien het aanstuurde op de vernietiging van de Belgische staat had de partij dus een revolutionair programma. In de praktijk was er echter niet zoveel verschil met andere partijen en maakte retoriek een belangrijk deel van het partijbeleid uit. De partijleiding probeerde angstvallig binnen de grenzen van de wet te blijven. Toch wou Staf De Clercq zich niet laten binden voor de toekomst en meende hij dat alleen een internationale crisissituatie België in gevaar kon brengen. Die gedachte leidde zijn blik naar Duitsland. Het VNV zou ook heel actief deelnemen aan alle protestacties tegen het militaire akkoord met Frankrijk en werd hierin eerder gemotiveerd door antibelgicisme in de vorm van antimilitarisme, dan door enige pacifistische gevoelens.¹⁴⁸

Het valt niet te ontkennen dat het VNV sympathieën koesterde voor het nationaal-socialisme. Dit werd in de hand gewerkt door o.m. angst voor de communistische dreiging, de crisis van het parlementair stelsel, de economische crisis en het gefrustreerde Vlaams nationalisme. Ook de uiterlijke verschijningsvormen van het VNV deden erg fascistisch aan: het autoritaire leidersprincipe, uniformen, vaandels, optochten,... Toch was dit aanvankelijk anders: voor Hitler aan de macht kwam was de Vlaams-nationalistische pers heel kritisch voor het nationaal-socialisme, en pas toen de

¹⁴⁷ LUYKX (T.), *op. cit.*, p. 512.

¹⁴⁸ DE BENS (E.), *op. cit.*, pp. 162-166; DE SCHRYVER (R.) ed., *op. cit.*, pp. 3335-3337, 3342; DE WEVER, B., *Vlag, groet en leider: geschiedenis van het Vlaams Nationaal Verbond, 1933-1945*. Gent, RUG, 1992, pp. 428-436; DE BENS (E.) en RAEYMAECKERS (K.), *op. cit.*, pp. 23-25, 49-50.

Gleichschaltung volop aan de gang was werd ook plaats gemaakt voor een zekere bewondering voor de politieke verwezenlijkingen van Hitler. Toch was het nooit mogelijk over het VNV te spreken als zijnde louter een poging tot het kopiëren van de Duitse NSDAP en nam men hoogstens de ondemocratische en autoritaire principes van die partij over. Binnen het VNV zou er echter een tweespalt ontstaan tussen voor- en tegenstanders van het nazi-regime. Op de landdag van 1935 zou men uiteindelijk besluiten dat *‘al wat op buitenlands gebied de hereniging [van Dietsland] kan schaden of vertragen, moet worden afgewezen en bekampt.’* Daaruit werd o.a. afgeleid dat Frankrijk, met zijn zogenaamde imperialistisch beleid om België in de eigen invloedssfeer te krijgen, een duidelijk gevaar betekende en dat waakzaamheid geboden was, alsook dat Duitsland een gevaar *kon worden* en dat een gereserveerde politiek raadzaam was. Volgens Staf De Clercq bewees de geschiedenis dat de Volkenbond niet functioneerde en dat grote staten geen enkele garantie boden voor de veiligheid van de kleinere staten. Het VNV zou zich dan ook volledig achter de “Los van Frankrijk”-campagne van VOS scharen. Zeker na het besluiten van het Frans-Russisch akkoord zouden de Frans-Belgische relaties nog sterker onder vuur komen te liggen, als zijnde wat België in een door Moskou uitgelokte oorlog zou sleuren. Waarover het VNV wel van mening verschilde met VOS was de bewapeningskwestie: ondanks het feit dat het VNV volgens De Clercq niet militaristisch was, zou de beweging zich wel tegen eenzijdige ontwapening uitspreken. Zelfs na het opdoeken van het Frans-Belgisch akkoord zou de VNV blijven strijden, ditmaal tegen de eenzijdige gerichtheid van de Belgische defensie op Duitsland – mede ondersteund door toenaderingspogingen tot Nederland–, artikel 16 van het Volkenbondpact dat Frankrijk een doortochtrecht garandeerde, alsook de Volkenbond in het algemeen. Groot-Brittannië werd steeds meer met Frankrijk gelijkgeschakeld. Toch zou de beweging intern verdeeld blijven en zou de discussie over welke houding men best ten opzichte van Duitsland innam vaak terug oplaaien. Ondanks deze interne verdeeldheid en het feit dat het VNV er niet in slaagde eenheid onder de Vlaams-nationalisten te brengen, kon de partij zich naar buiten toe wel eensgezind opstellen en zo zijn positie verstevigen. De verkiezingsoverwinningen van 1936 en 1939 leverden het VNV een behoorlijk aantal parlamentszetels op.¹⁴⁹

In 1937 zou Staf De Clercq zich op zijn landdagrede verzetten tegen elke anti-Duitse politiek. Deze Duitsvriendelijke houding moeten we begrijpen in het kader van de geheime buitenlandse politiek die hij voerde. Hoewel het meer gaat om een hypothese dan een bewezen stelling, valt er veel te zeggen voor de theorie van De Wever, die stelt dat De Clercq nog vóór de ommezwaai in de Belgische buitenlandse politiek waarschijnlijk zinnens was een militaire VNV-organisatie op te richten, met het oog op nieuwe oorlogsomstandigheden. Men zou in zo’n geval kunnen spreken van een soort vooraf georganiseerde frontbeweging, waarvan het onzeker is welke rol zij zou spelen in het

¹⁴⁹ DE BENS (E.), *op. cit.*, pp. 166-168, 174-175; DE WEVER (B.), *Greep naar de macht: Vlaams-nationalisme en Nieuwe Orde: Het VNV 1933-1945*. Tielt-Gent, Lannoo-Perspectief, 1994, pp. 194, 311-313; DE WEVER, B., *Vlag, groet en leider*, pp. 436-443; GOETHALS (E.), *op. cit.*, pp. 126-127; PROVOOST (G.), *op. cit.*, pp. 228-231; VAN DEN EEDE (M.), *op. cit.*, pp. 72-73.

geval van een Duits-Frans conflict. Vanwege de subversiviteit van deze organisatie is het begrijpelijk dat men vanuit Duitsland interesse koesterde en reeds vroeg in contact trad met de leider van het VNV. Dit was dan ook het geschikte moment voor De Clercq om een grotere controle over *De Schelde* proberen te verwerven, alsook om financiële steun uit Duitsland te verwerven. De Wever waarschuwt hier echter dat het echter slechts om voorlopige hypothesen gaat en dat het onwaarschijnlijk is dat er ook maar iets concreets werd gerealiseerd. Toch zou De Clercq tot veel bereid zijn geweest om zijn partij aan de macht te brengen, en zou hij er ook alles aan doen om zijn geheime politiek veilig te stellen, dit echter zonder het VNV zelf in gevaar te brengen. Via zijn Duitsvriendelijke houding moest De Clercq dus het vertrouwen van de Duitsers winnen zodat ze hun steun aan hoofdredacteur Herman Van Puymbrouck van *De Schelde* aan hem zouden overmaken. Van Puymbrouck was immers een vurig aanhanger van het nationaal-socialisme – of was dat volgens Verplaetse op korte tijd geworden vanwege de Duitse steun die hij kreeg – en had het blad reeds van bij het begin in een heel extreme richting gestuurd. Geschokt door de felle pro-Duitse en antisemitische uitlatingen zouden de meer gematigde leden de pro-Duitse toon van *De Schelde* en later *Volk en Staat* al snel aanklagen – wat uiteraard niet wil zeggen dat er geen pro-Duitse vleugel van het VNV was. Naar buiten toe wou het VNV zich echter niet al te pro-Duits opstellen, want al te pro-Duitse uitlatingen speelden alleen maar in de kaart van de traditionele opiniepers die redenen genoeg kreeg om kritiek richting VNV te spuien. Zo kwamen er uit katholieke hoek felle reacties op het feit dat *Volk en Staat* weinig kritiek had op o.m. de behandeling van de Kerk in Duitsland. In tegenstelling tot veel andere bladen had het blad er onder Van Puymbrouck immers weinig problemen mee om de kerkvervolgingen in Duitsland zelfs quasi te verdedigen. Ook de socialistische pers had felle kritiek op de pro-Duitse houding van het VNV-blad. De enorm pro-Duitse houding van Van Puymbrouck had uiteraard veel te maken met de financiële steun die hij zo hoopte te verwerven. Staf De Clercq zou het VNV goedpraten door te stellen dat de overdreven Duitsgezinde artikelen in de krant onverenigbaar waren met de christelijke grondslag van het VNV en door zijn artikel in o.a. de editie van *Volk en Staat* van 27 juni 1937 met als titel “*VNV en het Duits nationaal-socialisme*”, waarin hij de politiek van de nazi’s tegenover de Kerk afkeurde, maar waarin tegelijk nadruk werd gelegd op het feit dat men goed van kwaad moest kunnen scheiden en dat dit geen reden was om een hetze te voeren tegen het Hitlerregime. De Clercq had voordien zeker Duitse contacten onderhouden om zich in te dekken voor zijn uitspraken, en zou met dit artikel op zijn minst tijdelijk de rust terugbrengen binnen én buiten het VNV. Door zijn geheime contacten met Duitse instanties wist De Clercq de Duitsers te overtuigen van zijn Duitsgezindheid en zou hij er in slagen de invloed van Van Puymbrouck in *Volk en Staat* te breken en hem op een zijspoor te plaatsen, waarna de krant een gematigder standpunt innam. Te allen tijde zou De Clercq zich in Duitsland indekken voor minder pro-Duitse uitspraken. Hoe dan ook was dit nodig, aangezien De Clercq het ontolereerbaar vond dat een krant die doorging als partijkrant niét onder de controle van de VNV-leiding viel. Zijn pogingen

om het blad in handen te krijgen dateren al van voor de overname door Van Puymbrouck en zorgden er mede voor dat De Clercq betrokken geraakte in een internationaal politiek en financieel kluwen en op Duitse contacten stuitte. Hoewel deze contacten geen concrete resultaten afleverden, boden ze de VNV-leider wel bepaalde perspectieven. Hier wordt verder nog op ingegaan.¹⁵⁰

Hoe verder de internationale situatie evolueerde, hoe moeilijker het VNV het echter kreeg om de Duitse vredelievende bedoelingen te verdedigen. Door haar houding ten opzichte van Duitsland kreeg de partij het steeds moeilijker om het etiket van Duitsgezinde partij van zich af te schudden. Men trachtte zowel de Anschluß als de annexatie van Sudetenland nog goed te praten, maar toch stelde men zich – vooral na München – geleidelijk aan wantrouwiger op tegenover Duitsland. De interne verdeeldheid kwam weer boven water toen Hendrik Borginon zich openlijk uitsprak voor een militaire samenwerking met Nederland aangezien Duitsland voortaan een grotere bedreiging vormde dan Frankrijk. De partijleiding floot hem terug en de verklaring werd veranderd naar het tegenovergestelde partijstandpunt, dat de Franse dreiging nog steeds het meest onrustwekkend was. Deze stelling werd echter onhoudbaar eens Duitsland wat nog resteerde van Tsjecho-Slowakije elimineerde. Voor het eerst beperkten de Duitsers zich niet tot het herstel van Groot-Duitsland en de VNV-leiding begon Hitler steeds meer te wantrouwen. De houding van Duitsland werd in *Volk en Staat* veroordeeld, hoewel men hierbij niet enorm overtuigend was. Indicatief is wel dat zelfs Robert van Roosbroeck – beter bekend als Dr. C. en medeverantwoordelijk voor de pro-Duitse houding van het blad – de inval in Tsjecho-Slowakije veroordeelde met de woorden: “Wanneer Duitsland, afbreuk doende aan zijn volkse opvattingen, de Tsjechen overrompelt, dan zijn de Vlaams-nationalisten logisch met hun diepgewortelde opvattingen over volk [...] en vrijheid der kleine volkeren, wanneer zij deze handelwijze in de hoogste mate als afkeurenswaardig bestempelen”. Maar hoewel de VNV-pers zich dus terughoudender opstelde, bleef zij niettemin Duitsvriendelijk.¹⁵¹

Pas met het uitbreken van de Tweede Wereldoorlog zou het VNV officieel verklaren de neutraliteitspolitiek van de regering volledig te onderschrijven. Staf De Clercq juichte op een redevoering in 1939 de neutraliteitspolitiek van de regering toe en beweerde dat het VNV noch Frans- noch Duitsgezind was. “Geen Vlaming kan er ooit aan denken Vlaanderen tot een Duits protectoraat te maken”, meende hij. Beoordelen in hoeverre hij hier wel voor zijn partij kon spreken is moeilijk, aangezien de VNV-top tot het einde toe verdeeld was over bepaalde zaken. Een bevraging

¹⁵⁰ DE BENS (E.), *op. cit.*, pp. 166-168, 194-198; DE SCHRYVER (R.) ed., *op. cit.*, pp. 2516-2517, 3347-3348; DE WEVER (B.), *Greep naar de macht*, pp. 164-168, 199-201, 313; DE WEVER, B., *Vlag, groet en leider*, pp. 477-479; DE WILDE (M.), *op. cit.*, pp. 14-15; FONTAINE (V.), *op. cit.*, s.p.; LUYKX (T.), *op. cit.*, p. 510. VAN HAVER (G.), *op. cit.*, pp. 187-188; VERPLAETSE (T.), *Het Vlaams-nationalistisch dagblad De Schelde - Volk en Staat als orgaan van het V.N.V. tijdens de periode 1934-1940*. Gent, RUG, 1980, pp. 122-129, 145-146.

¹⁵¹ DE SCHRYVER (R.) ed., *op. cit.*, p. 2655; DE WEVER (B.), *Greep naar de macht*, p. 317; DE WEVER, B., *Vlag, groet en leider*, pp. 780-787.

van de VNV-kaders over alle mogelijke scenario's waarbij België in de oorlog betrokken zou worden, resulteerde enkel in een consensus over de houding van de partij inzake een Frans-Britse aanval.¹⁵²

Inzake het beleid van het VNV kunnen we besluiten dat de officiële politiek van het VNV, ondanks de groeiende interne en externe druk, altijd Duitsvriendelijk gebleven is. Staf De Clercq wou immers zowel zijn geheime buitenlandse politiek als het VNV veilig stellen, en was daarom steeds vriendelijk genoeg voor Duitsland, maar ook nooit té vriendelijk. Welke houding wanneer werd aangenomen was afhankelijk van de discussies binnen het VNV. De Clercq kon zijn doelstellingen tot het einde veilig stellen, het valt echter te betwijfelen of hij dit veel langer had kunnen volhouden.¹⁵³

De eerste spreekbuis van de Frontpartij, *Ons Vaderland* (1914-1922), dat tijdens de Eerste Wereldoorlog het blad van de Vlaamse frontsoldaten was geweest, werd verdrongen door het Antwerpse blad *De Schelde* (1919-1936), dat vooral onder het hoofdredacteurschap van Herman Vos (1927-1933) een belangrijke rol speelde in de Vlaamse Beweging. In 1936 wijzigde de naam van de krant in *Volk en Staat* (1936-1944). Vanaf eind 1933 – na het opstappen van Vos – zou het blad echter in ernstige financiële moeilijkheden komen. Er was toen reeds interesse vanuit Duitsland voor het dagblad, maar besprekingen tussen de Duitse geïnteresseerden en de Nederlandse eigenaars van het dagblad werden afgebroken. Het was Herman Van Puymbrouck, de gewezen voorzitter van de Frontpartij die terug een meer prominente rol in de Vlaams-nationale politiek wou opnemen, die toen hij het blad in handen probeerde te krijgen deze contacten opnieuw zou aanhalen. Daarnaast bestonden ook nog andere pogingen om het blad in handen te krijgen en het is duidelijk dat die verschillende pogingen tegen elkaar gericht waren en te beschouwen vallen als een uiting van de interne strijd binnen het VNV. De Nederlandse eigenaars zouden voor Van Puymbrouck kiezen en hij slaagde erin de nodige 200.000 frank te verzamelen, hoewel niet bekend is waar dit geld vandaan kwam. Van Puymbrouck verwierf controle over de meerderheid van de aandelen, werd hoofdredacteur en ontving hoogstwaarschijnlijk Duitse gelden, maar slaagde er niet in het nodige geld op tafel te leggen om alle financiële onzekerheden van de baan te krijgen. Dit schuldenprobleem zou een belangrijke factor blijven in de verhouding tussen de krant en het VNV. Van Puymbrouck zou al snel besluiten dat VNV de meest geschikte organisatie was om het blad te ondersteunen en zou in de zomer van 1934 toenadering zoeken tot het VNV en het blad ten dienste van de partij stellen. Het was echter niet zijn bedoeling de steun van het VNV ten koste te laten gaan van zijn controlerende positie. Van Puymbrouck zou een eigen koers blijven varen met het dagblad en wilde zich niet doctrinair verbinden aan het partijprogramma van het VNV. De pogingen van De Clercq en anderen om meer invloed in het blad te verwerven werden door Van Puymbrouck dan ook heftig

¹⁵² DE BENS (E.), *op. cit.*, pp. 168, 174-175; DE BENS (E.) en RAEYMAECKERS (K.), *op. cit.*, pp. 23-25, 43-44; DE WEVER, B., *Vlag, groet en leider*, pp. 787-792.

¹⁵³ DE WEVER, B., *op. cit.*, pp. 797-798.

tegengewerkt. Uiteindelijk zou het VNV er wel in slagen het blad onder controle te krijgen, nadat o.a. Van Puymbrouck zou aanvaarden dat het blad geld zou krijgen dat eind 1937 bij een kapitaalsverhoging zou worden omgezet in aandelen. Het is mogelijk dat de 800 Reichsmark die het blad zeker heeft ontvangen in de loop van 1937 hier te situeren valt en het is eveneens waarschijnlijk dat deze Duitse subsidiëring reeds vroeger begonnen was en zelfs terug te leiden is tot de periode waarin het blad in Nederlandse handen was. Deze financiële operatie zorgde ervoor dat het VNV zeggenschap kreeg over de meerderheid van de aandelen – hoewel deze wel in het bezit van de ‘Stichting ter Bevordering van de Nederlandse Beschaving’ bleven – en dus ook over de aanstelling van de raad van bestuur. De machtswissel speelde zich waarschijnlijk af met steun van de Abwehr, hoewel hier geen bewijzen voor zijn. Het is in elk geval waarschijnlijk dat ondersteuning uit Duitsland de machtswissel mogelijk maakte. Ook de financiële injecties van het VNV in de krant kwamen waarschijnlijk voor toch wel één derde uit Duitsland. De maandelijkse subsidies van het Promi – het *Reichsministerium für Volksaufklärung und Propaganda* – liepen gewoon voort en zouden in januari 1939 zelfs gevoelig opgedreven worden. *Volk en Staat* zou in totaal minstens een half miljoen frank van het Promi hebben ontvangen. Het staat in elk geval vast dat De Clercq bereid was Duits geld te ontvangen, zolang het belang van de beweging boven het Duitse belang zou blijven primeren. Dat was geen probleem voor Duitsland aangezien een sterke Vlaams-nationale beweging in het voordeel van Duitsland speelde. Op die manier kon De Clercq zelfs een relatief kritische houding ten opzichte van Duitsland verdedigen en zag hij kansen genoeg om Van Puymbrouck zwart te maken bij zijn Duitse contacten. Terwijl beiden nochtans dezelfde opvattingen deelden was hun strategie anders ingesteld en uiteindelijk zouden de Duitse geïnteresseerden hun steun aan De Clercq betuigen. Het belangrijkste gevolg van de ‘machtsovername’ was de uitschakeling van hoofdredacteur Van Puymbrouck. De effecten op de berichtgeving zouden zich al gauw tonen: er was een duidelijke afname van het aandeel buitenlandse berichtgeving – meer specifiek artikels over Duitsland. Er zou ook meer ruimte komen voor hoofdartikels die door leidinggevende VNV’ers geschreven waren en voor reclame voor de VNV-weekbladpers. Toch zouden er klachten over ‘nationaal-socialistische proza’ blijven bestaan. Begin 1939 zou Van Puymbrouck de redactie definitief verlaten en pas in augustus 1939 slaagde het VNV erin de aandelen van de ‘nv De Schelde’ effectief uit Nederlandse handen te verwerven.¹⁵⁴

In de houding van *De Schelde – Volk en Staat* ten opzichte van het nationaal-socialisme onderscheidt De Wever, in navolging van Verplaetse, verschillende fasen: aanvankelijk een fase van afkeer ten opzichte van het nationaal-socialisme in de periode van de opkomst van het nazisme tot de machtsübername van Hitler in 1933, waarin *De Schelde* nog beschouwd kan worden als een Vlaamsgezind, neutraal opinieblad dat schipperde tussen de verschillende Vlaams-nationalistische

¹⁵⁴ DE BENS (E.), *op. cit.*, pp. 166-168, 194-198; DE SCHRYVER (R.) ed., *op. cit.*, pp. 2516-2517, 3347-3348, 3531-3532; DE WEVER (B.), *Greep naar de macht*, pp. 164-168, 197, 324-331; DE WILDE (M.), *loc. cit.*; FONTAINE (V.), *op. cit.*, s.p.; LUYKX (T.), *loc. cit.*; VERPLAETSE (T.), *op. cit.*, pp. 122-129, 138.

strekkingen. Hierop volgde een fase van gematigd scepticisme van 1933 tot september-oktober 1934 wanneer Van Puymbrouck langzaam maar zeker zijn greep op het blad verstevigde en een eigen ideologische weg zocht. Op het einde van deze fase werd er toenadering tot het VNV gezocht. Hierna volgde de laatste fase waarin het blad overging tot duidelijke sympathiebetuigingen aan het adres van de nationaal-socialisten. Op deze manier hoopte Van Puymbrouck het jonge VNV mee te sturen richting een extremere positie. De extremistische houding van Van Puymbrouck had zeker ook te maken met het feit dat hij op die manier de financiële steun van de nazi's voor zich wou winnen. Nadat Van Puymbrouck weggewerkt werd zou *Volk en Staat* echter trouw blijven aan het partijstandpunt en een minder uitgesproken pro-Duitse houding aannemen.¹⁵⁵

Net zoals in verschillende andere Vlaamse dagbladen werden weinig artikels ondertekend, zodat het zelden mogelijk is de auteur van een bepaald artikel te achterhalen. De weinige auteurs die wel een signatuur achterlieten zijn o.m. Herman Vos en Ward Hermans. Hiervan valt Ward Hermans als een overtuigend nazifiel te beschouwen, iets wat zeker niet van Herman Vos gezegd kan worden, integendeel. Hermans zou negatieve uitlatingen over nazi-Duitsland afdoen als joodse propaganda en zag een vereniging met Nederland en een vriendschap met Duitsland als de weg naar vrijheid, vrede en geluk voor Vlaanderen. Herman Vos bevond zich dan weer in de tegenovergestelde situatie en zou zich bij het ontstaan van het VNV niet kunnen verzoenen met de koers die werd ingeslagen, zodat hij naar de BWP overstapte.¹⁵⁶

Sinds Van Puymbrouck's macht bij *Volk en Staat* gebroken was volgde het blad vrij meegaand de officiële partijvisie en de interne verdeeldheid die constant aanwezig was kwam zelden tot uiting. Na het onderschrijven van de neutraliteitspolitiek door De Clercq zou het blad dan ook kritiek leveren op alles en iedereen die tegen de neutraliteit in ging. Van een breuk met het verleden is inzake dit onderwerp echter geen sprake, aangezien het blad zich altijd al positief had uitgesproken over de zelfstandigheidspolitiek en elke afhankelijkheid van Frankrijk reeds van bij het begin had veroordeeld. Het blad schaarde zich dus net zoals het VNV volledig achter de VOS-campagne en tijdens het hoofdredacteurschap van Van Puymbrouck ging men zelfs zo ver om de Volkenbond en het principe van de collectieve veiligheid volledig af te schrijven. Ook de strikte morele neutraliteit was een vereiste voor het dagblad, aangezien men ervan overtuigd was dat het onmogelijk was zich afzijdig te houden van het Europese conflict als men sympathieën ten opzichte van één van de strijdende partijen zou uiten. België had volgens de neutralistische pers geen belangen te verdedigen in het Europese conflict, moest enkel handelen in het eigenbelang en alle buurlanden hoorden gewantrouwd te worden. Indien nodig vond *Volk en Staat* het zelfs geoorloofd dat de regering de perscensuur zou herinvoeren om de strikte neutraliteit te verzekeren. Men benadrukte wel dat deze noodmaatregel pas in laatste instantie mocht worden toegepast en dat het belangrijker was om eerst

¹⁵⁵ DE WEVER (B.), *op. cit.*, pp. 164-168, 194; VERPLAETSE (T.), *op. cit.*, pp. 78-81.

¹⁵⁶ GOETHALS (E.), *op. cit.*, p. 123; VAN HAVER (G.), *loc. cit.*

op te treden tegen alle buitenlandse propagandabladen die in ons land de neutraliteit trachtten te ondermijnen. Dit hyperneutralisme van het VNV speelde ondertussen wel in de kaarten van Duitsland. Tegelijkertijd bleef *Volk en Staat* wel met financiële moeilijkheden kampen, en vaak werden er vanwege andere periodieken beschuldigingen geuit dat *Volk en Staat* Duits geld zou ontvangen. Daar bestaan echter maar beperkte bewijzen voor zodat niet volledig duidelijk is hoe ver deze steun reikte, maar hoe dan ook was het eveneens waar dat zelfs bepaalde dagbladen met een anti-Duits imago steun uit Duitsland ontvangen hebben. Na reeds herhaaldelijk negatieve rapporteringen over het blad inzake vervelende publicaties gaf een laatste defaitistisch artikel in januari 1940 de doorslag om het blad een schorsing op te leggen, die duurde tot eind februari 1940. Nadien zou *Volk en Staat* de neutraliteit nog blijven verdedigen tot wanneer België in de oorlog werd betrokken.¹⁵⁷

Hoewel *De Schelde* zich tijdens Hitlers Machtübernahme nog niet zo extreem opstelde als het later zou doen, werd Hitler meestal wel in een goed daglicht geplaatst. Men nam aan dat de zaken er in Duitsland niet zo slecht voorstonden als algemeen werd gevreesd. Na verdachte voorvallen zoals de Rijksdagbrand zou het blad zich evenwel iets gematigder opstellen, maar de nazi's werden nog altijd nergens openlijk van beschuldigd. De electorale winsten van de NSDAP in Duitsland werden door *De Schelde* gezien als een teken dat het Duitse volk massaal achter de Führer stond en dat elke oppositie verdween als sneeuw voor de zon. Na een belangrijke winst van de NSDAP zou het blad de sociaal-democraten en communisten toch nog feliciteren omdat zij zich zo goed hadden gehouden tijdens de zware verkiezingsperiode. Men juichte wel de rol van Duitsland als een anticommunistisch bolwerk toe. Een Duitse zaak waar *De Schelde* vooral tijdens haar pre-Van Puymbrouck fase dan weer veel kritiek op had was het antisemitisme van de nazi's. Men veroordeelde deze "onzinnige rassentheorie" sterk en bekritiseerde ook alle Vlaamse Hitlerbewonderaars die in dat antisemitisme meegingen. Eens de zware repressie in Duitsland met o.m. de Nacht van de Lange Messen aanving had de gematigde Herman Vos – die zich niet meer kon verzoenen met de nieuwe houding die het blad alsook het VNV aannam – *De Schelde* reeds verlaten om zich bij de BWP te voegen en was de verrechtsing van het dagblad reeds duidelijk te merken. Het blad verklaarde de Duitse terreur van de Gleichschaltung als zijnde "onafscheidelijk verbonden met revolutie en dictatuur", de Führer werd geprezen en men hoopte dat eens alle ongewenste elementen verdwenen waren de binnen- en buitenlandse verhoudingen zouden normaliseren. In deze periode zal men dus duidelijk de nazi's verdedigen en zelfs als vredelievend voorstellen.¹⁵⁸

¹⁵⁷ DE BENS (E.), *op. cit.*, pp. 168, 174-175; DE BENS (E.) en RAEYMAECKERS (K.), *op. cit.*, pp. 23-25, 43-44; DE WEVER, B., *Vlag, groet en leider*, pp. 787-794; STADEUS (M.), *op. cit.*, pp. 183, 190; VANDAMME (A.), *op. cit.*, pp. 37-38, 106; VAN DEN EEDE (M.), *op. cit.*, pp. 41-42, 48, 72-73, 82; VERFAILLIE (J.), *op. cit.*, pp. 134-137.

¹⁵⁸ GOETHALS (E.), *op. cit.*, pp. 76, 82-87, 100, 115-118, 126-127; VAN HAVER (G.), *op. cit.*, pp. 187-188; VERPLAETSE (T.), *loc. cit.*

Inzake de Abbessijnse kwestie zou *De Schelde* een veroordeling van de Italiaanse daden uit de weg gaan. Men beperkte zich tot van elders overgenomen artikels, informeerde de lezer dikwijls over het Italiaanse standpunt, maar liet eigen commentaar zoveel mogelijk achterwege.¹⁵⁹

Voor de houding van *Volk en Staat* tijdens de Spaanse Burgeroorlog is enkel het onderzoek van Stadeus beschikbaar, en dus enkel informatie over de visie van de cartoonisten van de krant op de situatie. Zoals meteen zal blijken bij de behandeling van de Sudetenkwestie is het betwifelbaar of de resultaten van dit onderzoek veralgemeenbaar zijn voor de houding van het volledige dagblad. Vanwege het gebrek aan vergelijkingsmateriaal worden de resultaten hier onder voorbehoud echter toch opgenomen. Volgens Stadeus zou *Volk en Staat* partij kiezen voor de rechts nationalistes. Ook aanvallen op de communisten en socialisten in binnen- én buitenland zouden niet ontbreken. Toch zou het blad de steun vanwege Mussolini en Hitler, die men afdeed als een uiting van expansiedrang, afwijzen. Hieruit kunnen we dus op zijn minst concluderen dat de cartoonisten van het blad in staat bleken zich kritisch op te stellen ten opzichte van de extreem-rechtse regimes, en er werkten dus zeker ook voorstanders van een non-interventiepolitiek aan de krant mee.¹⁶⁰

Inzake de visie van *Volk en Staat* op de Ansluß van Oostenrijk waren helaas geen onderzoeksresultaten terug te vinden.

Op de Sudetencrisis zal *Volk en Staat* reageren met sympathiebetuigingen jegens de onderdrukte Sudetenduitsers, waarmee men zich identificeerde. Men nam de Duitse interpretatie over de repressie van de Sudetenduitsers over en legde het probleem bij het Verdrag van Versailles en het beleid van de Tsjechoslowaakse staat. Men zag de gelijkenissen tussen de situatie van de Sudetenduitsers en deze van de Vlamingen in België. De hele zaak werd als een interne aangelegenheid beschouwd en als oplossing was men verplicht te beantwoorden aan het zelfbeschikkingsrecht der volkeren. Men steunde de Duitse minderheid dus vanuit volksnationalistische overwegingen en benadrukte het recht op zelfbestuur en de noodzaak van een Tsjechoslowaakse federalisering. Men erkende wel dat de oplossing van de Sudetenkwestie internationaal-strategische gevolgen had, maar zag het zelfbeschikkingsrecht toch als prioritair. De houding van *Volk en Staat* getuigde er alleszins van dat men zich weinig zorgen maakte over de militaire activiteiten van Duitsland. Men klaagde dan ook aan dat Frankrijk aan haar omsingelingspolitiek bleef vasthouden en ijverde ervoor om Tsjecho-Slowakije in haar huidige toestand te behouden. Dit bevestigde nogmaals het wantrouwen van *Volk en Staat* ten opzichte van Frankrijk. Het blad liet zich ook negatief uit over de besprekingen tussen Frankrijk en Groot-Brittannië, omdat men niet vond dat er moest worden opgetreden. Naarmate Groot-Brittannië zich toegeeflijker opstelt ten opzichte van een structuurwijziging in de Tsjechoslowaakse constructie zal *Volk en Staat* haar negatieve toon tegenover de grootmacht wel milderden. Men liet zich op een

¹⁵⁹ VAN HAVER (G.), *op. cit.*, pp. 139-140.

¹⁶⁰ STADEUS (M.), *op. cit.*, pp. 51-52, 193.

bepaald moment zelfs ontvallen dat men hoopt op een Brits-Duitse samenwerking tegen de communistische dreiging. In elk geval was *Volk en Staat* geen voorstander van oorlog en deze kwestie was volgens het blad zeker geen oorlog waard vanwege de overduidelijke oplossing die er voor bestond. Het blad riep Duitsland dus op de kalmte te hervinden en vroeg de democratische grootmachten toegevingen te doen. Een oorlog was in ieders nadeel, aangezien dit voor het Westen een strakker vazalschap t.a.v. de Verenigde Staten zou betekenen en er dan ook het gevaar van nationalistische opstanden in de Franse en Britse kolonies, alsook een rode revolutie in Frankrijk zou dreigen. De beste optie was dus het probleem binnen de Tsjechoslowaakse grenzen te houden. Deze bevindingen gaan radicaal in tegen wat Stadeus meent af te leiden uit haar onderzoek van de cartoons die dit onderwerp in *Volk en Staat* behandelen. Zij stelde dat het blad net de appeasementpolitiek van de democratische grootmachten aanviel en pleitte voor een kordater optreden. Dit verschil kan ofwel verklaard worden door het verschil in opinie tussen de cartoonisten en de journalisten van het blad, ofwel door een verkeerde interpretatie van de cartoons door Stadeus. Hoe dan ook is het dus nodig voorzichtig te zijn bij het veralgemenen van één visie tot dé visie van een bepaald persorgaan. De houding van het VNV-blad tegenover de verdere eliminatie van Tsjecho-Slowakije kwam eerder reeds aan bod.¹⁶¹

Tijdens de laatste fase voor de oorlog zou *Volk en Staat* zich nog iets voorzichtiger opstellen, wat zeker ook te maken had met het verschijningsverbod dat het blad begin 1940 achter de rug had. Commentaar over het Duits-Russische Molotov-von Ribbentrop niet-aanvalsact is nergens terug te vinden, wat begrijpelijk is aangezien dit verdrag voor zo'n anti-communistisch blad erg pijnlijk moet zijn geweest en dus moeilijk verdedigd kon worden. Gegevens in verband met de houding van *Volk en Staat* tegenover de Poolse kwestie en het begin van de oorlog ontbreken. Er is wel informatie over de visie van het blad over de winteroorlog in Scandinavië. Daarbij focust men zich aanvankelijk vooral op het afkeuren van de Russische inval in Finland. Nadien zou men zich ook scherp uitspreken tegen de schending van de Noorse neutraliteit vanwege de geallieerde mogendheden. De Duitse acties bleken geen commentaar waardig. Wanneer de geallieerden aanvankelijk even succes bleken te boeken in Noorwegen zou *Volk en Staat* zich van alle commentaar onthouden. Na het definitief falen van de geallieerden in Scandinavië zou deze houding niet meer omslaan en zou het blad zich beperken tot het overnemen van de berichten die men van de nieuwsagentschappen verkreeg.¹⁶²

¹⁶¹ PEARCE (G.), *op. cit.*, pp. 138-140, 151-155, 178-180; STADEUS (M.), *op. cit.*, p. 79, 88, 193.

¹⁶² STADEUS (M.), *op. cit.*, pp. 106, 193; VANDAMME (A.), *op. cit.*, pp. 61-63, 66-69.

3.5.2. Besluit

De blijvende financiële problemen van *De Schelde – Volk en Staat*, de afwisseling van hoofdredacteurs met een totaal verschillende instelling, alsook het conflict tussen het dagblad en de partijleiding van het VNV maken van dit dagblad een speciale case. Zoals eerder beschreven maakte de houding van het dagblad een radicale evolutie door van gematigdheid naar extremisme, om vervolgens op hetzelfde niveau als het partijstandpunt te eindigen. Het is dus onmogelijk om *De Schelde – Volk en Staat* één bepaalde visie of houding toe te schrijven en elke fase van de jaren '30 kan op een andere manier beoordeeld worden. Het werd ook duidelijk dat het onderzoek naar de houding van deze krant tegenover het Duitse nazisme nog veel hiaten kent. Zo is er weinig of geen informatie te vinden over de persvisie tegenover de houding van Duitsland in de Spaanse Burgeroorlog, de Anschluss van Oostenrijk, de laatste fase van de ontbinding van Tsjecho-Slowakije, alsook de kwestie Polen in de laatste cruciale fase voor de aanvang van de Tweede Wereldoorlog. Zeker vanwege het wisselvallig karakter van de opstelling van *De Schelde – Volk en Staat* lijkt het moeilijk hier betrouwbare uitspraken over te kunnen doen zonder een degelijk bijkomend krantenonderzoek.

3.6. De “neutrale” dagbladpers

De Dag (1934-1944) werd in 1934 te Antwerpen gelanceerd en was indertijd een unicum in de Belgische pers. Het was een gedepolitiseerd boulevardblad dat de stijl van de Amerikaanse tabloids deelde, klein van formaat en rijkelijk geïllustreerd was. Het blad startte veelbelovend en zou op korte tijd een belangrijke plaats in de Antwerpse dagbladwereld veroveren. Op politiek vlak nam de krant een neutraal standpunt in, hoewel het uitgesproken Vlaamsgezind was. Het blad kwam voor het einde van de Tweede Wereldoorlog nooit in problemen, noch bij het Belgische Ministerie voor Nationale Inlichting, noch bij de Duitse PropagandaAbteilung. Er was immers niemand die zich aan de berichtgeving in het blad stoorde, aangezien dit zelden iets anders dan populaire thema's behandelde. Volgens Ghijs zou het blad echter wel met het nazi-regime sympathiseren. De krant kende een snel succes maar werd door haar aanwezigheidspolitiek tijdens de Tweede Wereldoorlog achteraf verboden.¹⁶³

Ondanks het sterk antisemitisch klimaat in Antwerpen zou *De Dag* zich niet laten verleiden tot antisemitische uitlatingen. Het blad zou ook de zelfstandigheidspolitiek van de regering verdedigen. Vanwege haar uiterst voorzichtige opstelling is het mogelijk in twijfel te trekken of bijkomend onderzoek naar dit dagblad veel vernieuwende informatie zou opleveren. Zoals uit het werk van Saerens blijkt zou het echter wel interessant zijn dit dagblad verder te onderzoeken in het kader van haar houding ten opzichte van de joden.¹⁶⁴

¹⁶³ DE BENS (E.) en RAEYMAECKERS (K.), *op. cit.*, pp. 39-40, 55; GHIJS (I.), *op. cit.*, p. 58; LUYKX (T.), *op. cit.*, p. 512.

¹⁶⁴ SAERENS (L.), *op. cit.*, p. 290; VERSCHAEVE (B.), *loc. cit.*; WOUTERS (L.), *art. cit.*, p. 39, 43.

3.7. Besluit

Na dit ruime overzicht van de houding van de Belgische Nederlandstalige dagbladpers ten opzichte van de Duitse dreiging, is het de bedoeling tot enkele algemene conclusies te komen. Meer algemeen dient gesteld te worden dat de internationale gebeurtenissen en de commentaar van de pers hierop onafscheidelijk zijn. Zelden werden belangrijke feiten door de perscommentatoren verwaarloosd en doorheen de commentaren krijgt men onvermijdelijk een nieuw relaas van de feiten. De gezichtshoek van waaruit een bepaalde gebeurtenis werd beschreven verschilde naargelang het dagblad, maar vaak ook naargelang de auteur, zelfs binnen redacties. Een unitaire visie van een dagblad vaststellen is dus niet zo eenvoudig en de visies die in het voorbije hoofdstuk beschreven werden omvatten dan ook slechts de overheersende opvattingen binnen de redacties van de behandelde dagbladen. Uitzonderingscommentaren die niet bij de overheersende visie van desbetreffend dagblad aansluiten zullen quasi zeker in elk dagblad terug te vinden zijn. Anderzijds zijn ook gelijkenissen te vinden in de houdingen van verschillende dagbladen, ook over de politieke zuilen heen. Een ander gedachtegoed betekende dus niet noodzakelijk dat men het niet eens kon zijn over bepaalde aspecten van de houding ten opzichte van de Duitse dreiging. Goethals stelt tevens dat persberichten van correspondenten in Berlijn zelden interessant waren en heel kleurloos overkwamen. Vanwege de strenge behandeling van buitenlandse commentatoren in Duitsland durfde men waarschijnlijk niet alles schrijven, wat deze bijdragen uiteraard minder bruikbaar maakt bij de identificatie van een oprechte mening.¹⁶⁵

Toen de NSDAP steeds machtiger werd stond het gevoel van bezorgdheid over de toekomst voorop. Dagbladen waagden zich aanvankelijk slechts aarzelend aan commentaar en maakten zich met grote onzekerheid bedenkingen bij wat zou gebeuren als een gevaarlijke avonturier als Hitler de leiding van het van oudsher militaristische Pruisen zou overnemen. Angst voor een nieuwe wereldoorlog was het dominerende gevoel. In de beginfase van de nazistische opmars zouden in de Belgische pers twee houdingen te onderkennen zijn: enerzijds de bladen die niet geloofden dat Hitler een werkelijk gevaar betekende en dat hij wel zou kalmeren onder de druk van de verantwoordelijkheid eens hij aan de macht kwam, anderzijds de bladen die deze onverschillige houding aanklaagden en van mening waren dat Hitler wel een gevaar betekende. Aanvankelijk zou vooral de eerste groep de meerderheid uitmaken en overheerste de opvatting dat het nazisme eerder een curiosum was dat in de beschaving van de 20ste eeuw geen schijn van kans maakte zich te realiseren. Gedurende de eerste maanden zouden persreacties ook opvallend gematigd zijn. Naarmate de NSDAP meer electorale vooruitgang boekte zou de tweede groep echter meer aanhang krijgen en besepte men steeds meer welk gevaar van het nazisme uitging. Toch bleven er steeds verschillende groepen bestaan, vooral onderscheiden

¹⁶⁵ GOETHALS (E.), *op. cit.*, pp. 122, 125-126.

door hun optimisme of pessimisme, naargelang zij benadrukten welke doelen Hitler reeds wel of net nog niet bereikt had. De meeste persorganen zouden het wel eens zijn over de onaanvaardbaarheid van de repressieve methodes van de nazi's.¹⁶⁶

Inzake de evolutie van de verschillende houdingen ten opzichte van de Volkenbond kunnen we ons grotendeels baseren op de besluiten van Wynant. Zij concludeert dat de meeste stromingen aanvankelijk vrij optimistisch ten opzichte van de Volkenbond stonden. Hoever men hierin ging verschilde, aangezien de ene stroming zich al wat meer wilde behoeden voor teleurstellingen dan de andere. Zo bleef de socialistische pers lange tijd positief, probeerde de katholieke pers de situatie steeds nuchter en realistisch te bekijken, en was de liberale pers er al van bij het begin van overtuigd dat de Volkenbond voor een moeilijke opgave stond. Toch zou uiteindelijk elk enthousiasme en optimisme omslaan in ontgoocheling, naarmate de onmacht van de Volkenbond duidelijker tot uiting kwam. Het beeld over de Volkenbond zou wel na elke crisis terug omslaan, alsof men vreesde dat negatieve beeldvorming de schade nog zou vergroten. Het verloop van de beeldvorming kent dus vele pieken en dalen, vooral in de socialistische pers. De algemene evolutie valt te beschrijven als een opeenvolging van hoop naar realisme naar ontgoocheling, terwijl men toch steeds blijft vasthouden aan de hoop dat de Volkenbond zich zou herstellen. Hoewel de kritiek na elke crisis zou vergroten liet men de Volkenbond nooit volledig in de steek. Er was dus duidelijk een draagvlak voor een organisatie zoals de Volkenbond en reeds voor de Tweede Wereldoorlog gingen stemmen op om een nieuwe vredesorganisatie op te richten.¹⁶⁷

Door de dreigende oorlog en de levende herinnering aan de Eerste Wereldoorlog zouden vele persorganen zich al snel achter de zelfstandigheidspolitiek van de regering scharen. De socialistische pers zou het hier het moeilijkst mee hebben en als laatste haar koers wijzigen. De neutraliteit bracht wel problemen met zich mee, aangezien verschillende persorganen verschillende definities hanteerden van neutraliteit. De vaagheid van het zelfstandigheidsbeleid maakte het mogelijk dat iedereen er zelf in zag wat men wilde. De beoordeling of de Belgische pers neutraal was, is sterk afhankelijk van hoe die neutraliteit geïnterpreteerd werd. Elk persorgaan was ervan overtuigd dat het zelf de neutraliteit respecteerde – wat mee werd bepaald door de eigen mening over de noodzaak van morele neutraliteit – en de regeringspolitiek steunde, terwijl alle tegengestelde persorganen als slechte neutralisten werden beschouwd. Zo werden de moreel neutralen verweten Duitsland in de kaart te spelen, terwijl de moreel niet-neutrale persorganen ervan beschuldigd werden de neutraliteit in gevaar te brengen.¹⁶⁸

¹⁶⁶ GOETHALS (E.), *op. cit.*, pp. 51, 80, 124; LANDUYT (M.), *op. cit.*, p. 168; VAN HAVER (G.), *op. cit.*, p. 72.

¹⁶⁷ WYNANT (A.), *op. cit.*, pp. 178-182.

¹⁶⁸ PEARCE (G.), *op. cit.*, pp. 239-277; VERFAILLIE (J.), *op. cit.*, pp. 152-153; VERSCHAEVE (B.), *op. cit.*, pp. 140-141.

De beoordeling van de Belgische onafhankelijkheidspolitiek werd volgens Van Put afgewogen tegen de invloed en betekenis van en het oordeel over de grote mogendheden en de Volkenbond. De kranten vertrokken hierbij vanuit een algemene psychologische situatie: Duitsland werd overduidelijk als het grootste gevaar beschouwd sinds de Eerste Wereldoorlog en Groot-Brittannië zag men als de meest betrouwbare garant vanwege het strategische belang van Europa voor die grootmacht. Met Frankrijk hadden steeds nauwe banden bestaan en het Belgisch lidmaatschap van de Volkenbond bracht uiteraard zowel rechten als plichten met zich mee. Deze relaties brachten pas problemen met zich mee door de internationale gebeurtenissen tijdens de jaren '30, meer bepaald deze waarbij België – al dan niet direct – betrokken was. Bij elke belangrijke internationale gebeurtenis dienden de grootmachten stelling te kiezen, en door de positie van de grootmachten te observeren kon België zich een idee vormen van de waarde en betekenis van zijn buurlanden. De houding van de grote staten tegenover situaties waarin andere kleinere staten betrokken waren liet immers toe voorspellingen te maken en zo een houding te bepalen en eisen te stellen. Nu hadden de kranten de keuze tussen het innemen van een positie of die keuze uit te stellen en te omzeilen. Vandaar ook dat de invloed van de gebeurtenissen op België bij veel kranten pas na enige tijd zou doordringen. De beoordeling van de verschillende mogendheden en de keuze voor deze of gene zijde werd daarnaast ook bepaald door het relatieve belang dat het dagblad in kwestie aan de Europese vrede enerzijds, of aan de Belgische veiligheid anderzijds, hechtte. Meestal ging het om een wisselwerking tussen beide.¹⁶⁹

Na de Anschluss, de eliminatie van Tsjecho-Slowakije en de inactiviteit van de op vrede gebeten democratische grootmachten zouden de verschillende dagbladen uiteenlopende meningen verkondigen, waarbij ze echter weinig van hun traditionele grote lijnen zouden afwijken. Zeker na de aanhechting van Sudetenland zou het onbehagen in de perscommentaren stijgen, ook al werd de Belgische veiligheid niet bedreigd. Hoewel de meeste dagbladen Groot-Brittannië ten volle zouden steunen in haar bemiddelingspogingen, en München over het algemeen in een vlaag van opluchting positief onthaald werd, zouden de stemmen enkele dagen later al minder positief klinken en werd ook de negatieve kant van de zaak ingezien. Naarmate de spanningen rond Tsjecho-Slowakije toenamen zouden de meeste kranten voorzichtiger worden in hun commentaren, alsof ze elke schijn van partijdigheid wilden vermijden. Van Put meent dichter naar de oorlog toe ook een steeds duidelijkere overeenkomst in de opinies van de verschillende dagbladen op te merken. Uiteindelijk werd de neutraliteitspolitiek wel door iedereen aanvaard, maar deze werd wel maandenlang op de proef gesteld. De positie van België werd nu levensgevaarlijk als bufferstaat van de oorlogvoerende mogendheden en dus van groot strategisch belang. Als de oorlog zich verder uitbreidde zou een overrompeling van België niet uitblijven, ook al wilde men dit niet altijd erkennen. België moest dus neutraal blijven en de pogingen van de grote mogendheden om hun invloed op het kleine land te

¹⁶⁹ VAN PUT (M.), *op. cit.*, pp. 62, 187-188.

laten gelden maakte de situatie er niet gemakkelijker op. In elk geval is de pers nooit het Belgisch belang uit het oog verloren en was de primaire doelstelling van quasi alle dagbladen om ons land buiten de oorlog te houden.¹⁷⁰

In welke mate is het bestaande onderzoek naar deze materie nu toereikend genoeg om sluitende conclusies te trekken? Eerst en vooral dient gezegd dat in de meeste werken slechts beperkte aandacht werd besteed aan de identificatie en bespreking van redactieleden die zich met de buitenlandse berichtgeving bezighielden. Ook het onderzoek naar welke berichten van welk persagentschap afkomstig waren blijft bedroevend afwezig. Dit kan echter niet alle onderzoekers sterk verweten worden om twee redenen: veel van de gebruikte personderzoeken zijn scripties zoals deze, wat betekent dat de auteur slechts een beperkte tijd had om zijn of haar onderzoek uit te voeren. Tijdgebrek kan een reden zijn waarom deze onderzoekers niet in staat waren dieper in te gaan op de redactiesamenstelling of de banden met de verschillende persagentschappen van het onderzochte dagblad. Daarnaast kan een reden ook zijn dat zulk onderzoek gewoon niet mogelijk was, aangezien dagbladen vaak elke bronvermelding of signatuur van de auteur achterwege lieten. Dat de auteurs hun artikels vaak niet ondertekenden, zeker in het geval van opiniestukken, kan natuurlijk begrepen worden in het kader van de – al dan niet door zichzelf opgelegde – neutraliteit, en misschien zelfs angst voor vijandige reacties. Dit maakt krantenonderzoek er echter niet gemakkelijker op en misschien kan een meer diepgaand onderzoek naar de redactiesamenstelling van de verschillende dagbladen, alsook hun banden met de verschillende persagentschappen, meer duidelijkheid brengen.

Daarnaast viel ook op dat er nog veel onderzoek ontbreekt naar de visie van sommige dagbladen op de Duitse dreiging. Bij quasi elk dagblad is er wel een fase van de Duitse agressie, waarvan de houding tegenover die fase niet of niet grondig onderzocht werd. Zo zijn de resultaten van het onderzoek naar *Het Handelsblad* bedroevend oppervlakkig en onvolledig, alsook zijn er zeker nog onderzoeksmogelijkheden voor *Het Volk*, *Gazet van Antwerpen*, *De Nieuws Gazet*, *Volksgazet*, *Volk en Staat* en zelfs voor *Het Laatste Nieuws*, *De Standaard* en *Vooruit*, voor laatstgenoemden vooral inzake de Schemeroorlog. Onderzoek naar *De Gentenaar-De Landwacht*, *Het Nieuws van den Dag*, *Het Belang van Limburg*, *De Dag* en de *Gazet van Gent* blijken zelfs volledig afwezig. Voor deze laatste bladen kan bijkomend onderzoek dus zeker waardevol genoemd worden en in de gevallen van onvolledige onderzoeksresultaten is het misschien verdedigbaar om te stellen dat de houding van respectievelijke dagbladen ten opzichte van de niet-onderzochte kwesties met voldoende zekerheid kan ingeschat worden op basis van het reeds gevoerde onderzoek, maar het mag duidelijk zijn dat het

¹⁷⁰ PEARCE (G.), *loc. cit.*; VAN DEN EEDE (M.), *op. cit.*, pp. 160, 182; VAN PUT (M.), *op. cit.*, pp. 93, 118, 148, 177.

tot de taak van de historicus behoort om zoveel mogelijk twijfels weg te nemen. Uiteraard is het relevanter om eerst onderzoek te wijden aan de grotendeels onderbelichte dagbladen.

Hoofdstuk 4: case-study: de houding van De Courant ten opzichte van de Duitse dreiging en de impact van het beginselakkoord van de KVV met het VNV uit 1936 en haar naspel op de berichtgeving van De Courant met betrekking tot het VNV, haar dagblad Volk en Staat en hun houding ten opzichte van de Duitse dreiging

4.1. Inleiding

Alvorens over te gaan tot het gevoerde bronnenonderzoek worden hier de noodzakelijke contextgegevens, inzake het dagblad *De Courant* en de Katholieke Vlaamse Volkspartij waar zij voor sprak, behandeld. Aansluitend volgt de vraagstelling waarop het gevoerde krantenonderzoek werd gebaseerd.

Na de Eerste Wereldoorlog groeiden de traditionele politieke partijen uit tot meer dan politieke organisaties. Het werden zuilen: conglomeraten van instellingen, verenigingen en bewegingen op verschillende maatschappelijke vlakken. Vanwege het grote aantal kiezers zal men in de naoorlogse periode proberen deze aan zich te binden door de eigen zuil grondig te organiseren. Men probeerde ook de massa te organiseren en te laten participeren. In die inspanning om te organiseren verschoof de klemtoon ook duidelijk van het lokale naar het nationale niveau. Ondanks een beperkte restant van plaatselijk particularisme was dit een duidelijke uiting van de nationalisering van het politieke en economische leven.¹⁷¹

Bij de katholieken was echter geen organisatorische eenheid te bespeuren. De zwakke organisatie van de katholieke partij – veroorzaakt door het feit dat de katholieken enkel samengehouden werden door het confessionele karakter van de katholieke formatie, maar op politiek vlak erg verdeeld waren – zou mee bijdragen tot de politieke instabiliteit tijdens het interbellum. De vooroorlogse *modus vivendi* tussen de Federatie van Katholieke Verenigingen en Kringen en de opkomende christen-democratische organisaties zou na de Eerste Wereldoorlog worden doorbroken en in Vlaanderen eisten organisaties van arbeiders, boeren en kleine burgers politieke autonomie, zodat de Federatie gereduceerd werd tot een quasi-Franstalige organisatie. Hoewel de Federatie nog lang zou proberen de klok terug te draaien, moest zij in 1921 instemmen met de stichting van het Katholiek Verbond van België, bestaande uit het ACW, de Boerenbond, de Waalse landbouwverbonden, de Landsbond van de Middenstand en de Federatie. De Katholieke Unie zou omwille van haar blijvende verdeeldheid echter geen pacificatie of consensus over het programma en leiderschap van de katholieke partij brengen. Daarnaast bracht de emancipatie van arbeiders, boeren en kleine burgerij nog meer meningsverschillen met zich mee. Dit leidde tot grootschalige dissidentie en steeds meer kiezers zouden zich aansluiten bij de Vlaams-nationalistische

¹⁷¹ WITTE (E.) e.a., *op. cit.*, p. 989.

of rexistische dissidenties. Tussen 1924 en 1927 werd de katholieke partij dan ook steeds meer in vraag gesteld. Men mag echter niet vergeten dat de katholieke kerk en haar clerici al die tijd de armatuur zou vormen die de politiek verdeelde katholieke partij bijeenhield. Toch is het onmogelijk te ontkennen dat doorheen het interbellum ook een groeiende kloof tussen de kerkelijke en politieke structuren zou groeien. Ondanks alles zouden de katholieken er in die periode wel in slagen hun zuil te verbreden. Doorheen de Katholieke Actie zou men vervolgens proberen de maatschappij te 'herkerstenen', hoewel ook hier spanningen aanwezig zouden blijven.¹⁷²

Mede onder invloed van de autoritaire ideeën die tijdens het interbellum ingang vonden, werd de Katholieke Unie onder het voorzitterschap van Hubert Pierlot gereorganiseerd. De samenstellende delen kwamen tot een nieuwe verhoudingen, er werd een programma voor de katholieke partij uitgewerkt en het gezag van de partijleiding werd versterkt in naam van orde en tucht.¹⁷³

Reeds voor de verkiezingen van 1936 gingen stemmen op voor een 'Vlaamse concentratie' als een fusie van het politieke katholicisme en het Vlaamse nationalisme. Vooral *De Standaard* voerde hier campagne voor. Na de politieke aardschok die de verkiezingen betekenden en waarbij de traditionele partijen sterk achteruitgingen ten voordele van Rexisten en Vlaams-nationalisten, verwierven de katholieke stemmen voor deelname aan een 'katholieke concentratie', 'rechtse concentratie' of 'Vlaamse concentratie' steeds meer aanhang. Vooral de conservatieve katholieken zochten een alternatieve regeringscoalitie van 'partijen van de orde' tegen socialisten en communisten, maar meer algemeen doelde men erop om de leegloop van de katholieke partij naar Rex en VNV – die intussen een akkoord hadden gesloten – tegen te houden. Het ideaalbeeld dat men voor ogen had was dat alle katholieken zich weer zouden verenigen in één katholieke formatie, een op ondubbelzinnig Vlaams-nationale en christelijke grondslag gebaseerde en zo ruim mogelijke vereniging van alle gezonde volkskrachten in Vlaanderen. Op die manier kon de KVV bewijzen dat het in staat was zelf aan de basis te liggen van een nieuwe katholieke formatie. Deze drang zou volgens Gerard zowel geremd als versterkt worden: versterkt door een gemeenschappelijk anti-communisme en geremd doordat de katholieken zich in een minder rechtse positie bevond dan het VNV. Uiteindelijk zou men op 11 oktober 1936 besluiten tot een verregaande partijhervorming die vooral de Vlamingen voldoende autonomie moest geven om te zoeken naar een vorm van toenadering tot de dissidenten. Men doekte de Katholieke Unie op en verving deze door het Blok der Katholieken, geleid door een directorium en bestaande uit de Parti Catholique Social (PSC) en de Katholieke Vlaamse Volkspartij (KVV). Dit gebeurde eerder in een soort *coup de théâtre* die vooral geschiedde onder druk van het kort daarvoor uitgelekte akkoord tussen het VNV en Rex. Er was nog geen sprake van een

¹⁷² GERARD (E.), *op. cit.*, pp. 511-515; WITTE (E.) e.a., *op. cit.*, pp. 996-1004.

¹⁷³ WITTE (E.) e.a., *op. cit.*, p. 1061.

federalisering van de katholieke partij, KVV en PSC vormden slechts regionale uitdrukkingen van één en dezelfde partij. De splitsing kende vooral een praktische draagwijdte en er was nog geen duidelijke bevoegdheidsverdeling. Het directorium zou de partijhervorming verder afronden. Vanwege de hervorming werd er nadat Hubert Pierlot de regering instapte niet meteen een nieuwe voorzitter gekozen, waardoor de katholieke partij de laatste jaren voor de oorlog heel zwak zou staan. De partij was nog nooit zo in vraag gesteld en er heerste grote verdeeldheid over de toekomstige partijvorm. Uiteindelijk kon de vernieuwingsdrang van de nieuwste generatie – die de partij wel graag wou federaliseren – zich nog niet ten volle doorzetten tijdens het interbellum en zou de grote partijhervorming pas haar beslag vinden bij de oprichting van de CVP na de Tweede Wereldoorlog. Uiteindelijk heeft het Blok der Katholieken in de ogen van Gerard te kort bestaan om het functioneren ervan goed te beoordelen. Hij ziet het interbellum als een overgangsfase waarin de katholieke partij evolueerde van een confessioneel contactpunt tussen zelfstandige politieke groeperingen tot wat men het begin kan noemen van een unitaire partij.¹⁷⁴

Op 8 december 1936 werd een doodgeboren beginselakkoord tussen het VNV en de KVV getekend. Er was toen echter nog niets overeengekomen met betrekking tot verdere samenwerking en het ging enkel om een akkoord i.v.m. de principes waarop men zich wou baseren voor verdere actie en de vorming van een gemeenschappelijke formatie. Het concentratiestreven zou echter na enkele weken reeds doodlopen en het akkoord werd naar de prullenmand verwezen. Volgens Gerard liet de dubbelzinnigheid die het akkoord met zich meebracht niet toe dat de regeling een lang leven beschoren was. Een groot deel van de traditionele katholieken waren immers niet rechts genoeg om zo een samenwerking te doen slagen. Inzake de Vlaamse kwestie stond de KVV immers ook intern tussen twee vuren: enerzijds moest men zich verdedigen tegen de beschuldiging van het VNV dat de KVV de Vlaamse volksgemeenschap zou verraden, anderzijds moest men zich verdedigen ten opzichte van de PSC die de KVV van separatisme beschuldigde. In essentie zou de KVV vooral een programma van culturele autonomie binnen het Belgische kader verdedigen. Anderzijds was ook Staf De Clercq geen voorstander van het akkoord en zou hij dit van zodra zijn radicale aanhangers kritiek gaven meteen torpederen door openlijk te benadrukken dat alleen de Dietse Volksstaat het einddoel kon zijn. Hoewel dit het definitieve einde van een algehele Vlaamse concentratie betekende behoorde de samenwerking tussen KVV en VNV nog niet helemaal tot het verleden. Zo zouden er bij de gemeenteraadsverkiezingen van 1938 nog verschillende kartellijsten van het VNV en de KVV opkomen, samen met de kartellijsten van het VNV en Rex goed voor een aandeel van zowat één derde van het totale aantal gemeenten waar het VNV meedong naar de gunst van de kiezer.¹⁷⁵

¹⁷⁴ DE SCHRYVER (R.) ed., *op. cit.*, p. 515, 1646-1647; GERARD (E.), *op. cit.*, pp. 468-469, 474-490, 511-519; WITTE (E.) e.a., *op. cit.*, pp. 1078-1079, 1088-1091.

¹⁷⁵ DE SCHRYVER (R.) ed., *op. cit.*, pp. 1647, 3345-3346; GERARD (E.), *op. cit.*, pp. 468-469, 474-478; WITTE (E.) e.a., *op. cit.*, pp. 1078-1079, 1088-1091.

De Courant (1937-1939) was een katholiek Vlaams dagblad en werd uitgegeven in Brussel door nv De Beiaard gedurende de periode van 19 september 1937 t.e.m. 30 april 1939. Het blad werd vlak na het ontstaan van de Katholieke Vlaamse Volkspartij opgericht en was bedoeld als spreekbuis van de katholieke partij. Het werd ook opgericht als tegengewicht voor *De Standaard* van Gustaaf Sap. Sap was in conflict geraakt met Paul van Zeeland en Frans van Cauwelaert en werd vanwege zijn te sterke oppositie tegen de regeringen van nationale unie onder leiding van Van Zeeland, alsook zijn steun aan Léon Degrelle een tijdlang uit de katholieke rechterzijde gestoten. Hoewel Van Cauwelaert slechts sporadisch een bijdrage voor het blad leverde zouden zijn neven Karel en Emiel van Cauwelaert wel medewerkers van het blad zijn. Het kapitaal haalde men bij verschillende katholieke Vlaamse industriëlen waaronder Léon Bekaert en enkele christelijke sociale organisaties. Nv De Beiaard zou naast *De Courant* ook *Het Volk-De Tijd*, *Le Xxe Siècle* en *La Cité nouvelle* drukken. De redactie van *De Courant* bestond grotendeels uit jonge elementen, wat ondanks de samenwerking met de andere drie dagbladen een risicovolle onderneming was, mede door de internationale toestand. In augustus 1938 zou *De Courant* door de oproeping van talrijke medewerkers tijdens de eerste mobilisatie in moeilijkheden komen en daarnaast scheerden de oplagecijfers geen hoge toppen. Het blad kwam nooit tot bloei en vanwege het matige succes zou het reeds op 30 april 1939 voor het laatste verschijnen. In het laatste nummer zou men echter met geen woord reppen over de reden waarom de krant er mee ophield.¹⁷⁶

De Courant verklaarde zich voorstander van een “welbegrepen nationalisme”, dat geen tegenstelling tussen het Vlaamse welzijn en de Belgische staat zag. Het federalisme werd dus afgewezen door het blad. In haar eerste nummer stelde *De Courant* zich voor als een katholiek en Vlaams dagblad en beweerde het in de eerste plaats steeds geïnspireerd te worden door het kerkelijk gezag en “niet in dienst te staan van bepaalde personen en groeperingen”. Men ijverde voor Vlaamse gelijkberechtiging, sprak zich uit vóór de Belgische neutraliteit en voor culturele en militaire toenadering tot Nederland. Ook de samenwerking met de Oslostaten werd toegejuicht. Hoewel het blad hoogstwaarschijnlijk wel anti-communistisch was ingesteld, viel dit niet uitermate op. Begin 1938 zou het blad stellen dat men de slogan ‘noch Berlijn, noch Moskou’ liever verving door de leuze ‘noch links, noch rechts’ en dat men koos voor het christelijke Rome.¹⁷⁷

Het gevoerde bronnenonderzoek richt zich voornamelijk op twee luiken: voor het eerste luik was het de bedoeling een bijdrage te leveren aan het bestaande onderzoek naar de houding van de Belgische Nederlandstalige pers ten opzichte van de Duitse dreiging door het nog niet onderzochte *De Courant* onder de loep te nemen, waarbij alle edities die ooit van het dagblad verschenen zijn onderzocht zijn met een techniek van *close reading* om op die manier de houding van

¹⁷⁶ *De Courant*, 28 september 1938, p. 1; *De Courant*, 30 april 1939, p. 1; DE SCHRYVER (R.) ed., *op. cit.*, pp. 428-429, 811, 1646-1647, 2696; LUYKX (T.), *Evolutie van de communicatiemedia*. Brussel, Elsevier Sequoia, 1978, pp. 512, 695, 703; VAN NIEUWENHUYSE (K.), *loc. cit.*

¹⁷⁷ *De Courant*, 19 september 1937, p. 1; *De Courant*, 23 januari 1938, p. 3; DE SCHRYVER (R.) ed., *op. cit.*, pp. 428-429, 811; LUYKX (T.), *loc. cit.*

het blad te bepalen ten opzichte van de internationale gebeurtenissen in de periode van september 1937 t.e.m. april 1939. We vragen ons hierbij ook af in welke mate de visie van 'hét officiële KVV-dagblad' overeenkwam met de houding van andere minder gebonden katholieke dagbladen.

Een tweede luik heeft betrekking op het akkoord van 8 december 1936 tussen het VNV en de KVV en de invloed van het vroegtijdig geaborteerde akkoord op de houding van het KVV-dagblad *De Courant* tegenover het VNV en haar dagblad *Volk en Staat*. Hoewel *De Courant* pas gelanceerd werd nadat dit akkoord alweer afgevoerd was, valt het, met het oog op de kartellijsten KVV-VNV die nog opkwamen bij de gemeenteraadsverkiezingen van 1938, binnen de verwachtingen dat deze verhouding nog een rol speelde en is het de bedoeling te onderzoeken op welke manier deze samenwerking een invloed heeft uitgeoefend op de houding van *De Courant* ten opzichte van het VNV en *Volk en Staat*, alsook op het oordeel van *De Courant* over de houding van het VNV en *Volk en Staat* ten opzichte van de Duitse dreiging. In welke mate was *De Courant* een voorstander van concentratie? Koesterde *De Courant* sympathieën voor het VNV en uit dit zich in een terughoudendheid om de zogenaamde *deutschfreundlichkeit* van VNV en *Volk en Staat* te veroordelen? Durfde het dagblad – in de hoop dat een katholieke concentratie toch nog mogelijk was – zich kritisch op te stellen ten opzichte van het VNV en haar dagblad? Deze vragen worden hopelijk beantwoord na de toepassing van een *close reading* op de edities van *De Courant*.

4.2. De Courant algemeen

Voor beide luiken aan bod komen hier eerst nog enkele algemene opmerkingen over *De Courant* betreffende zaken die opvielen tijdens het krantenonderzoek. Vormelijk gezien kent de krant een goede kwaliteit die erop vooruitging naargelang de maanden vorderden. Het blad zou na verloop van tijd ook meer bladzijden tellen. De hoofdartikels werden vaak begeleid van vrij kwalitatieve foto's en bij territoriale kwesties werd zelfs geregeld een kaartje afgebeeld. Politieke cartoons en spotprenten zijn de grote afwezigen in het blad, maar tijdens de laatste maanden van *De Courant* zou wel reeds een stripverhaal worden afgedrukt. Als we het blad inhoudelijk bekijken wordt het duidelijk dat een ruim leespubliek werd beoogd. Dat ziet men aan de aandacht die het blad aan een variëteit van onderwerpen besteedde: zo was in *De Courant* regelmatig een speciale bladzijde voor vrouwen en een speciale bladzijde voor kinderen terug te vinden. Dat gebeurtenissen uit het internationale kerkelijke leven steeds in de kijker stonden spreekt voor zich. Ook een bladzijde speciaal voor toerisme en een bladzijde speciaal voor film en andere culturele aangelegenheden kwam geregeld terug. Daarnaast besteedde het blad naast binnenlandse en buitenlandse aangelegenheden ook aandacht aan het economische leven en gingen vaak zelfs meerdere bladzijden op aan sportnieuws. Aangezien deze zaken naarmate de maanden vorderden steeds ruimer aan bod kwamen kan hier misschien uit afgeleid worden dat de krant op deze manier probeerde meer lezers te winnen. In

tegenstelling tot wat uit ander krantenonderzoek is gebleken viel op dat *De Courant* steeds vrij veel ruimte voorzag voor berichtgeving uit het buitenland. Zelfs de strijd in Azië zou gedurende de hele periode dat het blad verscheen ruime aandacht krijgen, aanvankelijk zelfs meer dan de gebeurtenissen in Europa zelf. Gebeurtenissen die zich spreiden over verschillende dagen of weken, zowel in het binnen- als buitenland, zouden dagelijks met veel ijver opgevolgd worden tot in de grootste details. Denk bijvoorbeeld aan elke kwestie inzake de Duitse agressie, maar ook aan de periode na de dood van paus Pius XI tot de verkiezing van paus Pius XII. Het blad voorzag bij grote kwesties ook altijd ruimte voor een uitgebreide contextschets. Zo zou tijdens de aftakeling van Tsjecho-Slowakije ruimte voorzien worden voor een reeks artikels over de Tsjecho-Slowaakse geschiedenis. Men kan dit blad dus zeker niet beschuldigen van een gebrek aan aandacht voor wat zich op internationaal niveau afspeelde. Wat wel opvalt is dat het blad oog had voor sensationeel nieuws, maar dan eerder op lokaal niveau. Zo werden misdaden en (zelf)moorden alsook erge ongelukken vaak enorm plastisch beschreven in *De Courant*.

Inzake de manier van berichtgeving kwamen wij tot de positieve constatering dat het gebrek aan bronvermelding in *De Courant* veel minder een probleem vormde dan men zou verwachten na de vaststellingen hierover in vroeger krantenonderzoek. Hoewel nog vele berichten werden weergegeven zonder enige bronvermelding – zeker de eerste maanden dat het blad verscheen – zou de afkomst van de gepubliceerde berichten na verloop van tijd steeds meer duidelijk worden. We kunnen een onderscheid maken tussen twee soorten berichten, vooral inzake de buitenlandse thema's. Eerst en vooral bevatte *De Courant* vooral veel puur informatieve berichten, samengesteld uit berichten uit verschillende bronnen. Wanneer deze berichten over grote gebeurtenissen handelden zouden deze grote artikels vaak uit talrijke kleine berichtjes bestaan die, onderscheiden door kleine tussentitels, bijna allen uit verschillende bronnen afkomstig waren. De variëteit in de gebruikte bronnen is vrij groot te noemen: berichten uit persorganen uit heel Europa en zelfs tot in de Verenigde Staten werden in het blad opgenomen, alsook berichten die men kreeg van persagentschappen Belga, Havas en Reuters. Veel informatie was ook afkomstig uit officiële bronnen, afkomstig van bv. politieke partijen of de Belgische en Duitse instanties. Opinies waren in deze artikels zelden of nooit terug te vinden. Bij het doornemen van het dagblad zou men zelfs de indruk krijgen dat een groot deel van de artikels enkel bestond uit aangeleverde berichten, zonder enige eigen inbreng van de redactie van *De Courant* zelf. Dat verklaart misschien waarom deze artikels zelden tot nooit ondertekend werden door de auteur of samensteller ervan. Op het hoogtepunt van de Sudetenkwestie zou het blad zelfs een nieuwe rubriek invoeren genaamd “laatste nieuws” of “laatste berichten”, waarin waarschijnlijk het nieuws dat men pas op het allerlaatste moment ontving terecht kwam. Deze berichten waren meestal heel kort en werden waarschijnlijk in grote haast op een samengevatte manier vertaald zodat men ze alsnog kon opnemen in de eerstvolgende editie. Indien men al een standpunt wil onderscheiden in de reguliere artikels in *De Courant*, doet men dit

best op basis van de krantenkoppen, waar regelmatig een gevoelswaarde in verscholen zat. Een tweede soort berichten zijn de opiniestukken, die zowel van de hand van vaste medewerkers van het blad konden zijn, als van katholieke politici tot zelfs politici van de politieke tegenstanders. *De Courant* zou er geen graten in zien om ook toespraken van extreem-rechtse groeperingen te publiceren en dus andere meningen aan het woord te laten. Zo kreeg bv. Joris van Severen de kans om verschillende dagen op rij de visie van Verdinaso uiteen te zetten in het blad, zonder dat deze visie achteraf helemaal werd afgebroken. Een loutere mededeling dat de krant niet instond voor die visie volstond. Het blad zou zelfs een dagelijkse rubriek hebben genaamd “wat anderen schrijven”, waarin fragmenten uit andere persorganen werden afgedrukt, vaak zelfs zonder enige commentaar of duiding. Op die manier bood het blad regelmatig een – zij het ietwat selectieve – vrije tribune voor andere groepen. Op dagen dat geen eigen opiniestukken gepubliceerd werden zou men zelfs de indruk krijgen dat er meer aandacht ging naar de visies van andere kranten, dan naar de mening van de eigen redactie. Het zijn uiteraard vooral de opiniestukken van de redactie van *De Courant* zelf, en vooral deze n.a.v. belangrijke internationale gebeurtenissen, die ons een schat aan informatie opleverden over de houding van dit dagblad ten opzichte van de Duitse dreiging. Opiniestukken waren ook geregeld voorhanden inzake de houding van het blad ten opzichte van de katholieke concentratiebeweging en het VNV. Auteurs van deze opiniestukken zouden slechts in een deel van de gevallen hun schrijfwerk ondertekenen en het waren vooral de stukken die van buiten de redactie werden aangeleverd die wel een signatuur kregen. Opiniestukken van eigen hand werden slechts zelden ondertekend als het om delicate zaken zoals de internationale situatie ging. Enkele namen of pseudoniemen die wel onderscheiden konden worden en verschillende malen terugkwamen zijn “Ignotus” en “Lanseloot”. Er werden ook bijdragen teruggevonden van ene “T.G.”, “T.B.”, “Ibex”, correspondent Robert Leurquin en Georges Mericourt.¹⁷⁸

4.3. De Courant en de Duitse dreiging

Hoe stond *De Courant* tegenover het nazisme als een politieke stroming? Uiteraard ging de meeste kritiek naar de kerkvervolgingen in Duitsland en later ook in Oostenrijk en Sudetenland. Zelfs na het concordaat, waarvan het blad al snel doorhad dat het door de nazi's nauwelijks werd nageleefd – hetgeen door de krant dan ook erg betreurd werd –, was dit het geval. De Duitse Kerkstrijd werd in *De Courant* voorgesteld als een botsing tussen verschillende werelden en men beschouwde de situatie met grote bezorgdheid. Men zou dan ook regelmatig een oproep doen aan de katholieken om elkaar bij te staan in deze moeilijke periode. Men zou de Kerk ook steeds blijven verdedigen en vol verontwaardiging reageren op momenten waarop de Duitse of Italiaanse regering beschuldigingen of kritiek uitte ten opzichte van de Kerk of de paus. Ook wanneer de paus het Duitse racisme

¹⁷⁸ *De Courant*, 29 april 1938, pp. 1-2; *De Courant*, 2 mei 1938, p. 1.

bekritiseerde zou het blad het kerkelijk hoofd altijd verdedigen. Toch zou de afkeuring voor de kerkvervolging niet blijken uit elk artikel dat het blad hierover publiceerde en werden veel berichten over de kerkvervolgingen op een neutrale manier weergegeven. Daarnaast werden sommige zaken zoals de aankondiging van de sterilisatiewetgeving in Duitsland, de eliminatie van de S.A. of de afschaffing van het Duitse godsdienstonderricht slechts op neutrale toon gepubliceerd. Het blad waarschuwde wel sporadisch voor de Duitse propaganda en beoordeelde de “teloofgang van het intellectualisme in Duitsland” die zorgde voor een “slaafse volgzzaamheid” eerder op een teleurgestelde toon dan doorheen een scherpe veroordeling. In een bijdrage van M. Grijpdonck zou later ook de hervorming van het onderwijs in Duitsland bekritiseerd worden: kritisch intellectualisme moest volgens Grijpdonck plaatsruimen voor “heetgebakerd activisme” en de rol van de Duitse propaganda werd groter dan echt gezond kon zijn. Het Duitse volk werd veel te eenzijdig ingelicht, luidde het in een anoniem opiniestuk in september 1938. Het blad zou ook steeds het hart vasthouden als Hitler op het punt stond een grote rede te geven. Met het repressieve karakter van het nationaal-socialisme in het achterhoofd was men steeds voorbereid op extreme verklaringen. In veel gevallen zou het blad echter erger verwachten dan wat uiteindelijk verklaard zou worden. Dit alles wil niet zeggen dat de krant ook geen positieve woorden voor Duitsland overhad, zo zou men bv. positief reageren op het Duitse opvoedingsprogramma. Eind 1938 verscheen ook een artikel van Dr. Robert Van de Putte ter verdediging van de positieve aspecten van het nationaal-socialisme. Ook het feit dat men er in Duitsland in slaagde het geboortecijfer in de moeilijke omstandigheden van toen op een goed peil te brengen, terwijl dit cijfer in België daalde, werd positief onthaald. Dat was volgens *De Courant* echter de enige reden om een autoritaire politiek te benijden, want men was niet te spreken over de Duitse perscensuur en bleef ervan overtuigd dat het daarom in België nog altijd beter was. Anderzijds zouden wel enkele keren Duitse advertenties in *De Courant* worden afgedrukt, meer bepaald inzake het promoten van reizen naar Duitsland. Op die manier kreeg het blad sporadisch toch wat Duitse indirecte steun, hoewel de steun die het blad hiervan ondervond vanwege het lage aantal advertenties waarschijnlijk heel beperkt was.¹⁷⁹

Tegenover het Joodse volk zou *De Courant* zich zeker niet onverdraagzaam opstellen. Hoewel de meeste aandacht uiteraard naar de kerkvervolgingen ging, zou op de hoogtepunten van de anti-

¹⁷⁹ *De Courant*, 20 september 1937, p. 1; *De Courant*, 21 september 1937, pp. 2-3; *De Courant*, 27 oktober 1937, p. 5; *De Courant*, 10 november 1937, pp. 1, 3; *De Courant*, 26 november 1937, p. 2; *De Courant*, 28 november 1937, p. 1; *De Courant*, 5 december 1937, p. 2; *De Courant*, 11 december 1937, p. 7; *De Courant*, 13 december 1937, p. 1; *De Courant*, 25-26 december 1937, p. 1; *De Courant*, 31 december 1937, p. 1; *De Courant*, 9 februari 1938, pp. 1,3; *De Courant*, 25 februari 1938, p. 3; *De Courant*, 22 maart 1938, p. 3; *De Courant*, 23 maart 1938, p. 2; *De Courant*, 30 maart 1938, p. 9; *De Courant*, 3 april 1938, p. 1; *De Courant*, 26 april 1938, p. 1; *De Courant*, 1 mei 1938, p. 4; *De Courant*, 19 mei 1938, p. 4; *De Courant*, 29 juni 1938, p. 3; *De Courant*, 31 juli 1938, p. 1; *De Courant*, 1 augustus 1938, p. 1; *De Courant*, 3 augustus 1938, p. 1; *De Courant*, 5 augustus 1938, p. 3; *De Courant*, 4 september 1938, p. 3; *De Courant*, 6 september 1938, p. 2; *De Courant*, 8 september 1938, p. 1; *De Courant*, 24 september 1938, p. 2; *De Courant*, 29 september 1938, p. 1; *De Courant*, 10 oktober 1938, p. 1; *De Courant*, 14 oktober 1938, p. 3; *De Courant*, 19 oktober 1938, p. 2; *De Courant*, 29 oktober 1938, p. 2; *De Courant*, 11 oktober 1938, p. 1; *De Courant*, 5 november 1938, p. 1; *De Courant*, 30 november 1938, p. 1; *De Courant*, 15 december 1938, p. 2; *De Courant*, 24 december 1938, pp. 1, 8; *De Courant*, 1 februari 1939, p. 3.

joodse maatregelen in Duitsland scherpe kritiek worden geleverd. Ook wantoestanden waaronder de joden in Vlaanderen leden werden aangeklaagd en Georges de Mericourt had veel kritiek op de tragedies in de concentratiekampen en de broodroof op de Joden. Het aandeel berichten waarin effectieve kritiek werd gegeven maakt echter slechts een klein deel uit van het totale aandeel berichten over de jodenvervolging. Toch zou *De Courant* haar afkeuring en onthutsing ten opzichte van de jodenvervolgingen naarmate de tijd vorderde steeds vaker laten zien. Men sprak van “gruwelijke anti-joodse uitpattingen in geheel het Duitse Rijk” en toonde duidelijk medelijden met de joden. De nadruk werd gelegd op de misdadigheid van de Duitse “drastische, wraakroepende maatregelen” en wat de joden ook gedaan zouden hebben, niemand verdiende door te maken wat deze mensen nu werd aangedaan. Wel trachtte men het antisemitisme te verklaren door de redenering dat de ariërs zich ergerden aan het cosmopolitisme en anationalisme van de joden, alsook aan hun afkeer ten opzichte van arbeid en hun economische invloed. Uiteraard werden de jodenvervolgingen gekoppeld aan de vraag of de katholieke Kerk ook nog zwaardere vervolgingen te wachten stond.¹⁸⁰

De Courant was een duidelijk voorstander van internationale samenwerking en solidariteit. Het blad was dan ook gelukkig met de verkiezing van België voor de Raad van de Volkenbond. Men zag duidelijk een rol voor België als lid van die raad weggelegd, en stelde dat België daarbij vooral de belangen van de kleine landen moest verdedigen. Toch was men niet zeker of de Belgische tussenkomsten in de Volkenbond heel doelmatig zouden zijn. *De Courant* vond wel dat België bereid moest zijn mee te werken aan een hervorming van de Volkenbond, als men die op poten zou zetten. Het blad zou in elk geval elke vorm van samenwerking en toenadering tussen Europese staten toejuichen, tenzij het om een toenadering tussen autoritaire staten ging. Zo zou het blad bij elk overleg tussen Duitsland of Italië enerzijds en Groot-Brittannië of Frankrijk anderzijds hoopvol de resultaten afwachten. Besprekingen werden steeds positief onthaald, en zelfs als deze iets minder vlot verliepen bleef men vertrouwen hebben. Toch zou Lanseloot n.a.v. besprekingen tussen Groot-Brittannië en Italië ten tijde van de Ansluß waarschuwen voor een te groot optimisme en stellen dat men niet te snel mocht concluderen dat de as Rome-Berlijn gebroken was. Men mocht al blij zijn als besprekingen tot genormaliseerde betrekkingen zouden leiden en kon niet verwachten dat er iets zou wijzigen aan de verhouding tussen Italië en Duitsland. Ook een anonieme columnist zou zich bij deze visie aansluiten. Toch overheerste het optimisme, maar dat belette het blad niet om de machteloosheid van de Volkenbondorganisatie ten opzichte van de verschillende schendingen van het internationaal recht te erkennen. Mantsjoerije en Abessinië waren echte vernederingen voor de

¹⁸⁰ *De Courant*, 30 november 1937, p. 1; *De Courant*, 30 april 1938, p. 1; *De Courant*, 27 september 1938, p. 1; *De Courant*, 5 november 1938, p. 1; *De Courant*, 11 november 1938, p. 1; *De Courant*, 12 november 1938, pp. 1-2; *De Courant*, 13 november 1938, pp. 1, 3; *De Courant*, 14 november 1938, p. 1; *De Courant*, 16 januari 1939, p. 7; *De Courant*, 1 februari 1939, p. 3.

Volkenbond geweest, die bij deze gelegenheden “openlijk haar failliet liet registreren”. *De Courant* drukte in elk geval haar hoop uit dat de Volkenbond de vertrouwenscrisis te boven zou komen. Het blad bleef het nut van de organisatie verdedigen en het prijsgeven van de Volkenbond was voor de redactie geen optie. Hoewel het blad deze visie minder uitgebreid verkondigde, valt uit enkele berichten gepubliceerd ten tijde van de Sudetenkwestie wel af te leiden dat de krant niet voor een ongelimiteerde appeasement-politiek ging en dat vrede ook niet boven álles ging.¹⁸¹

De Courant zou naarmate de internationale gebeurtenissen elkaar opvolgden het zelfstandigheidsbeleid steeds overtuigender verdedigen. Terwijl dit beleid aanvankelijk minder ter sprake kwam, zou men de eigen positieve houding ten opzichte van dat beleid na de Ansluß duidelijk bevestigen en stellen dat als België haar zelfstandigheid verloor, ook Vlaanderen deze zou verliezen. Het blad uitte zich ook positief ten opzichte van de VOS-campagne “Los van Frankrijk” en hoewel men trouw bleef aan de Volkenbond was men niet van plan zich te laten meesleuren in zaken die België niet aangingen. Lanseloot bevestigde het belang van een onpartijdige Belgische houding en ook later zou men bevestigen dat een onafhankelijke opstelling en de verdediging van het eigen grondgebied de beste bijdrage aan de Europese vrede was die België kon leveren. De redactie was vastbesloten dat België het eigen grondgebied zou verdedigen en *De Courant* zou zich dan ook positief uitspreken over een opgedreven landsverdediging, alsook een landsverdediging in alle richtingen, aangezien het ontoelaatbaar was dat Frankrijk het doortochtrecht zou opeisen. Men zag echter in dat België niet in staat was om al haar grenzen even goed te verdedigen, wat een zelfstandig beleid tot nog een grotere noodzaak maakte. *De Courant* stond ook positief ten opzichte van samenwerking met Nederland, wat België volgens het blad sterker zou maken in haar neutraal statuut en beter zou beveiligen tegen de buitenlandse dreiging. Ook de aansluiting bij de Oslolanden werd positief onthaald en *De Courant* ging volmondig akkoord met de Zweedse minister van Buitenlandse zaken Sandler wanneer deze stelde dat de kleine Europese staten een speciale rol kregen toebedeeld, dat zij meer geschikt waren dan grote staten om universele waarden te scheppen en te behouden en dat hun onafhankelijke opstelling de rechtvaardigheid en orde zou kunnen beschermen.¹⁸²

¹⁸¹ *De Courant*, 20 september 1937, p. 1; *De Courant*, 24 september 1937, p. 2; *De Courant*, 21 november 1937, p. 3; *De Courant*, 22 november 1937, p. 5; *De Courant*, 23 november 1937, p. 1; *De Courant*, 1-2 januari 1938, pp. 1, 3; *De Courant*, 28 januari 1938, p. 3; *De Courant*, 10 maart 1938, pp. 1-3; *De Courant*, 30 april 1938, p. 1; *De Courant*, 5 mei 1938, p. 2; *De Courant*, 10 september 1938, p. 3; *De Courant*, 8 december 1938, p. 1.

¹⁸² *De Courant*, 20 maart 1938, p. 1; *De Courant*, 30 april 1938, p. 1; *De Courant*, 22 juni 1938, p. 2; *De Courant*, 13 juli 1938, pp. 1-7; *De Courant*, 18 juli 1938, p. 3; *De Courant*, *De Courant*, 21 augustus 1938, p. 1; 27 augustus 1938, p. 1; *De Courant*, 9 augustus 1938, p. 2; *De Courant*, 13 september 1938, p. 2; *De Courant*, 15 september 1938, p. 1; *De Courant*, 16 september 1938, p. 1; *De Courant*, 19 september 1938, p. 3; *De Courant*, 19 september 1938, p. 3; *De Courant*, 19 september 1938, p. 3; *De Courant*, 23 september 1938, p. 1; *De Courant*, 14 oktober 1938, p. 1; *De Courant*, 11 december 1938, p. 1; *Courant*, 16 december 1938, pp. 1, 7; *De Courant*, 17 december 1938, pp. 1-2; *De Courant*, 26 januari 1939, p. 2; *De Courant*, 28 maart 1939, p. 1.

De krant zou enorm verheugd zijn door de Duitse waarborgverklaring en kopte op 14 oktober 1937 in het groot de woorden “Duitsland houdt woord”. Men zag de Duitse waarborg als het bewijs dat de onafhankelijkheidspolitiek haar vruchten afwierp en de Belgische internationale positie versterkte. “Door te erkennen dat de onschendbaarheid en de gaafheid van ons land een gemeenschappelijk belang voor deze mogendheden uitmaakt, bevestigt zij de historische zending van België in Europa en versterkt zij aldus onze internationale positie.” Men leidde uit de Duitse waarborgverklaring ook af dat Duitsland genoegen nam met een onafhankelijke houding en dat een echte neutraliteit niet vereist was. De krant zag het dus als een stap richting vrede, maar vertelde er wel bij dat men vermoedde dat Hitler als bijbedoeling kon hebben zich in een gunstiger positie voor zijn koloniale eisen te manoeuvreren. Men bleef ook waakzaam, want zoals Prof. J.A. Van Overbeke stelde tijdens het einde van de Sudetenkwestie kon België, zelfs nu haar neutraliteit door alle partijen erkend was, nog steeds in een oorlog terechtkomen. Toch bleef het blad steeds optimistisch, en zelfs op de uitspraak uit *De Standaard*, waarin gewezen werd op het feit dat volgens de nationaal-socialistische ideologie België en Nederland ook nog aan de beurt zouden komen, maakte het blad er zich met een glimlachje vanaf door te stellen dat men dan maar moest hopen dat Hitler nooit die fase van zijn expansieplannen zou bereiken.¹⁸³

Inzake de morele neutraliteit nam *De Courant* slechts éénmaal stelling, waaruit blijkt dat het blad een speciale visie had inzake deze kwestie. In december 1938 zou het blad verontwaardigd reageren op een Duits artikel dat beweerde dat in neutrale landen ook van de pers neutraliteit werd verwacht. *De Courant* leverde hier sterke kritiek op en meende dat het de Duitse stelling misschien kon begrijpen aangaande kwesties die België niet aangingen, maar toch zeker niet aangaande kwesties die België wel aanbelangden. Voor zulke kwesties kon men niet aanvaarden dat men de eigen mening niet kon uiten. Uiteindelijk kwam dit er dus wel op neer dat het blad tegen een volstreekte morele neutraliteit was, of toch dat dit eind 1938 zo was.¹⁸⁴

Maar hoe reageerde *De Courant* op de internationale gebeurtenissen? Zoals gezegd besteedde het blad grote aandacht aan de oorlog in Azië, en dit gedurende de hele periode dat zij verscheen. Nadat China een beroep deed op de Volkenbond was *De Courant* van mening dat het minste wat de Volkenbond kon doen was haar afkeuring over de Japanse agressie uit te spreken. De krant wekte de indruk genoeg te nemen met alleen deze veroordeling. Ook aan de Spaanse burgeroorlog zou de krant vanaf dag één uitermate veel aandacht besteden. Steeds werd bijgehouden welke partij welke vooruitgang boekte in de strijd. Het blad stelde zich meestal neutraal op in deze kwestie, misschien omdat het zich minder betrokken voelde bij de gebeurtenissen. Hoewel men zich aanvankelijk ook stilhield met betrekking tot de Duitse en Italiaanse inmenging in het conflict, zou men deze inmenging

¹⁸³ *De Courant*, 14 oktober 1937, pp. 1, 3; *De Courant*, 15 oktober 1937, p. 1; *De Courant*, 21 september 1938, pp. 1,3; *De Courant*, 24 september 1938, p. 2.

¹⁸⁴ *De Courant*, 6 december 1938, p. 2.

tijdens het jaaroverzicht van 1937 wel betreuren, aangezien dit de kloof met de democratische staten groter maakte. *De Courant* zou de Spaanse kwestie bijna dagelijks trouw opvolgen gedurende de hele periode dat het blad verscheen en haar berichten bleven neutraal zelfs op de dag dat de overwinning van de nationalisten vaststond.¹⁸⁵

Inzake de vriendschappelijke verhouding tussen Italië en Duitsland werd zelden veel commentaar gegeven. Wel zag de krant op een bepaald moment de positieve kant van de zaak in, namelijk dat het meer religieuze karakter van Italië misschien een positieve invloed zou hebben op de houding van Duitsland ten opzichte van de Kerk. Ook over de Italiaanse uittrede uit de Volkenbond en de verbeterende verhouding tussen Duitsland en Japan werd enkel neutraal bericht.¹⁸⁶

Hoewel *De Courant* de Duitse reactie op het Verdrag van Versailles wel begreep, werd deze niet goedgekeurd. Reeds eind november 1937 had men een vrij goed beeld van wat de Duitsers net wilden bereiken. In een niet-ondertekend artikel in *De Courant* van 28 november 1937 werd gesteld dat men niet langer de ogen gesloten kon houden voor de daden van Hitler en werden twee fasen in de Duitse politiek onderscheiden. Eerst en vooral was het Hitlers bedoeling zich van de eigen beperkingen en vooral het Verdrag van Versailles te ontdoen, waarna men een expansiepolitiek zou voeren. Men waarschuwde ook voor een Duitse eis om teruggave van de oud-Duitse kolonies, of zelfs een eis tot herverdeling van de koloniale gebieden ten nadele van kleine landen zoals België. Zeker bij het – achteraf weggewuifde – gerucht dat Duitsland zijn zinnen had gezet op Belgisch Kongo verkeerde men bij *De Courant* even in angst. Ook veronderstelde men reeds dat Duitsland waarschijnlijk Oostenrijk en Sudetenland wilde inlijven, aangezien het om Duitse gebieden ging, iets wat het blad ook erkende. Toch vond men het ontoelaatbaar dat Hitler deze gebieden gewapenderhand innam en vond men dat de Fransen en Britten standvastig moesten blijven. Indien men even toegeeflijk zou zijn ten opzichte van Duitsland als dat men was geweest bij de Japanse agressie in het oosten en de Italiaanse agressie in Abessinië zou Hitler enkel aangemoedigd worden om méér te eisen. Men stelde de vredeswil van Hitler reeds in vraag en de volgende dag zou ook Lanseloot bevestigen dat men zich moest schrapzetten tegen de Duitse aanspraken, aangezien enkel krachtdadigheid moeilijkheden kon voorkomen. Enkele dagen later zou het blad zich in een artikel, ondertekend met de initialen T.G., reeds iets milder opstellen. Zo begreep de auteur de Duitse eisen wel, maar had men vooral problemen met het feit dat Duitsland de bepalingen van het Verdrag van Versailles zo eenzijdig afwierp. Men vreesde dat een te toegeeflijke houding Duitsland zou aanmoedigen zich tegen de zwakkere centraal-Europese landen te keren. Enkele dagen later zou *De Courant* ook de mening van *Volksgazet* bijtreden toen dat blad stelde dat Duitsland indien het straffeloos bleef misschien wel zijn oog op België zou laten vallen. T.G. schreef het idee neer dat men misschien een toegeving kon doen in ruil voor een herintrede van Duitsland in het systeem van

¹⁸⁵ *De Courant*, 29 september 1937, p. 4; *De Courant*, 1-2 januari 1938, p. 3; *De Courant*, 29 maart 1938, p. 1; *De Courant*, 21 april 1938, p. 1; *De Courant*, 29 maart 1939, p. 1.

¹⁸⁶ *De Courant*, 4 oktober 1937, p. 1; *De Courant*, 4 november 1937, p. 2; *De Courant*, 11 december 1937, p. 1.

collectieve veiligheid. Het blad bleef in elk geval optimistisch en toonde haar vertrouwen in de onderhandelingscapaciteiten van de democratische grootmachten. Tenslotte waren deze redeneringen toen weinig meer dan anticipaties, aangezien Duitsland nog niets in die zin had ondernomen. In het jaaroverzicht van 1937 zou men dan ook optimistisch blijven en het Duitse beleid als gematigd en realistisch bestempelen.¹⁸⁷

Tijdens het voorspel van de *Anschluß* van Oostenrijk zou *De Courant* een afwachtende houding aannemen en weinig commentaar geven. Het blad zou zich afvragen of Duitsland echt bezig was een staatsgreep op Oostenrijk voor te bereiden. Nadat kanselier Schuschnigg een referendum voorstelde zou het blad van oordeel zijn dat als de Oostenrijkse regering het referendum won, de staat dan sterker zou staan tegen de nazi's. Indien de regering het pleit zou verliezen, zag men geen andere uitkomst dan een *Anschluß*. Het geplande referendum ging echter niet door, Schuschnigg werd tot aftreden gedwongen en Duitsland vaardigde twee ultimata uit. Naar aanleiding van de rede van Seys Inquart waarin deze stelde dat wat stond te gebeuren nu eenmaal onvermijdelijk was, zou het blad de *Anschluß* als onvermijdelijk zien. Het blad had zich tot hier toe van elk waarde-oordeel onthouden en zou pas echt reageren op 13 maart 1938. Toen werd in een niet-ondertekende bijdrage gesteld dat men niet doelloos wou jammeren, maar dat het gevaar die van de fusie uitging voor zowel het Oostenrijkse volk als voor Europa groot was. Men zou met een beschuldigende vinger wijzen naar de geallieerden die met het Verdrag van Versailles het katholieke Habsburgse rijk verdeeld hadden in afzonderlijke delen die op zichzelf economisch en politiek onleefbaar waren. Daarnaast zou Oostenrijk nooit een tegenwicht hebben kunnen vormen voor het al te machtige Pruisen en hadden de Oostenrijkers geen eigen nationaliteit maar ging het ook om echte Duitsers. Anderzijds verweet men Duitsland dat het de fragiele vrede trachtte te breken. De nazi's hadden een nieuwe doelstelling bereikt en waren er in geslaagd een nieuw punt uit het Verdrag van Versailles te schrappen. Het blad voorspelde reeds nu dat men moest vrezen voor het lot van Tsjecho-Slowakije, dat – hoewel het Duitse ingrijpen op dat moment nog geen onmiddellijk gevaar voor Europa betekende – de vrees voor morgen groot was en dat morgen reeds voor de deur stond. Reeds snel zou men opnieuw het religieuze aspect benadrukken en werd gesteld dat de *Anschluß* slecht nieuws betekende voor de Oostenrijkse katholieken. Het toeval wou dat correspondent Robert Leurquin tijdens de *Anschluß* zelf in Oostenrijk aanwezig was. Hij zou vanaf 15 maart een gedetailleerde, doch relatief neutrale bijdrage afleveren over de feiten die zich hadden afgespeeld. De nasleep van de *Anschluß* zou ook nog geruime tijd aandacht blijven genieten in *De Courant*, vooral inzake het lot van de Oostenrijkse Kerk, maar ook i.v.m. de politieke repressie en het lot van kanselier Schuschnigg. Deze nasleep zou echter meestal op een neutrale manier beschreven worden, maar het feit dat

¹⁸⁷ *De Courant*, 20 september 1937, p. 1; *De Courant*, 28 november 1937, p. 1; *De Courant*, 29 november 1937, p. 1; *De Courant*, 1 december 1937, pp. 1, 3; *De Courant*, 2 december 1937, p. 3; *De Courant*, 5 december 1937, p. 2; *De Courant*, 20 september 1937, p. 3; *De Courant*, 25-26 december 1937, p. 3; *De Courant*, 1-2 januari 1938, p. 1.

zoveel aandacht naar elke verandering ging wijst toch op enige bekommernis. Georges de Mericourt was hier eerder de uitzondering, aangezien hij de Oostenrijkse Gleichschaltung wel sterk veroordeelde. Inzake de houding van het Oostenrijkse episcopaat, poogde men de aandacht af te leiden van het feit dat de instelling tijdens de volksstemming na de Anschluß vóór Duitsland stemde, en men zou teruggrijpen naar een oud Oostenrijks kerstmanifest uit 1933 dat het nazisme veroordeelde, om op die manier de échte mening van de Oostenrijkse kerk aan te tonen. Een maand later zou ook nog een artikel gepubliceerd worden van ene 'T.B.', die stelde dat het referendum dat na de Anschluß in Duitsland en Oostenrijk plaatsvond een goed effect had in propagandistische zin en dat het zorgde voor een grotere eendracht en meer zelfvertrouwen in Duitsland. Hierdoor kwam het Rijk sterker over in het buitenland. T.B. waarschuwde echter dat een te grote trots gevaarlijk is en uit de hand kan lopen. Nog later zou Ignotus de situatie evalueren door te stellen dat Hitler grote risico's had genomen door de Volkenbond te verlaten, het Rijnland te herbezetten en de Anschluß door te voeren. De voornaamste troef die Hitler in staat stelde deze roekeloze politiek door te voeren was volgens Ignotus de innerlijke zwakheid van Frankrijk. Daarnaast waren de betrekkingen van Frankrijk en Groot-Brittannië met Italië en Duitsland nog ronduit slecht te noemen en had de Sovjet-Unie de handen vol aan interne aangelegenheden. Ignotus schatte in dat als Oostenrijk meer weerstand geboden had er wel een kans was geweest op internationale inmenging, maar dat Hitler uiteindelijk gewonnen had en erin geslaagd was de positie van Duitsland te versterken. Ook de as Rome-Berlijn had de Oostenrijkse vuurproef glansrijk doorstaan.¹⁸⁸

Inzake de kwestie in Tsjecho-Slowakije werd reeds opgemerkt dat ten tijde van de Anschluß voorspellingen over een bedreiging van deze staat in *De Courant* terug te vinden waren. Tsjecho-Slowakije had een positieve reputatie in de ogen van *De Courant*, mede vanwege de democratische erfenis van de eind 1937 gestorven Masaryk. Het blad zou zich reeds eind 1937 bewust zijn van iets dat het allervroegste stadium van de Sudetenkwestie genoemd kan worden, maar alle problemen leken toen nog makkelijk intern oplosbaar. Na de Anschluß zou het blad zich echter alerter opstellen, maar haar opinie was nog redelijk wisselvallig. De ene keer vreesde men de Duitse bedoelingen, de andere keer stelde men dat Duitsland waarschijnlijk geen vijandige bedoelingen had, maar dat Henlein wel aan Duitse hulp zou denken. Toch bleven de meeste berichten over Tsjecho-Slowakije nog relatief neutraal en werd de situatie zelden beoordeeld. Eind april zou men zich wel wat gefrustreerd uitlaten over de bedreiging die Tsjecho-Slowakije boven het hoofd hing, extern vanwege Duitsland,

¹⁸⁸ *De Courant*, 13 februari 1938, p. 1; *De Courant*, 15 februari 1938, p. 3; *De Courant*, 16 februari 1938, pp. 1, 3; *De Courant*, 19 februari 1938, pp. 1-3; *De Courant*, 20 februari 1938, p. 3; *De Courant*, 21 februari 1938, pp. 1-3; *De Courant*, 25 februari 1938, p. 3; *De Courant*, 28 februari 1938, p. 3; *De Courant*, 1 maart 1938, p. 1; *De Courant*, 2 maart 1938, pp. 1-3; *De Courant*, 10 maart 1938, p. 3; *De Courant*, 11 maart 1938, pp. 1-2, 4; *De Courant*, 12 maart 1938, pp. 1, 3; *De Courant*, 13 maart 1938, p. 1; *De Courant*, 14 maart 1938, pp. 1-2; *De Courant*, 15 maart 1938, pp. 1, 3; *De Courant*, 17 maart 1938, p. 3; *De Courant*, 16 maart 1938, p. 3; *De Courant*, 28 maart 1938, p. 3; *De Courant*, 31 maart 1938, p. 1; *De Courant*, 10 april 1938, pp. 1, 3; *De Courant*, 11 april 1938, pp. 1-3; *De Courant*, 12 april 1938, pp. 1, 3; *De Courant*, 28 april 1938, p. 1; *De Courant*, 1 mei 1938, pp. 1,3; *De Courant*, 10 mei 1938, pp. 1,3; *De Courant*, 27 september 1938, p. 1.

intern vanwege de SPD. Men zag deze dreiging als het logische gevolg van de gelimiteerde aandacht voor de minderheden in het land en riep de Tsjechen dan ook op om hier iets aan te doen. Toch rekende men er bij *De Courant* op dat Tsjecho-Slowakije in geval van een Duitse inval steun van Frankrijk en Groot-Brittannië zou ontvangen. Georges Mericourt probeerde op een bepaald moment de situatie te verduidelijken door wat dieper in te gaan op de geschiedenis van de relaties tussen Tsjechen en Sudeten-Duitsers. Volgens hem waren de Tsjechen vroeger ervijanden van de Sudeten geweest en lag dit mee aan de basis van de huidige spanningen. Mericourt zou stellen dat enkel Hitler in staat was de eisen van de Sudeten te temperen, maar of hij dit ook als een realistische optie beschouwde liet hij in het midden. Mericourt meende wel dat een oplossing voor de kwestie niet al te lang op zich zou laten wachten, hoewel hij zich nog niet durfde uitspreken over de vraag of deze oplossing geweldloos zou verlopen of niet. In *De Courant* werd nu reeds de nadruk gelegd op het feit dat vele Sudeten-Duitsers katholieken waren, wat duidt op de onuitgesproken angst dat ook deze bevolkingsgroep onder de Duitse religieuze repressie zou komen te lijden. Omstreeks mei 1938 zou men de eisen van de Sudeten-Duitsers nog redelijk vinden en manifesteerde zich enige terughoudendheid met betrekking tot de situatie, uit angst dat toegevingen in het voordeel van Hitler zouden spelen. Toch was men van mening dat de Tsjechoslowaakse regering zich beter iets toegeeflijker zou opstellen, opdat een vreedzame oplossing mogelijk zou zijn en de crisis zich niet verder doorheen Europa zou verspreiden. De situatie werd immers als heel gevaarlijk beschouwd en men herhaalde de voorspellingen inzake een Duitse bemoeienis in de Sudetenkwestie die men reeds ten tijde van de Ansluß had gemaakt. Berichtgeving bleef echter wisselvallig en afhankelijk van hoe de onderhandelingen verliepen zou het blad zich positiever of negatiever uitlaten over de situatie. In juni zou men het eisenprogramma van de Sudeten-Duitsers al vrij verregaand vinden. Toch zou men de hoop nog lang niet verliezen en bleef men optimistisch bij de verslaggeving van de onderhandelingen, wat niet betekent dat men niet waakzaam zou blijven. Ook toen de regeringspartijen in Tsjecho-Slowakije er op vooruit gingen bij de verkiezingen in juni '38 zou het blad benadrukken dat het gevaar nog niet geweken was ondanks de positieve verkiezingsuitslag. Wanneer op 21 en 22 mei grote mobilisaties aan de Duits-Tsjechoslowaakse grens plaatsvonden ontstond een lichte paniek, maar toen Duitsland zich wijselijk onthield van enige actie stelde Georges Mericourt dat de Duitse vredeswil voorlopig niet weerlegd kon worden. Hij vermoedde echter meer en achtte het in naam van de vrede wijselijk dat men de Sudetenkwestie zo snel mogelijk vreedzaam oploste. De inmenging en bemiddelingspogingen van Groot-Brittannië werden dan ook uiterst positief onthaald. Even later zou Mericourt zich wel een stuk pessimistischer opstellen en baseerde zich daarbij op de veronderstelling dat Tsjecho-Slowakije een anachronisme was om het einde van de staat te voorspellen. Ofwel zou Tsjecho-Slowakije voortbestaan zonder Sudetenland en Slowakije, ofwel zou de staat volledig verdwijnen. Ignatus legde de oorzaak van de crisis volledig bij Berlijn en stelde dat de Sudeten-Duitsers het nog zo slecht niet hadden in Tsjecho-Slowakije. Henlein en de

SDP lieten zich leiden vanuit Berlijn, wat Duitsland een van dé belangrijkste factoren in de Sudetenkwesie maakte. De opiniestukken in *De Courant* zouden omstreeks de periode voor de ontrafeling van de Sudetenkwesie variëren van optimistische tot pessimistische bijdragen. Sommigen bleven – ondanks het besef dat de zaken delicaat lagen en dat toegevingen nodig zouden zijn – optimistisch en hoopvol, mede omdat men ervan uitging dat een optimistische houding in de pers de vrede ten goede kwam. Ook beriep men zich op vorige situaties van spanning die men ook te boven was gekomen, en durfde men zelfs veronderstellen dat Duitsland een oorlogsdreiging prefereerde boven een echte oorlog. Berlijn zou voor deze kwesie geen oorlog willen ontketenen en maakte gewoon handig gebruik van intimidatie. Anderen zagen de situatie somberder in en verwachtten een invasie van Tsjecho-Slowakije. Algemeen gezien besepte de redactie wel dat de Sudetenkwesie naar een climax evolueerde en dat het einde wel bijna in zicht moest zijn. Naarmate de Tsjecho-Slowaakse regering meer bereid werd toegevingen te doen en ook steeds verregaandere toegevingen deed, zouden deze steeds te laat komen voor de Sudeten-Duitsers, wiens eisen telkens weer breder werden. Hitler steunde de Sudeten-Duitsers in al hun eisen en de slaagkansen van de onderhandelingen werden steeds kleiner, vanwege de onverzettelijkheid van de Duitsers. *De Courant* wachtte vol spanning het antwoord van Hitler af na het definitieve voorstel van de Tsjecho-Slowaakse regering, bleef hopen op een oplossing zonder bloedvergieten, maar vreesde het ergste. Het blad bleef wel hartstochtig verdedigen dat er geen enkele reden was om te vechten en dat men moest blijven onderhandelen, ook al was dit moeilijk. Wanneer Hitler echter “het einde der Sudetenduitse verdrukking” zou eisen, wat neerkwam op een keuze tussen volledige inwilliging van de eisen van de Sudeten en een oorlog, zou *De Courant* het hart vasthouden voor de reactie vanuit Praag. Het blad zag Hitlers uitspraak als een regelrechte bedreiging, maar gaf de hoop op een vreedzame diplomatieke oplossing nog steeds niet op. De ogen waren nu gericht op Groot-Brittannië en Frankrijk om een doorbraak te forceren, en het blad sprak zich dan ook uiterst positief uit over de pogingen van Chamberlain om iets te regelen met Hitler. Er mocht geen middel onbenut gelaten worden om de situatie te redden. Hoewel de spanning steeds meer te snijden was naarmate de datum waarom het Duitse memorandum afliep dichterbij kwam, bleef *De Courant* oproepen tot zelfbeheersing en interne eenheid. Men verzaakte niet aan het geloof in de Europese vredeskansen. Commentaren met betrekking tot de Conferentie van München waren pas terug te vinden nadat alles reeds in kannen en kruiken was, maar de eerste indrukken waren – zoals in bijna alle dagbladen – heel positief. De krantenkop van *De Courant* luidde “*Dank aan hun goeden wil krijgen de mensen met ’s hemels hulp weer vrede op aarde*”. Men was enorm opgelucht dat de vrede behouden werd en dat Hitler zijn zogenaamde laatste territoriale eis had gesteld. In het opiniestuk dat verscheen op 1 oktober werd gesteld dat de vrede te danken was aan de democratie, datgene waar ook de Volkenbond op gebaseerd was. Men was opgelucht dat ook Duitsland en Italië in deze dagen hun vredeswil hadden getoond en dat bewezen was dat met een beetje goede wil van iedereen misschien

een duurzame vrede mogelijk was. Een dag later werd hieraan toegevoegd dat slechts optimisme en onuitputtelijk vertrouwen de vrede hadden gered en dat er dus geen reden was om beide zaken nu op te geven. Tegelijk riep men op om voorzichtig te blijven voor landen die het recht van de sterkste toepasten. Hier werd voor het eerst het negatieve gedeelte van München verwoord, tenslotte had het recht van de sterkste Tsjecho-Slowakije uiteengereten en in *De Courant* werd gesproken over de “lijdensweg” van Tsjecho-Slowakije. Men zag in de hele zaak ook een les voor België, dat zich niet mocht laten verscheuren, maar in eenheid trouw moest blijven aan de onafhankelijkheidspolitiek. Het optimisme bleef echter overheersen en men zou Chamberlain verdedigen tegen zijn critici.¹⁸⁹

Reeds tijdens het beginstadium van de Sudetenkwestie werd in *De Courant* gesteld dat men niet geloofde dat Hitlers territoriale ambities tot in de Balkan of de rest van Oost-Europa zouden reiken. Anderzijds uitte Ignatius bijna op hetzelfde moment zijn angst voor een nieuwe Ansluß in Joegoslavië, aangezien de Franse en Britse invloed in de Balkan volgens hem sterk gedaald was. In juli 1938 zou ook een gerucht de ronde doen dat Duitsland op het punt stond Liechtenstein te annexeren, maar het blad koppelde geen commentaar aan dit bericht. Tijdens de afwenteling van de Sudetenkwestie zou in een anoniem opiniestuk ook al eens gesteld worden dat het tijd werd dat er een algemene regeling kwam, want dat het niet houdbaar was als elke Oost-Europese minderheid dezelfde eisen zou beginnen stellen als de Sudeten-Duitsers. Even later zou ook ene “Ibex” menen dat het dreigspelletje van Duitsland een straatje zonder einde was en dat het eindelijk eens gedaan moest zijn met toegevingen doen. Veel verder ging *De Courant* hier echter niet op in en na de Conferentie van München zou het blad zich een tijdlang kalm opstellen. Vanaf november werden nauwelijks berichten over Tsjecho-Slowakije gepubliceerd. Berichten inzake de Poolse en Hongaarse eisen ten opzichte van Tsjecho-Slowakije werden slechts op een neutrale manier weergegeven en kregen aanvankelijk geen commentaar. De enige krantenkop die iets van een mening verraadde was deze die sprak over de “lijdensweg van Midden-Europa”, aangezien Tsjecho-Slowakije intussen één

¹⁸⁹ *De Courant*, 20 september 1937, p. 3; *De Courant*, 19 oktober 1937, p. 1; *De Courant*, 10 december 1937, p. 7; *De Courant*, 22 februari 1938, p. 1; *De Courant*, 15 maart 1938, pp. 1, 3; *De Courant*, 21 maart 1938, p. 3; *De Courant*, 24 maart 1938, p. 1; *De Courant*, 25 maart 1938, p. 3; *De Courant*, 28 maart 1938, p. 3; *De Courant*, 29 maart 1938, p. 3; *De Courant*, 25 april 1938, p. 2; *De Courant*, 28 april 1938, pp. 2, 4; *De Courant*, 30 april 1938, pp. 1-2; *De Courant*, 4 mei 1938, p. 1; *De Courant*, 5 mei 1938, p. 2; *De Courant*, 9 mei 1938, p. 3; *De Courant*, 17 mei 1938, pp. 1, 3; *De Courant*, 22 mei 1938, p. 3; *De Courant*, 23 mei 1938, p. 2; *De Courant*, 24 mei 1938, p. 2; *De Courant*, 26-27 mei 1938, p. 1; *De Courant*, 28 mei 1938, p. 4; *De Courant*, 29 mei 1938, p. 3; *De Courant*, 1 juni 1938, p. 1; *De Courant*, 12 juni 1938, p. 3; *De Courant*, 13 juni 1938, p. 2; *De Courant*, 14 juni 1938, p. 1; *De Courant*, 16 juni 1938, p. 1; *Courant*, 3 juli 1938, p. 1; *De Courant*, 8 juli 1938, pp. 1, 7; *De Courant*, 14 juli 1938, p. 3; *De Courant*, 24 juli 1938, p. 1; *De Courant*, 27 juli 1938, p. 3; *De Courant*, 28 juli 1938, p. 1; *De Courant*, 2 augustus 1938, p. 3; *De Courant*, 19 augustus 1938, pp. 1-2; *De Courant*, 20 augustus 1938, p. 3; *De Courant*, 22 augustus 1938, p. 3; *De Courant*, 30 augustus 1938, pp. 1-3; *De Courant*, 2 september 1938, p. 1; *De Courant*, 3 september 1938, pp. 1-3; *De Courant*, 4 september 1938, p. 3; *De Courant*, 6 september 1938, pp. 2-3; *De Courant*, 7 september 1938, pp. 1, 3; *De Courant*, 10 september 1938, pp. 1, 3; *De Courant*, 11 september 1938, p. 2; *De Courant*, 12 september 1938, p. 3; *De Courant*, 13 september 1938, pp. 1, 3-4; *De Courant*, 14 september 1938, pp. 1, 3; *De Courant*, 15 september 1938, pp. 1, 3; *De Courant*, 16 september 1938, p. 1; *De Courant*, 17 september 1938, p. 1; *De Courant*, 19 september 1938, p. 3; *De Courant*, 25 september 1938, p. 1; *De Courant*, 26 september 1938, pp. 1, 3; *De Courant*, 27 september 1938, p. 1; *De Courant*, 29 september 1938, pp. 1, 3; *De Courant*, 31 september 1938, p. 1; *De Courant*, 1 oktober 1938, p. 1; *De Courant*, 2 oktober 1938, p. 3; *De Courant*, 4 oktober 1938, p. 3; *De Courant*, 11 oktober 1938, p. 1; *De Courant*, 21 oktober 1938, p. 3.

derde van haar grondgebied was verloren. Optimisme bleef echter aanwezig, want eind november zou men nog stellen dat er hoop was op een mooie toekomst voor Tsjecho-Slowakije.¹⁹⁰

De eerste geruchten van een Duitse interesse voor het Memelgebied zouden weinig reacties uitlokken bij *De Courant*. Toch zou men opmerken dat Hitler in dat geval zijn belofte i.v.m. zijn laatste territoriale eis zijnde Sudetenland niet zou naleven, of dat deze belofte dan toch zeker niet zou gelden voor gebieden waar nog Duitse minderheden leefden. Men was alvast van mening dat het lot Duitsland gunstig gezind was, te oordelen naar het aantal territoriale successen dat het land leek te behalen. De krant leek zich dus al bijna bij de feiten neer te leggen nog voor er iets gebeurd was. Ondertussen beweerde Robert Leurquin wel dat Duitsland economisch te zwak stond voor een oorlog, of toch zeker een tweefrontenoorlog, tenzij het de Verenigde Staten of Sovjet-Unie in het eigen kamp kon lokken. De overwinningskansen van anderen zag Leurquin echter evenmin positief in. Vanaf maart 1939 begonnen ook terug meer berichten binnen te sijpelen over toegenomen spanningen in Tsjecho-Slowakije. De Slowaken eisten autonomie op en *De Courant* vroeg zich af of Duitsland de groep ook hier weer zou steunen. De krant nam een afwachtende houding aan, ook al begonnen de Duitsers reeds te sympathiseren met de Slowaken. Uiteindelijk zou Duitsland toch zelfberechtiging voor de Slowaken eisen en merkte Hitler ook op dat Moravië en Bohemen feitelijk deel uitmaakten van de Duitse Lebensraum. Beide gebieden werden doorheen een diktaat tot Duits protectoraat gemaakt en bezet door het Duitse leger, zwaaiend met het excuus dat dit een noodzaak was om de orde en vrede in Midden-Europa te verzekeren. Hierna zou ook Slowakije als autonoom gebied onder de bescherming van Duitsland komen. Daarnaast zou ook Hongarije nog haar eisen stellen en Karpatisch Oekraïne en Roethenië bezetten, wat nagenoeg het einde betekende van wat eens Tsjecho-Slowakije was geweest. Gedurende deze gebeurtenissen zou *De Courant* zich aanvankelijk opvallend goed onthouden van elke commentaar. Toen even later de bom barstte zou vanaf 16 maart felle kritiek worden geleverd. Hoe zat het met het zelfbeschikkingsrecht van de Tsjechen? Gold deze waarde waar Hitler zoveel belang aan hechtte ook niet voor deze bevolkingsgroep? De “tragedie” van Midden-Europa bewees nog maar eens dat macht het gewonnen had van recht. Lanseloot vroeg zich terecht af waarom zelfs geen poging werd ondernomen om “de zegepraal van het Duitse vuistrecht” tegen te houden. Zeker de Duitse naasting van niet-Duitse gebieden bewees de brutaliteit van Hitler, die slechts schijnargumenten hanteerde om zijn expansiedrang te kunnen bevredigen. In Lanseloots ogen was het Europese machtsevenwicht nu echt volledig uit balans en leefden de kleine staten in angst voor wat de toekomst zou brengen. Dat Slowakije snel ten prooi zou vallen aan Duitsland en dat ook het Memelgebied snel zou aangehecht worden was weinig verwonderlijk. Het geduld van de geallieerden geraakte op, de vrede werd sterk op de proef gesteld en de oorlogsvrees werd steeds groter want het was reëel dat Duitsland nog

¹⁹⁰ *De Courant*, 8 juni 1938, p. 2; *De Courant*, 10 juni 1938, p. 1; *De Courant*, 7 juli 1938, pp. 1, 3; *De Courant*, 22 september 1938, pp. 1, 3; *De Courant*, 23 september 1938, p. 1; *De Courant*, 5 november 1938, p. 3; *De Courant*, 30 november 1938, p. 7; *De Courant*, 2 december 1938, p. 3.

verder zou gaan. Pas nu zou de Conferentie van München in een opiniestuk écht op de korrel genomen worden. Volgens de anonieme auteur ervan was München een echte dwaling geworden voor Groot-Brittannië, want zelfs nu Duitsland tot onaantoonbare agressie overging zag de grootmacht er geen mogelijkheid toe om de andere grootmachten ervan te overtuigen om te reageren. De collectieve veiligheid was onherstelbaar beschadigd en men vroeg zich af wat Groot-Brittannië nu zou ondernemen.¹⁹¹

De volgende kwestie die zich stelde was deze i.v.m. Polen. *De Courant* was positief over de Britse waarborgen aan Polen, en ging ervan uit dat de grootmacht nu eindelijk zijn verzoeningspolitiek had verlaten om Polen kostte wat het kost te beschermen. De krant was echter nog steeds niet alle hoop op vrede verloren en was van mening dat Duitsland geen oorlog zou riskeren enkel omwille van Danzig en de bijhorende corridor. Wanneer President Roosevelt van de Verenigde Staten half april 1939 een aanbod deed om te bemiddelen tussen Duitsland en Polen, zou men een weinig positief antwoord van de Führer – die pas op het einde van de maand wilde antwoorden – verwachten. Men voorspelde dat de komende maanden geen militair treffen zou plaatsvinden, maar dat er wel een diplomatiek spel gespeeld zou worden, met als bedoeling Polen uit te putten zodat de democratieën voor Duitsland gunstige tegenvoorstellen zouden formuleren. Het wantrouwen ten opzichte van Hitler was de voorbije maanden duidelijk gegroeid en bevond zich nu op een hoogtepunt. Volgens *De Courant* was Hitler duidelijk een geslepen tacticus en uit de recentste opiniestukken bleek dat men stilaan begreep welke tactieken de Führer zoal zou durven gebruiken. Men wachtte vol spanning op de inhoud van Hitlers rede. Ondertussen werd er toenadering gezocht tussen de Sovjet-Unie en de democratische grootmachten, maar *De Courant* had hier geen commentaar voor over. Wanneer de rede van Hitler uiteindelijk volgde en deze zowel het niet-aanvalspact met Polen als het vlootakkoord met Groot-Brittannië annuleerde, zou de krant vrij neutraal reageren. Men vond dat er weinig veranderd was aan de internationale toestand, dat er weinig kans was op nieuwe besprekingen en dat – hoewel de Duitse reactie vrij onheilspellend was – men geen direct geweld verwachtte. Hierna zou het blad niet meer verschijnen, waardoor een doordachte visie op de Poolse kwestie eigenlijk geen tijd genoeg heeft gehad om te rijpen bij de redactie van het blad.¹⁹²

¹⁹¹ *De Courant*, 12 december 1938, p. 3; *De Courant*, 13 december 1938, p. 1; *De Courant*, 14 december 1938, p. 1; *De Courant*, 17 december 1938, pp. 1-2; *De Courant*, 6 maart 1939, p. 3; *De Courant*, 12 maart 1939, pp. 1, 3, 7; *De Courant*, 14 maart 1939, pp. 1-3; *De Courant*, 15 maart 1939, pp. 1, 3; *De Courant*, 16 maart 1939, pp. 1,3; *De Courant*, 17 maart 1939, pp. 1, 3; *De Courant*, 18 maart 1939, p. 1; *De Courant*, 19 maart 1939, p. 1; *De Courant*, 21 maart 1939, pp. 1-3; *De Courant*, 23 maart 1939, p. 1; *De Courant*, 26 maart 1939, p. 1.

¹⁹² *De Courant*, 26 maart 1939, s.p.; *De Courant*, 1 april 1939, p. 1; *De Courant*, 2 april 1939, p. 1; *De Courant*, 7 april 1939, p. 1; *De Courant*, 13 april 1939, p. 3; *De Courant*, 16 april 1939, p. 1; *De Courant*, 17 april 1939, p. 1; *De Courant*, 18 april 1939, pp. 1-2; *De Courant*, 20 april 1939, s.p.; *De Courant*, 22 april 1939, pp. 1, 5; *De Courant*, 25 april 1939, p. 3; *De Courant*, 29 april 1939, p. 1.

4.3.1. Besluit

Het mag duidelijk wezen dat de opinies die terug te vinden zijn in *De Courant* vrij goed in overeenstemming zijn met wat men kan verwachten van een katholiek dagblad. De verschillende meningen liggen in de lijn van de meningen die terug te vinden zijn in de andere katholieke dagbladen en vooral de ruime aandacht voor de Duitse kerkvervolgingen typeert deze dagbladen. Wat meer verrast is de manier waarop het dagblad haar opinies te berde brengt. Zo viel het op dat *De Courant* zich over vele thema's vaak neutraal opstelt, om dan op bepaalde momenten plots een stevige mening te postuleren. Toch zou de kritiek steeds op een beschaafde manier worden aangebracht en waren beledigingen zelden of nooit in het blad terug te vinden. Wat de grote internationale kwesties van die tijd betreft viel op dat het blad zich aanvankelijk redelijk gematigd en neutraal opstelt, en dat commentaren meestal pas volgden eens een kwestie haar beslag had gekregen en de gebeurtenissen duidelijker te interpreteren waren. Waarom de redactie van *De Courant* hiervoor koos is onduidelijk, maar het staat vast dat deze manier van werken een positief effect had op de kwaliteit van het dagblad. De lezer werd niet met een oneindig aantal opinies om de oren geslagen maar kreeg meestal na afloop een beredeneerde visie op de feiten. Dat het blad vaak een neutrale houding innam heeft achteraf beschouwd mijns inziens niets te maken met een angst voor het doorbreken van de Belgische zelfstandigheid of een anticipatie op enige morele neutraliteit, aangezien het blad duidelijk niet voor een morele neutraliteit te vinden was, alsook dat over bijna elke kwestie wel ergens een aantal meningen terug te vinden waren. Deze opinies waren soms vrij dun gezaaid, maar ze waren absoluut aanwezig. Noodzakelijke opmerking is wel dat het hier enkel om een beoordeling van de journalistiek i.v.m. de onderzochte internationale feiten gaat, en dat deze bevindingen waarschijnlijk niet kunnen worden uitgebreid naar de berichtgeving van het blad inzake bv. de binnenlandse politiek. Zoals ook in de meeste andere dagbladen het geval was waren signaturen bij artikels zelden aanwezig, maar anderzijds zou het blad wel relatief veel aandacht aan bronvermeldingen besteden. Een laatste zaak die opviel tijdens het onderzoek naar *De Courant* was dat het dagblad altijd heel kalm bleef, zelden blijk van paniek gaf en zich meestal heel optimistisch opstelde, zelfs op sommige kritische momenten. Toch had dit *wishful thinking* een minder negatieve invloed op de realiteitszin van de berichtgeving in het blad dan men zou durven aannemen.

4.4. De Courant ten opzichte van het VNV en haar dagbladpers

Gedurende de hele periode waarin *De Courant* verscheen zouden in het blad geregeld discussies gevoerd worden over de mogelijkheden van een Vlaamse of katholieke concentratie van de KVV en het VNV. Deze discussie zou vaak op een heel gefrustreerde manier verlopen en de publicaties hieromtrent getuigden van een groot wederzijds onbegrip tussen *De Courant* enerzijds en het VNV

en *Volk en Staat* anderzijds. *De Courant* zou regelmatig een oproep publiceren aan *Volk en Staat* en het VNV om een duidelijk standpunt in te nemen ten opzichte van de stellingen die het blad innam, maar deze oproepen bleven niet zelden onbeantwoord, of werden vaak slechts onduidelijk beantwoord. Het blad bleef hier nog relatief geduldig bij. *De Courant* toonde zich een groot voorstander van een concentratie, zelfs in de vorm van een unitaire katholieke partij bestaande uit het VNV en de KVV, en zou hameren op het belang van een hernieuwde eenheid onder de katholieken, om zo de politieke opkomst uit linkse- en antiklerikale hoek tegen te gaan. Het blad zou de eigen standpunten echter nooit verloochenen en zich met spijt bij de feiten neerleggen wanneer de discussie op niets uitdraaide. *Volk en Staat* zou zich immers fel uitspreken tegen het idee van een “concentratie” in de zin van de vorming van één gemeenschappelijke partijformatie en zou de groot-Dietse gedachte nooit willen verlaten. Anderzijds zou *De Courant* stellen dat het nooit op de vernietiging van de Belgische staat zou aansturen, aangezien de Belgische eenheid zorgde voor een sterkere natie, wat zeker nodig was in de huidige internationale context. Vlaanderen en België vormden zeker geen tegenstelling, maar alles moest uiteraard van twee kanten komen: Vlaanderen voor België en België voor Vlaanderen. Daarom werd federalisme afgewezen en probeerde het blad de Vlaams-nationalisten met een ijverige bekeringsdrang te overtuigen aan de Dietse gedachte en het federalisme te verzaken. *De Courant* verraadde een selectieve sympathie voor het VNV, en hoopte van ganser harte dat de partij de standpunten die niet te verzoenen waren met de KVV-standpunten zou verlaten ten voordele van een nieuwe concentratiebeweging. Men stond wel vrij negatief ten opzichte van Staf De Clercq, die zoals eerder gezien geen voorstander was van samenwerking met het KVV en vol overtuiging de Dietse gedachte bleef verdedigen. *De Courant* verdedigde de beperkte – hoewel dit door het blad niet als beperkt werd beschouwd – Vlaams-nationale instelling van de KVV en besepte maar al te goed dat haar relatief milde houding ten opzichte van het VNV veel beschuldigingen van andere katholieke bladen opleverde, als zou het blad op separatisme aansturen. Anderzijds zou haar anti-federalisme door *Volk en Staat* afgedaan worden als een verwaarlozing van de Vlaamse zaak. De onverzettelijkheid van beide partijen zou er voor zorgen dat de hoop op een nationale concentratie tenslotte werd opgegeven. Beide partijen zouden de schuld hiervoor ook op elkaar afschuiven. Toch zou er bij *De Courant* steeds een sprankeltje hoop achterblijven, en zou men elke uitspraak van Vlaams-nationalisten die ietwat van het officiële partijstandpunt afweek aangrijpen om te hopen dat er zich een kentering binnen het VNV voordeed.¹⁹³

¹⁹³ *De Courant*, 23 september 1937, p. 2; *De Courant*, 28 september 1937, pp. 2-3; *De Courant*, 12 oktober 1937, pp. 1-2; *De Courant*, 13 oktober 1937, p. 3; *De Courant*, 15 oktober 1937, p. 1; *De Courant*, 16 oktober 1937, pp. 1, 5; *De Courant*, 17 oktober 1937, pp. 1, 5; *De Courant*, 18 oktober 1937, p. 6; *De Courant*, 3 november 1937, pp. 1-2; *De Courant*, 4 november 1937, p. 1; *De Courant*, 1 december 1937, p. 2; *De Courant*, 17 december 1937, p. 1; *De Courant*, 22 december 1937, p. 1; *De Courant*, 24 december 1937, p. 2; *De Courant*, 25-26 december 1937, p. 1; *De Courant*, 28 december 1937, p. 2; *De Courant*, 12 februari 1938, p. 2; *De Courant*, 13 februari 1938, p. 3; *De Courant*, 21 april 1938, p. 1.

Nadat *De Courant* eindelijk inzag dat haar concentratiestreven op niets zou uitlopen zou de toon ten opzichte van het VNV en *Volk en Staat* iets strenger worden. Hoewel men zich nooit erg had ingehouden kritiek te geven op punten waar men het niet mee eens was, zou deze kritiek nu harder klinken en hield de redactie van het blad zich zeker niet meer in om af en toe iets grovere uitspraken te doen. Men zou ook blijven hameren op duidelijkheid wanneer het VNV of *Volk en Staat* te vaag bleef in hun uitspraken. Gedurende vele maanden zou *De Courant* dus kritiek leveren op het anti-Belgicisme en de Dietse ideeën van het VNV. De eigen standpunten bleef men even hardnekkig verdedigen. Men zou er bij de katholieke partijleiding ook op aandringen de Vlaamse eisen serieuzer te nemen, aangezien het VNV anders steeds meer aanhang zou krijgen, wat volgens het blad voor politieke chaos zou zorgen. Als de KVV voorsprong wou boeken moest het meer voor Vlaanderen doen, want zolang de Vlamingen zich achtergesteld voelden was de Belgische eenheid in gevaar en was geen verzoening mogelijk. Men moest tonen dat de KVV een alternatief kon bieden voor de Vlaams-nationalisten en doorheen eigen Vlaamse verwezenlijkingen het gras voor de voeten van het VNV wegmaaïen.¹⁹⁴

Begin 1938 kreeg men echter nieuwe hoop. Hoewel het VNV en haar dagbladpers duidelijk hadden laten blijken dat men geen concentratie in de zin van een fusie zag zitten, bleek men wel bereid om samen te werken, echter zonder de eigen principes te verlaten. *De Courant* bevestigde enthousiast dat samenwerking werd toegejuicht, maar dat dit vanwege de tegenstellingen op nationaal vlak onmogelijk zou werken. Men was wel een groot voorstander van samenwerking op gemeentelijk vlak, met het oog op de gemeenteraadsverkiezingen van 1938. Op gemeentelijk vlak waren er immers geen grote tegenstrijdigheden in de programma's van KVV en VNV. Volgens *De Courant* waren er ook bij de laatste gemeenteraadsverkiezingen in Limburg al concentratielijsten opgekomen. Voorwaarde was wel dat de KVV haar eigen visie niet moest verloochenen en dat het VNV niet de bedoeling had de KVV tot een scheuring te brengen. Deze wending betekende niet dat alle misverstanden meteen opgehelderd werden en men zou hevige discussies blijven voeren. *De Courant* vond immers dat een samenwerking niet haastig doorgevoerd mocht worden, dat de zaak eerst goed moest worden onderzocht en dat het zeker moest zijn dat zo een samenwerking in het voordeel van de KVV zou werken. Het VNV stelde daar tegenover dat men wou samenwerken met "wie goede bedoelingen had" en dat de partij niet als politieke pasmunt wenste gebruikt te worden. De toon van *De Courant* ten opzichte van het VNV en haar dagblad zou niet meer milderen naar de meer gematigde houding die het blad in de beginperiode had aangenomen en men leek een soort strikte scheiding tussen gemeentelijk en nationaal niveau in te lassen. Ondank de samenwerking op gemeentelijk vlak bleven de strubbelingen en discussies inzake nationale kwesties tussen beide partijen even hardnekkig voortgaan en *De Courant* zou zich niet inhouden de eigen stellingen vol

¹⁹⁴ *De Courant*, 28 oktober 1937, p. 1; *De Courant*, 5 november 1937, p. 1; *De Courant*, 8 november 1937, p. 3; *De Courant*, 15 november 1937, p. 1; *De Courant*, 26 november 1937, p. 1; *De Courant*, 27 november 1937, p. 1; *De Courant*, 28 november 1937, p. 1; *De Courant*, 1 december 1937, p. 3.

vertrouwen te blijven verdedigen of ritiek te leveren als men het ergens niet mee eens was. Zo wou het blad een bevestiging dat het VNV wel katholiek genoeg ingesteld was en poogde men de beweging te overtuigen om de kerkvervolgingen in Duitsland openlijk af te keuren. Het blad zou zich niet inhouden om *Volk en Staat* te bekritisieren omdat dit blad volgens *De Courant* te vaak op een positieve manier aandacht aan het nazisme besteedde. Anderzijds werden soms ook positieve zaken over het VNV gezegd. Zo verscheen in augustus 1938 dat men vond dat het VNV een gunstige evolutie had ondergaan en dat, als *Volk en Staat* ook een wat positievere houding zou innemen, Vlaanderen de plaats die haar toekwam in België zou kunnen innemen en federalisme niet eens nodig was. Een andere keer liet men zich positief uit over een artikel in *Volk en Staat* inzake het zelfstandigheidbeleid en de Belgische militaire politiek, waarmee men inhoudelijk akkoord ging. Men betreurde het wel dat men zulk leesvoer niet vaker in *Volk en Staat* terugvond. Zulke opmerkingen waren echter zeldzaam en kritische reacties bleven in de meerderheid. Inzake de gemeentelijke samenwerking kwam uiteindelijk meer schot in de zaak en *De Courant* liet het oordeel over de samenwerkingsvoorwaarden aan het KVV zelf. Het blad was wel tevreden toen te Aalst het eerste akkoord voor samenwerking met het VNV werd bereikt en schreef: “*We meenen dat elk rechtgeaard christelijk Vlaming van Aalst zich volledig kan aansluiten bij deze principesverklaring, die ingegeven is door den uitdrukkelijken wensch rechtvaardigheid en orde te doen heerschen. Moge Aalst heel Vlaanderen tot voorbeeld strekken!*” Het blad hoopte dus op meer samenwerkingslijsten, die er ook zouden komen in o.m. Gent, Lokeren, Leuven, Hamme, Dendermonde, Wilrijk, Mol, Borgerhout, Ekeren, Heist-Aan-Zee en Mechelen. Het blad drukte haar spijt uit voor de mislukte gesprekken te Antwerpen, Mechelen, Lier, Duffel, Aartselaar en Tienen. Een probleem dat zich bij veel onderhandelingen stelde was de keuze van de naam van de concentratielijst. Zo wilden de katholieken uiteraard een christelijk element in de benaming opnemen, terwijl de Vlaams-nationalisten ijverden voor een meer Vlaamsgerichte naam. *De Courant* was van mening dat de samenwerking niet mocht mislukken over zoiets als een naam en als onderhandelingen moeizaam verliepen werd gesteld dat het VNV niet zoveel energie moest verspillen. *De Courant* zou de gemeenschappelijke lijsten vol overtuiging verdedigen en geloofde duidelijk in de samenwerking. Voor plaatsen waar geen gemeenschappelijke lijsten opgesteld waren, riep het blad echter op om eerder katholiek dan Vlaams te stemmen, waarmee men het tegenovergestelde verdedigde van wat *De Standaard* zou prediken.¹⁹⁵

¹⁹⁵ *De Courant*, 8 januari 1938, p. 1; *De Courant*, 10 januari 1938, p. 1; *De Courant*, 22 januari 1938, p. 2; *De Courant*, 27 januari 1938, p. 1; *De Courant*, 1 februari 1938, pp. 1-2; *De Courant*, 4 februari 1938, p. 2; *De Courant*, 6 februari 1938, p. 1; *De Courant*, 16 februari 1938, p. 2; *De Courant*, 19 februari 1938, p. 1; *De Courant*, 27 februari 1938, p. 2; *De Courant*, 23 maart 1938, p. 2; *De Courant*, 1 april 1938, pp. 1-2; *De Courant*, 6 mei 1938, pp. 1,3; *De Courant*, 31 mei 1938, pp. 1, 3; *De Courant*, 3 juni 1938, p. 1; *De Courant*, 15 juni 1938, p. 2; *De Courant*, 17 juni 1938, p. 1; *De Courant*, 29 juni 1938, p. 2; *De Courant*, 21 juli 1938, p. 2; *De Courant*, 25 juli 1938, p. 1; *De Courant*, 30 juli 1938, p. 2; *De Courant*, 4 augustus 1938, p. 2; *De Courant*, 8 augustus 1938, p. 2; *De Courant*, 11 augustus 1938, p. 2; *De Courant*, 19 augustus 1938, p. 2; *De Courant*, 19 augustus 1938, p. 2; *De Courant*, 20 augustus 1938, p. 1; *De Courant*, 1 september 1938, p. 2; *De Courant*, 5 september 1938, p. 2; *De Courant*, 16 september 1938, p. 1; *De Courant*, 19 september 1938, p. 3; *De Courant*, 20 september 1938, p. 2; *De Courant*, 22 september 1938, p. 4; *De Courant*, 23 september 1938, p. 4; *De Courant*, 25 september 1938, p. 7;

De eigenlijke gemeenteraadsverkiezingen zouden normaal op 9 oktober 1938 hebben plaatsgevonden, maar werden omwille van de internationale toestand rond de Sudetenkwestie verzet naar 16 oktober 1938. De verkiezingen waren een succes voor de katholieken terwijl de Vlaams-nationalisten achteruit gingen. *De Courant* besloot hieruit dat de samenwerking met het VNV – door het blad de hele tijd als ‘concentratie’ bestempeld – dus niet het gewenste effect had gehad en dat de dreiging van de antiklerikale kartels groter dan ooit was. De samenwerking had nergens wonderen verricht, wat volgens de krant te maken had met een liberale campagne die de *deutschfreundlichkeit* van het VNV aan de kaak stelde. Mochten *Volk en Staat* en *De Strijd* een minder Duitsvriendelijke, verraderlijke, separatistische en a-christelijke politiek gevoerd hebben zou het VNV veel beter gescoord hebben. *De Courant* uitte tevens haar kritiek op *Volk en Staat*, omdat het blad de nederlaag trachtte te minimaliseren, alsook op *De Standaard*, die de concentratie bleef bejubelen en het falen ervan niet wou inzien. Uit een anonieme bijdrage enkele dagen later blijkt echter dat *De Courant* nog niet alle hoop op samenwerking had opgegeven en dat men hoopte dat het VNV uiteindelijk toch zou buigen om te concentreren ‘in den nieuwen geest’. Dit zou moeten lukken aangezien het VNV sinds de laatste verkiezingen een meer realistische politiek voerde. Dat het blad ook wel graag eens de spot dreef met de situatie bewijst de editie van 1 april 1939, wanneer *De Courant* op haar titelpagina een artikel zou plaatsen waarin werd beweerd dat het VNV zichzelf had ontbonden vanwege de te grote interne spanningen. De volgende dag werd toegegeven dat het slechts om een grap ging.¹⁹⁶

Maar hoe beoordeelde *De Courant* de houding van het VNV en *Volk en Staat* ten opzichte van de Duitse dreiging? Zoals gezegd werd verschillende malen aangeklaagd dat VNV en haar pers te Duitsgezind waren en dat zij de Duitse kerkvervolgingen en het racisme niet openlijk wilden veroordelen en dat er op een bepaald moment in *Volk en Staat* zelfs gespot werd met de katholieken in Sudetenland. Naar aanleiding van een Vlaams-nationalistische uitspraak dat België geen tweede oorlog zou overleven, maakte *De Courant* de voorspelling dat het VNV de Duitsers wel eens zou durven steunen. Men maakte zich vervolgens ernstige bedenkingen bij de Vlaamse situatie mocht het landsgedeelte bij Duitsland aangehecht worden. Het blad reageerde ook verontwaardigd toen het door *Volk en Staat* ervan beschuldigd werd een hetze te voeren tegen Duitsland. VNV en *Volk en Staat* werden sporadisch bekritiseerd omwille van hun ‘extremisme’, hoewel vooral *Volk en Staat* zich in de ogen van *De Courant* te Duitsvriendelijk zou opstellen. Men was van mening dat het blad beter iets nauwer zou aansluiten bij het VNV. Ook de verkiezingsnederlaag voor het VNV werd door *De Courant* verklaard door de Duitsvriendelijke houding van de VNV-pers. Naarmate de Duitse dreiging

De Courant, 25 september 1938, p. 1; *De Courant*, 7 oktober 1938, p. 5; *De Courant*, 9 oktober 1938, p. 4; *De Courant*, 12 oktober 1938, p. 4; *De Courant*, 15 oktober 1938, p. 2; *De Courant*, 16 oktober 1938, p. 1; *De Courant*, 16 oktober 1938, p. 2; *De Courant*, 1-2 november 1938, p. 2; *De Courant*, 4 december 1938, p. 2.

¹⁹⁶ *De Courant*, 17 oktober 1938, p. 1; *De Courant*, 18 oktober 1938, p. 1; *De Courant*, 19 oktober 1938, p. 1; *De Courant*, 19 oktober 1938, p. 3; *De Courant*, 20 oktober 1938, p. 2; *De Courant*, 25 oktober 1938, p. 2; *De Courant*, 27 oktober 1938, p. 2; *De Courant*, 6 november 1938, p. 1; *De Courant*, 22 november 1938, p. 1; *De Courant*, 1 april 1939, p. 1.

groter werd zou het blad ook steeds meer kritiek geven op de Vlaams-nationalistische Duitsgezindheid. Veel dieper is men in *De Courant* nooit op deze zaak ingegaan, en de hoofddiscussies tussen het blad en het VNV en *Volk en Staat* richtten zich uiteraard in de eerste plaats op de nationale politiek.¹⁹⁷

4.4.1. Besluit

Uit krantenonderzoek blijkt dus dat *De Courant* zeker een groot voorstander van elke vorm van concentratie met het VNV was. Er waren duidelijk sympathieën ten opzichte van het Vlaams-nationalisme, doch beperkten deze sympathieën zich tot slechts enkele aspecten daarvan. *De Courant* zou de eigen principes nooit later varen en de meningsverschillen kwamen vaker aan bod dan de enkele punten van overeenstemming. Deze beperkte sympathieën uitte zich ook zeker niet in een terughoudendheid om kritiek te leveren op het VNV. Het blad was niet zo hypocriet om geen kritiek te leveren op de Vlaams-nationalisten, maar zou hier anderzijds ook niet in overdrijven. Ook de Duitsvriendelijke reputatie van het VNV en haar dagbladpers zou niet ontzien worden in *De Courant*, doch zou ook niet wekelijks een flinke portie kritiek moeten verwerken. Dit alles past binnen het totaal kader van dit krantenonderzoek, aangezien ook de andere onderzochte berichten uit *De Courant* aan dit patroon beantwoorden: nergens zijn extreme kritieken teruggevonden. De krant volgde duidelijk het eigen geweten, gaf kritiek op de zaken waar de redactie het niet mee eens was, maar was wel bereid goede zaken op te merken bij degenen die men normaal bekritiseerde. Dat de Duitsvriendelijkheid van het VNV en *De Courant* vooral meer naar het einde toe – na de gemeentelijke samenwerking – meer in de aandacht kwam, heeft waarschijnlijk meer te maken met een verhoogde Duitse dreiging dan met angst dat de concentratiemogelijkheden er door zouden beïnvloed worden. Ondanks wederzijds onbegrip dat discussies op bepaalde momenten erg bemoeilijkte zou de krant zich steeds relatief redelijk opstellen en ook het optimisme dat in de buitenlandse berichtgeving terug te vinden was blijkt een kenmerk van de concentratieberichtgeving in *De Courant*. Het lijkt dus niet het geval te zijn dat het beginselakkoord van 1936 en de latere samenwerking de mening van *De Courant* ernstig vertroebelde of het dagblad aanzette tot een mildere aanpak van het VNV en haar dagbladpers, in wat voor kwestie dan ook.

¹⁹⁷ *De Courant*, 25 april 1938, pp. 1-2; *De Courant*, 3 mei 1938, p. 2; *De Courant*, 18 juli 1938, p. 2; *De Courant*, 26 juli 1938, p. 2; *De Courant*, 21 augustus 1938, p. 2; *De Courant*, 24 augustus 1938, p. 2; *De Courant*, 14 september 1938, p. 2; *De Courant*, 17 september 1938, p. 2; *De Courant*, 10 oktober 1938, p. 1; *De Courant*, 15 oktober 1938, p. 1; *De Courant*, 18 oktober 1938, p. 1; *De Courant*, 19 oktober 1938, p. 1; *De Courant*, 15 januari 1939, p. 1; *De Courant*, 18 maart 1939, p. 1.

Besluit

Aanbeland aan het einde van deze masterscriptie zetten wij tot slot de belangrijkste bevindingen uit deze scriptie nog even op een rijtje. Zoals uit de contextgedeelten blijkt was de Duitse dreiging reëel en was de plaats van België in de internationale situatie iets waar men in België heel erg mee bezig was. Wij hopen met deze scriptie eindelijk een samenvattend, overzichtelijk doch zo volledig mogelijk werk ter beschikking te stellen dat beantwoordt aan de nood naar een synthese en duidelijk maakt wat de huidige stand van zaken is i.v.m. het onderzoek naar de visie van de Belgische Nederlandstalige pers ten opzichte van de Duitse dreiging in de jaren 1933-1939. Tegelijk blijkt duidelijk dat er nog voldoende onderzoeksvragen resteren die in eerder onderzoek niet beantwoord werden, zodat er nog voldoende onderzoeksmogelijkheden zijn op dit terrein.

Enkele algemene zaken die opvielen tijdens de productie van deze status quaestionis zijn onder meer de volgende. Eerst en vooral bleek dat perscommentaren heel nauw de internationale gebeurtenissen volgden: zelden werden belangrijke feiten verwaarloosd en wanneer internationale besprekingen positief verliepen vertaalde dit zich al snel in optimisme, wanneer zij negatief verliepen kon men al gauw wat pessimisme onderscheiden. Verschillende dagbladen met elk hun eigen filosofie zouden gebeurtenissen op een andere manier beschrijven en interpreteren, maar omdat ook binnen redacties verschillende houdingen aanwezig waren blijkt het heel moeilijk om een unitaire visie voor een dagblad vast te leggen. De opinies die in deze scriptie aan bod kwamen zijn dan ook weinig meer dan de overheersende opvattingen die de ronde deden binnen een redactie en kunnen tegenstrijdig zijn met bepaalde uitzonderingscommentaren die hier niet bij aansluiten, maar zeker en vast aanwezig waren bij de meeste dagbladen. Dit sluit uiteraard niet uit dat verschillende dagbladen, ook over de politieke zuilen heen, bepaalde opinies konden delen. Inzake de besluiten die getrokken werden uit de totaliteit van de persvisies op de Duitse dreiging zullen wij ons hier beperken tot de grote lijnen, aangezien deze besluiten reeds beknopt en synthetisch verwerkt werden in het besluit horende bij hoofdstuk 3. Het dagblad dat vaker dan andere dagbladen een uitzondering vormt op volgende algemene conclusies is *Volk en Staat*.

Algemeen beschouwd bleek uit literatuurstudie dat quasi alle dagbladen de opkomst van de NSDAP met bezorgdheid aanzagen. De herinnering aan de Eerste Wereldoorlog was nog lang niet verdwenen en een nieuwe oorlog was het laatste dat men zou wensen. Aanvankelijk namen niet alle dagbladen het Duitse gevaar even serieus, maar dit zou veranderen eens de nazi's snel meer macht verwierven. Naarmate het Duitse expansionisme serieuzer werd en zich uiteindelijk begon te manifesteren zag de pers de situatie somberder in, hoewel aanvankelijk nog minder voor België zelf vanwege haar zelfstandigheidsbeleid. Maar hoe dichterbij de oorlog naderde, hoe meer de visies van de dagbladen zouden convergeren in een gemeenschappelijke afkeer voor de oorlogsdreiging. Men was

het er over eens dat het hoofddoel was om België buiten een oorlog te houden, ook al zou dit niet betekenen dat iedereen ook bereid was daar moreel neutraal voor te blijven.

Naarmate meer zwarte wolken de hemel van de internationale scène overschaduwden zou de zelfstandigheidspolitiek van de Belgische regering meer aanhang van persorganen verwerven. De socialistische pers zou het hier nog het moeilijkst mee hebben. Verschillende dagbladen hanteerden echter verschillende definities van de Belgische zelfstandigheid en rekenden andere dagbladen af op wat zijzelf als een verkeerde interpretatie van het beleid en dus als bedreiging van het Belgische statuut zagen. Dit maakt vergelijken iets moeilijker.

Het optimisme inzake de werking van het systeem van collectieve veiligheid en het nut van de Volkenbond zou na elk staaltje van Duits expansionisme steeds meer verdwijnen bij de Belgische Nederlandstalige dagbladen. Hoe snel dit gebeurde was afhankelijk van de politieke denkrichting waar een dagblad bij aanleunde en deze snelheid liep meestal relatief gelijk met de snelheid waarmee men het zelfstandigheidsbeleid zou aanvaarden. Het eindresultaat zou echter voor quasi alle dagbladen hetzelfde zijn: men verloor het vertrouwen in de mogelijkheden van de Volkenbond. Wat opvalt is wel dat veel dagbladen nog altijd iets van hoop probeerden over te houden, wat aantoont dat men duidelijk de waarde van een organisatie als de Volkenbond inzag.

Om nu een oordeel te vellen over de reeds gevoerde onderzoeken naar deze thematiek kunnen we het volgende stellen. Eerst en vooral werd in de meeste werken slechts beperkte aandacht besteed aan de identificatie en bespreking van redactieleden die zich met de buitenlandse berichtgeving bezighielden. Ook het onderzoek naar welke berichten van welk persagentschap afkomstig waren blijft bedroevend afwezig. Dit kan men echter niet alle onderzoekers verwijten, maar de redenen daarvoor kwamen reeds aan bod.

Daarnaast is gebleken dat er nog veel onderzoek ontbreekt naar de visie van sommige dagbladen op de Duitse dreiging. Bij quasi elk dagblad is er wel een fase van de Duitse agressie, waarvan de houding tegenover die fase niet of niet grondig onderzocht werd. Zo zijn er voor bijna alle dagbladen nog mogelijkheden tot partieel onderzoek en zijn er nog verschillende dagbladen die volstrekt niet aan bod kwamen in eerder onderzoek. Uiteraard is het relevanter om eerst onderzoek te wijden aan de grotendeels onderbelichte dagbladen.

Om een eerste aanzet te geven voor nieuw onderzoek dat nog in dit onderzoeksveld moet gebeuren werd een grondig onderzoek naar het KVV-dagblad *'De Courant'* gevoerd. Door een techniek van *close reading* werd getracht de houding van dit blad te bepalen ten opzichte van de Duitse dreiging, om zo het overzicht van de houding van de Belgische Nederlandstalige dagbladpers hiertegenover te vervolledigen. Hieruit kon geconcludeerd worden dat *De Courant* voldoet aan de typische kenmerken van een katholiek dagblad. Wat het dagblad speciaal maakte is de manier waarop het haar opinies te

berde brengt. Tijdens conflicten of kwesties hield het blad haar mening meestal voor zich, om dan achteraf een beter beredeneerde en volledige opinie te kunnen publiceren. De opinies die in het blad naar voren kwamen zouden dus maar in een beperkt aantal bijdragen verschijnen en waren meestal gematigd van toon. Bijna alle gebeurtenissen van betekenis in de periode dat het blad verscheen zouden in opiniestukken aan bod komen, zodat het gevoerde onderzoek ervoor zorgde dat de mening van het blad inzake bijna alle kwesties duidelijk is geworden. Kort gezegd was *'De Courant'* een gematigd blad dat slechts sporadisch maar wel overtuigend voor haar mening uitkwam. Men schatte situaties meestal op een optimistische manier in tot het tegendeel werd bewezen. Zo zou men de hoop tijdens bijna alle kwesties n.a.v. nakend Duits expansionisme blijven behouden, maar werd achteraf vaak een teleurgesteld of negatief tot zelfs verwijtend oordeel geveld. Het blad was een verdediger van de Volkenbond en internationale samenwerking, stond wel positief ten opzichte van het Belgische zelfstandigheidsbeleid maar was niet te vinden voor een morele neutraliteit. Samenwerking met Nederland en de andere Oslostaten werd positief onthaald.

Daarnaast werd ook gepeild naar de houding van het blad ten opzichte van het VNV en haar dagblad, *Volk en Staat*, vanwege het feit dat het blad spreekbuis van de KVV was en met het oog op het beginselakkoord van de KVV en het VNV uit 1936 en de latere samenwerking voor de gemeenteraadsverkiezingen van 1938. Uit het onderzoek bleek dat *De Courant* een groot voorstander van elke vorm van concentratie met het VNV was en dat het genegen stond ten opzichte van bepaalde aspecten van het Vlaams-nationalisme. Toch zou het blad niet aan de verschillen met de eigen visie verzaken en werd België en het eigen anti-federalisme sterk verdedigd. *De Courant* zou de eigen principes dus nooit laten varen en in het blad kwamen veel vaker meningsverschillen dan overeenkomsten met de VNV-visie aan bod. Kritiek werd dus zeker geleverd, hoewel deze kritiek zoals alle kritieken in het blad op een gematigde toon werd geuit. Ook kritiek op de Duitsvriendelijke reputatie van het VNV en *Volk en Staat* was niet afwezig, en zou zelfs strenger dan gematigd klinken eens de Duitse agressie meer tot uiting kwam. Het blad leek zich dus niet in te houden uit vrees dat concentratiemogelijkheden tussen beide partijen spaak zouden lopen. Het lijkt dus niet het geval te zijn dat het beginselakkoord van 1936 en de latere samenwerking de mening van *De Courant* ernstig vertroebelde of het dagblad aanzette tot een mildere aanpak van het VNV en haar dagbladpers, in wat voor kwestie dan ook.

Bibliografie

A. Periodieken

De Courant, 10 september 1937 - 30 april 1939, S.V. De Beiaard, Brussel.

B. Literatuur

BALACE (F.), GAHIDE (R.) en KRAFT de la SAULX (C.), eds. *Jours de guerre. I: Jours de sursis*. Brussel, Gemeentekrediet, 1990, 143 p.

BAMFORD (R.), *The press and public opinion*. Edinburgh, Farquhar and Son Ltd. Perth, 1964, 27 p.

BAUER (Y.), "On the place of the holocaust in History." In: *Holocaust and Genocide Studies*, 2 (2), 1987, pp. 650-660.

BERENBAUM (M.) en PECK (A.J.), eds. *The Holocaust & History. The known, the unknown, the disputed & the re-examined*. Bloomington and Indianapolis/Washington, Indiana University Press in association with the United States Holocaust Memorial Museum, 1998, 836 p.

BRIEVEN (R.), "De Frans-Belgische relatie tussen 1936 en 1940." In: *België, een maatschappij in crisis en oorlog, 1940: Acta van het colloquium gehouden te Brussel van 22 tot 26 oktober 1990*. Brussel, NCWO II/CREHSGM, 1993, pp. 25-35.

BRUYNDONCKX (B.), *De rol van de media in oorlogen*. Leuven, KUL, 1992, 167 p.

CLAES (F.), *Een vergelijkend onderzoek van politieke karikaturen in België en Groot-Brittannië tijdens de 'crisis van München' van 1938*. Gent, RUG, 1994, 237 p.

COOLSAET (R.), *België en zijn Buitenlandse Politiek 1830-1990*. Leuven, Van Halewijck, 1998, 670 p.

DE BENS (E.), *De Belgische dagbladpers onder Duitse censuur (1940-1944)*. Antwerpen, Nederlandsche Boekhandel, 1973, 564 p.

DE BENS (E.) en RAEYMAECKERS (K.), *De pers in België. Het verhaal van de Belgische dagbladpers, gisteren, vandaag en morgen*. Leuven, LannooCampus, 2007, 504 p.

DE SCHRYVER (R.) ed., *Nieuwe encyclopedie van de Vlaamse beweging*. Tielt, Lannoo, 1998, 3 vol., 3799 p.

DEVOLDER (K.), *Het buitenlands beleid van België ten opzichte van Duitsland, 1936-1940*. Gent, RUG, 1991, 240 p.

DE WAELE (M.), "De onafhankelijkheidspolitiek van België: Breuk of continuïteit?" In: *België, een maatschappij in crisis en oorlog, 1940: Acta van het colloquium gehouden te Brussel van 22 tot 26 oktober 1990*. Brussel, NCWO II/CREHSGM, 1993, pp. 21-24

DE WEVER (B.), *Greep naar de macht: Vlaams-nationalisme en Nieuwe Orde: Het VNV 1933-1945*. Tielt-Gent, Lannoo-Perspectief, 1994, 701 p.

DE WEVER (B.), *Vlag, groet en leider: geschiedenis van het Vlaams Nationaal Verbond, 1933-1945*. Gent, RUG, 1992, 1501 p.

DE WILDE (M.), *België in de Tweede Wereldoorlog. Deel 3: De Nieuwe Orde*. Antwerpen, Nederlandsche boekhandel, 1982, 128 p.

DIETVORST (J.), *De socialistische partijkrant Vooruit tijdens het interbellum*. Gent, RUG, 1990, 353 p.

DURNEZ (G.), *De Standaard. Het levensverhaal van een Vlaamse krant 1914-1948*. Tielt, Lannoo, 1985, 560 p.

FONTAINE (V.), *Beeldvorming in de Belgische kranten: de Duitse Jodenpolitiek tijdens het Interbellum (1933-1939)*. Brussel, VUB, 2004, s.p.

GERARD (E.), *De katholieke partij in crisis: partijpolitiek leven in België (1918-1940)*. Antwerpen, Kritak, 1985, 548 p.

GHIJS (I.), *100 jaar Gazet van Antwerpen*. Antwerpen, 1991, 199 p.

GOETHALS (E.), *De Belgische kranten en de overwinning van het Nazisme in Duitsland*. Brussel, VUB, 1967, 133 p.

GOTOVITCH (J.) en DELWIT (P.), *La peur du rouge*. Brussel, Editions de l'Université de Bruxelles, 1996, 230 p.

HEYLEN (G.) en HEYLEN-KIEBOOMS (B.), *Louis Kiebooms. Christen-democratisch journalist en politicus. Vijf jaar politieke gevangene en voorvechter van de amnestiegedachte*. Kapellen, Uitgeverij Pelckmans, 1995, 287 p.

KALLIS (A.), *Fascist Ideology. Territory and expansionism in Italy and Germany, 1922-1945*. London/New York, Routledge, 2000, 286 p.

KERSHAW (I.), *The Nazi Dictatorship: Problems & perspectives of interpretation*. London, Arnold, 2000, 293 p.

KONGS (L.), *Bijdrage tot de studie van de Belgische openbare mening tegenover de opkomst van het nationaal-socialisme. Een onderzoek over de jaren 1928-1930 in 'De Standaard', 'Gazet van Antwerpen', 'Het Volk' en 'Vooruit'*. Gent, RUG, 1969, s.p.

LANDUYT (M.), *De houding van de Vlaamse katholieken tegenover de opkomst van het nationaal-socialisme (1929-1933)*. Leuven, KUL, 1987, 171 p.

LE ROY (M.), *Het Italiaanse fascisme in de Belgische pers (1919-1940) aan de hand van politieke prenten*. Gent, RUG, 1996, 109 p.

LOUYET (P.), *België in de Tweede Wereldoorlog. Deel 1: De verloren vrede 1918-1939*. Antwerpen, Nederlandsche boekhandel, 1973, 143 p.

LUYKX (T.), "De opinierichtingen in de Belgische dagbladpers." in: *Res Publica*, XVII, 1975, p. 223-244.

LUYKX (T.), *Evolutie van de communicatiemedia*. Brussel, Elsevier Sequoia, 1978, 576 p.

MAAS (O.), *Gazet van Antwerpen: 90 jaar*. Antwerpen, De Vlijt, 1981, 56 p.

MARRUS (M.R.), *The Holocaust in history*. London, Penguin Books, 1987, 267 p.

MARTIN (D.), "De Belgische pers en Duitsland 1936-1940." In: *Tijdschrift voor diplomatie*, VII, 1980, pp. 763-771.

MARTIN (D.), "De Duitse 'Vijfde Kolonne' in België, 1936-1940." In: *Belgisch Tijdschrift voor Nieuwste Geschiedenis*. 11 (1-2), 1980, pp. 85-117.

MARTIN (D.), "Overschat en onderschat: Duitse militaire spionage in het spiegelbeeld van de Belgische pers 1936-1940." In: LEFEVRE (P.) en DE GRUYSE (P.), *Van Brialmont tot de Westeuropese Unie. Bijdragen in de militaire geschiedenis aangeboden aan Albert Duchesne, Jean Lorette en Jean-Léon Charles*. Brussel, Koninklijk Legermuseum, 1988, pp. 205-219.

MORGAN (P.), *Fascism in Europe, 1919-1945*. London/New York, Routledge, 2003, 216 p.

NOLTE (E.), *Het fascisme: van Mussolini tot Hitler*. Amsterdam, Het Parool, 1969, 404 p.

PALMER (R.), COLTON (J.) en KRAMER (L.), *A History of the Modern World*. Boston, McGraw-Hill, 2002, 1191 p.

PAXTON (R.O.), *The Anatomy of Fascism*. London, Allen Lane, 2004, 321 p.

PEARCE (G.), "België en de Tsjechoslowaakse kwestie (1938-1939)." In: *België, een maatschappij in crisis en oorlog, 1940: Acta van het colloquium gehouden te Brussel van 22 tot 26 oktober 1990*. Brussel, NCWO II/CREHSGM, 1993, pp. 37-66.

PEARCE (G.), *België en de Tsjechoslowaakse kwestie: de Belgische publieke opinie tegenover de zelfstandigheidspolitiek en de internationale spanning (maart 1938 - maart 1939)*. Leuven, KUL, 1989, 368 p.

PROVOOST (G.), *Vlaanderen en het militair-politiek beleid in België tussen de twee Wereldoorlogen*. 2 dln, Leuven, Davidsfonds, 1976, s.p.

PUTSEYS (J.), "Radio en publieke opinie tijdens de Tweede Wereldoorlog." In: CALLEWAERT (W.), *Van bevrijding naar vrijheid. De media tijdens en na de Tweede Wereldoorlog. Acta van het Colloquium van 1-2 september 1989 te Antwerpen*. Brussel, VUB-Press, 1990, pp. 69-77.

SAERENS (L.), *De houding van de Belgische publieke opinie tegenover de Joden in de jaren voor Wereldoorlog II: De Gazet van Antwerpen tijdens de periode 1933-1940*. Leuven, KUL, 1983, 440 p.

SCHNEIDERS (P.) en ENDENBURG, (M.), *Fascisme en nationaal-socialisme*. Utrecht, Spectrum, 1986, 118 p.

SCHÜDDEKOPF (O.), *Grote stromingen der 20e eeuw. Fascisme*. Den Haag, W. Gaade B.V., 1972, 221 p.

STADEUS (M.), *De vooravond (1937-1940) van Wereldoorlog II in de cartoons*. Gent, RUG, 1999, s.p.

VANDAMME (A.), *De invloed van de neutraliteitspolitiek op de Belgische pers, 1939-1940*. Gent, RUG, 1974, 135 p.

VANDEBUERIE (S.), *Buitenlands nieuws in de Belgische pers tijdens het interbellum. Een inhoudsanalyse van de buitenlandse berichtgeving in De Standaard en Vooruit*. Gent, RUG, 2003, 120 p.

VAN DE MEERSSCHE (P.), *Internationale politiek 1815-1945 (Overzicht en interpretaties)*. Leuven, Acco, 1998, 331 p.

VANDENDRIESSCHE (H.), *Het Belang van Limburg: gisteren, vandaag en morgen*. Gent, RUG, 2001, 110 p.

VAN DEN EEDE (M.), *De Belgische Zelfstandigheidspolitiek in drie Vlaamse kranten (De Standaard, Vooruit en Het Laatste Nieuws), maart 1935-september 1939*. Gent, RUG, 1999, 189 p.

VAN DEN WIJNGAERT (M.), DE WEVER (B.), MAERTEN (F.), e.a., *België tijdens de Tweede Wereldoorlog*. Antwerpen, Standaard Uitgeverij, 2004, 317 p.

VAN HAVER (G.), *Onmacht der verdeelden: katholieken in Vlaanderen tussen democratie en fascisme 1929-1940*. Berchem, EPO, 1983, 302 p.

VAN NIEUWENHUYSE (K.), *De klauw van een papieren leeuw : een politieke geschiedenis van de krant De Standaard (1947-1976)*. Leuven, Acco, 2005, 390 p.

VAN PUT (M.), *De Belgische neutraliteitspolitiek in de Vlaamse pers, 14 oktober 1936-10 mei 1940*. Gent, RUG, 1971, 194 p.

VELAERS (J.) en VAN GOETHEM (H.), *Leopold III: de koning, het land, de oorlog*. Tielt, Lannoo, 1994, 1152 p.

VERFAILLIE (J.), *La presse belge et la neutralité durant la drôle de guerre. (3 septembre 1939 - 10 mai 1940)*. Louvain-la-Neuve, UCL, 1984, 193 p.

VERPLAETSE (T.), *Het Vlaams-nationalistisch dagblad De Schelde - Volk en Staat als orgaan van het V.N.V. tijdens de periode 1934-1940*. Gent, RUG, 1980, 155 p.

VERSCHAEVE (B.), *De houding van de Brusselse pers tegenover de Belgische neutraliteit op de vooravond van de Duitse inval (24 augustus '39 – 10 mei '40)*. Leuven, KUL, 1987, 147 p.

WITTE (E.) e.a., *Nieuwe geschiedenis van België II: 1905-1950*. Tielt, Lannoo, 2005-2006, 649 p.

WOUTERS (L.), "Nieuws over het Antwerpen van de jaren '30: Het dagblad De Dag (1934-1944) op Duitsgezindheid en antisemitisme getest." In: *Driemaandelijks Tijdschrift van de Stichting Auschwitz*. n° 60, 1998, pp. 37-45.

WYNANT (A.), *Beeldvorming over de Volkenbond in de Belgische partijen en de Belgische pers (1919-1939)*. Leuven, KUL, 2004, 182 p.

Bijlagen

Bij deze werden nog een aantal weergaven van artikels – of delen ervan – uit *De Courant* aan deze scriptie toegevoegd, vooral van edities waarin werd bericht over enkele sleutelgebeurtenissen, maar ook van enkele artikels die een duidelijker beeld moeten geven van hoe *De Courant* aan berichtgeving deed, zowel vormelijk als inhoudelijk. Dit om de lezer een beeld te geven van het dagblad dat onderzocht werd. U vindt achtereenvolgens delen van volgende krantenbladzijden terug:

- *De Courant*, 14-10-1937, p. 1.
- *De Courant*, 10-01-1938, p. 1.
- *De Courant*, 13-03-1938, p. 1.
- *De Courant*, 14-03-1938, p. 1.
- *De Courant*, 14-03-1938, p. 3.
- *De Courant*, 30-07-1938, p. 2.
- *De Courant*, 19-08-1938, pp. 1-2.
- *De Courant*, 30-08-1938, pp. 1-2.
- *De Courant*, 27-09-1938, p. 1.
- *De Courant*, 29-09-1938, p. 1.
- *De Courant*, 01-10-1938, p. 1.
- *De Courant*, 11-11-1938, p. 1.
- *De Courant*, 16-03-1939, p. 1.
- *De Courant*, 16-03-1939, p. 3.
- *De Courant*, 17-03-1939, p. 1

De eigenlijke bijlagen werden enkel bij de afgedrukte versie toegevoegd